P.A. de Génestet

Remonstrants dominee te Delft, een verkenning van zijn theologie

'De wijsheid zoekende met een lach'

Proponentsscriptie in het kader van de predikantsmaster aan het Remonstrants Seminarium

Scriptiebegeleider: prof. dr. C.W. Anbeek
Tweede lezer: prof. dr. P.J.A. Nissen

Susanne van der Sluijs
Januari 2021

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING
1.1 Onderzoeksvraag
1.2 Methodologie
1.3 Opbouw
2. LEVENSSCHETS VAN PETER DE GÉNESTET
3. ROMANTIEK, RÉVEIL, MODERNISME IN DE THEOLOGIE
3.1 Inleiding
3.2 Romantiek
3.3 Réveil
3.4 Modernisme
4. THEOLOGISCHE VORMING
4.1 Inleiding
4.2 Abraham des Amorie van der Hoeven
4.3 Het Seminarium in de tijd van De Génestet
4.4 Student Peter De Génestet
4.5 Evangelisch christendom versus Modernisme
4.6 Samenvatting
5. LEEKEDICHTJES
5.1 Inleiding
5.2 Leekedichtjes
5.3 Samenvatting
6. DE BRIEVEN VAN PETER DE GÉNESTET
6.1 Inleiding
6.2 Brieven aan C.P. Tiele
6.3 Brieven aan de kerkenraad
6.4 Samenvatting
7. DE PREKEN VAN DE GÉNESTET
7.1 Inleiding
7.2 Enkele preken nader bekeken
7.3 Samenvatting

8. GEDICHTEN IN DE BUNDEL GODSDIENSTIGE LIEDEREN
8.1. Inleiding
8.2. Godsdienstige liederen
8.3. Modernistische kenmerken
8.4 Samenvatting
9. CONCLUSIE

NAWOORD
BIJLAGEN:
BIJLAGE 1: GERAADPLEEGDE BRONNEN
BIJLAGE 2: TIJDSLIJN
BIJLAGE 3: UITGEWERKTE EN BESPROKEN PREKEN
BIJLAGE 4: LIJST MET PREKEN
BIJLAGE 5: LIJST VAN ILLUSTRATIES

(CITAAT OP HET VOORBLAD IS AFKOMSTIG VAN ALLARD PIERSON)

1. INLEIDING

Staande voor de boekenkast van mijn ouders plukte ik ooit een gedichtenbundel van De Génestet van een van de planken. Ik studeerde Moderne Westerse Letterkunde, was een kleine bibliotheek aan het samenstellen en vond dat deze bundel toch echt bij mij thuis hoorde. De jaren gingen voorbij en het boek had een plekje in de boekenkast gekregen waar het nauwelijks werd aangeraakt. Tijdens een opruimactie - want je verbaast je erover hoe snel een boekenkast zich vult- belandde de bundel in een doos voor de Kringloopwinkel. Enige tijd later begon ik te studeren aan het Remonstrants Seminarium. Toen tijdens het vak Remonstrantica dominee-dichter De Génestet ter sprake kwam, herinnerde ik mij de gedichtenbundel en speet het me dat ik hem toen zo rigoureus had weggedaan. Er restte me dan ook niets anders dan naar de Kringloopwinkel te gaan en mijn boek voor €1 terug te kopen. De *Volledige dichtwerken*[1] werd zo het eerste boek van een nieuwe boekenplank die al snel gevuld werd met allerlei gewichtige boeken over het werk van De Génestet, over de geschiedenis van de remonstrantse kerk, over de 19e-eeuwse tijdgeest, biografieën, artikelen, een archiefinventaris, liedbundels en verschillende bundels complete dichtwerken, sommige zelfs goud op snede, die me spontaan cadeau werden gegeven.

Peter Augustus de Génestet (1829-1861) werd ooit de geliefdste dichter van de negentiende eeuw genoemd[2]. Hij was een beminnelijk mens, schreef toegankelijke poëzie over huiselijk geluk, menselijke teleurstelling en verdriet, de eindigheid van het leven en over kerkelijke richtingenstrijd, waarbij hij nooit sentimenteel, belerend of polemisch werd. Zijn korte, tragische leven – hij is maar 32 jaar geworden- heeft decennia lang bij veel mensen tot de verbeelding gesproken. Tijdens zijn leven publiceerde hij drie gedichtenbundels die na zijn vroege dood werden verzameld en als één bundel werd uitgegeven door zijn studievriend C.P. Tiele.
Het verdriet van het overlijden en het gemis van deze vriendelijke dichter en veler vriend was groot. De dichter Busken Huet schreef dan ook in zijn grafrede[3] dat De Génestet als dichter voor altijd een prominente plaats in de literaire canon zou krijgen. Lange tijd is dat ook het geval geweest. Tot aan het begin van de jaren ’60 van de twintigste eeuw was men bekend met zijn gedichten.[4] Daarna is hij in de vergetelheid geraakt en is hij hooguit bekend als straatnaam in de dichtersbuurt.[5] Spijtig is dat wel.
De Génestet noemde zijn gedichten zelf vaak ‘onderonsjes’[6], maar daar doet hij zichzelf mee tekort. Zijn poëzie is meer dan een moment om even te kunnen verpozen. Tot op de huidige dag zijn ze goed leesbaar, vermakelijk en herkenbaar en geven ze ons een inkijkje in een woelige tijdgeest waarbij Nederland herstelde van de Franse overheersing, de wetenschap en industrialisatie opkwam en wijsgerige, literaire en theologische stromingen elkaar snel opvolgden.

---

[1] Tiele, C.P. *De dichtwerken van P.A. de Génestet, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, Deel II.* Amsterdam: Gebroeders Kraay, (1869)
[2] Mathijsen, Marit, Eijssens, Henk. *Peter de Génestet, Levenslust en stervensmoed. Dichter, predikant, voorlezer, brievenschrijver*. Velp: Jansen & De Feijter, (2011)
[3] Busken Huet, C. *Op den sterfdag*. Rede uitgesproken bij de onthulling van het grafmonument een jaar na het overlijden van De Génestet, 1862
[4] Verkroost, C.M. *Nagelaten brieven van P.A. de Génestet.* Delft: Elmar B.V. 1976
[5] Mathijsen, M. & Eijsens, H. (2011)
[6] Tiele, C.P. (1869)

Is zijn dichterschap al enigszins in de vergetelheid geraakt, nog minder is bij het algemeen publiek bekend dat hij predikant was. Opgeleid aan het Remonstrants seminarium, in zijn tijd geleid door de illustere Abraham des Amorie van der Hoeven, heeft hij zeven jaar als predikant gestaan in de Remonstrants-Gereformeerde Gemeente te Delft. Helaas is het bij die zeven jaar gebleven. Door allerlei privéomstandigheden heeft hij, met pijn in het hart, zijn predikantschap opgegeven. Delft was De Génestets eerste, en dus enige, gemeente. Hij stond daar van 1852 tot 1859 en startte met zijn vrouw Henriëtte een gezin. De eerste jaren lachte het geluk hem toe.
Van zijn periode in Delft zijn meer dan honderddertig preken, toespraken en gebeden bewaard gebleven. Ook is na zijn dood een tiental gedichten in liedvorm opgenomen in *Godsdienstige liederen*[7], een liederenbundel die vanaf 1887 gebruikt werd binnen de Protestantse kerken. In de gedichten, preken en liederen kunnen we dicht tot de persoon De Génestet naderen. Dat geldt ook voor de brieven die hij schreef en waar een groot aantal van bewaard is gebleven.
Het is de moeite waard om ons te verdiepen in deze man die bekend stond als vriendelijk en beminnelijk. Of, zoals iemand met hart voor De Génestet eens tegen me zei: “We zijn het aan hem verplicht.”

1.1 Onderzoeksvraag

De gedichten
De dichtbundels van De Génestet zijn met een beetje moeite antiquarisch te vinden. Ook wordt hij genoemd in literaire naslagwerken en artikelen. Dit laatste betreft echter voornamelijk zijn gedichten en zijn waarde binnen de vaderlandse poëzie. Uitgangspunt is veelal De Génestet als dichter te midden van andere dichters, of in het beste geval De Génestet te midden van dominee-dichters. Zo belandt hij al gauw in het rijtje met namen als Bilderdijk, Beets, Ten Kate en Tollens. Maar daar doe je hem geen recht mee. Al is het maar omdat de belerende toon van zijn generatie- en vakgenoten bij hem ten enenmale ontbreekt.
Er zijn in totaal drie bundels van hem verschenen, waaronder *Leekedichtjes*[8] uitgegeven in 1860. De bundel is een buitenbeentje ten opzichte van de andere twee omdat het geschreven is in een bijzondere fase van zijn leven en het meer dan de andere bundels zeer relevant is voor het onderzoek in deze scriptie.

De brieven
Naast zijn gedichten zijn er de overgeleverde brieven die hij schreef aan familie, vrienden, de kerkenraden van de gemeenten Delft en Moordrecht, de CoZa en zijn goede vriend C.P. Tiele. De brieven zijn zeer geschikt om te achterhalen wat De Génestet dreef, met name wat betreft zijn Delftse periode.

[7] Böhringer, J.A. e.a, *Godsdienstige liederen*, *uitgegeven door en voor rekening van den Nederlandschen Protestantenbond* De Evangelische Gezangen-Compagnie. Haarlem: Enschedé en Zn. (1882)
[8] Tiele, C.P. (1869)

De preken
Veel is geschreven over De Génestet als dichter, echter vele malen minder over De Génestet als predikant. Over de inhoud van zijn preken is weinig bekend. Op een handje vol na liggen zijn preken tot nu toe onaangeroerd in het Stadsarchief van Delft. Dit gegeven, dat er honderddertig met de hand geschreven preken zijn waar weinigen nog naar hebben gekeken en die een nieuw beeld kunnen werpen op wie De Génestet was en wat hem dreef, intrigeert me.

Zijn gedichten, brieven en preken vormen de aanleiding tot de centrale vraag van deze scriptie: Wie is De Génestet - door leven en tijdgeest gevormd- als gelovig mens en theoloog?

Om hier iets over te kunnen zeggen, richt ik me op een selectie van deze geschreven erfenis. Met betrekking tot de gedichtenbundel *Leekedichtjes* zijn dat:
- Wat beoogt De Génestet met zijn bundel *Leekedichtjes*?
- Hoe klinkt de stem van de theoloog, de dichter en de persoon door in zijn poëzie? Is deze stem ook te vinden in de gedichten die uiteindelijk in de protestante zangbundel *Godsdienstige liederen* terecht zijn gekomen?

Met betrekking tot zijn brieven zijn dat:
- Is het mogelijk via deze brieven een aanvullend beeld te krijgen op zijn theologie, privéomstandigheden en persoonlijk geloof? Wat vertellen zijn brieven over zijn abrupte afscheid in Delft?

Met betrekking tot zijn preken zijn dat:
- Kunnen we iets achterhalen van zijn theologie?
- Hoe klinken tijdgeest, zijn geloofsleven en zijn levensgebeurtenissen door in zijn preken? Was deze predikant die 'op heel licht stond'[9], een Remonstrant die het Modernisme aanhing, zoals velen hem willen zien? Of was hij toch meer een exponent van zijn leraar en aanhanger van de Romantiek, Van der Hoeven?

Ik wil eindigen met de vraag: wat kunnen Remonstranten vandaag de dag van zijn persoon en werk leren?

1.2 Methodologie

Omdat het ondoenlijk is binnen de context van deze scriptie alle honderddertig preken te analyseren, beperk ik me tot een vijftal preken die ik gekozen heb om vanuit de originele handschriften te transcriberen. Dit aantal van vijf doet uiteraard geen recht aan de noeste arbeid van De Génestet zelf en het geeft slechts een aanzet tot een analyse van zijn theologie. Toch hoop ik door de selectie van de preken een theologisch beeld van hem te kunnen neerzetten. Omdat de preken helaas niet gedateerd zijn, is er een selectie gemaakt

[9] "Op heel licht staan betekende dat de hele kerk vol zat en dus in het gebouw alle lichten aan moesten. De meeste predikanten stonden in de vorige eeuw 'op half licht'. Met name voor een avonddienst was dit bijzonder. Gaarlandt, J.A., *Tussen Reveil en Modernisme, aantekeningen bij leven en dichten van P.A. de Genestet, uit: In het koor van Arminius*, Henff-Nieuwkoop, (1975)

van bijzondere diensten: Hemelvaart, Avondmaal en Hervormingsdag, Pasen en oudejaarsavond. De preken zullen worden samengevat en besproken. De volledig getranscribeerde preken zijn terug te vinden in de bijlagen.

De *Nagelaten brieven van P.A. de Génestet*[10] bevat brieven van De Génestet uit de periode 1852 tot 1860. Ook hieruit is een selectie gemaakt die relevant is voor het onderzoek omdat ze ons iets kunnen vertellen over de Delftse periode en De Génestets theologie. Aan bod zullen komen de brieven aan de kerkenraden te Moordrecht en Delft, de brieven aan mederedactielid van de Christelijke Volksalmanak, C.P. Tiele, de CoZa en mede-predikanten. Gekozen is voor deze selectie omdat ze iets zeggen over De Génestets predikantschap, zijn mening over poëzie en het uiteindelijk neerleggen van zijn ambt.

Daarnaast zal de gedichtenbundel *Leekedichtjes*[11] geanalyseerd worden op theologische thema's en De Génestets persoonlijke geloofsbeleving.

Ten slotte zullen de tien gedichten die in de gezangenbundel *Godsdienstige liederen* terecht zijn gekomen nader bekeken worden op thema's als individuele expressie en godsvertrouwen. Daarnaast zullen de liederen bekeken worden in het licht van het dan algemeen geaccepteerde Modernisme.

Op deze manier proberen we nader kennis te maken met theoloog en dichter De Génestet en iets te weten te komen over wie hij was als theoloog en gelovig individu.

1.3 Opbouw

Het bovenstaande leidt tot de volgende verdere hoofdstukindeling:
In hoofdstuk 2 geef ik een levensschets van De Génestet, te beginnen bij zijn kindertijd. Het vroeg verliezen van zijn ouders en het liefdevol opgevangen worden in het gezin van zijn oom zijn bepalend geweest voor zijn levensloop. Op zijn achttiende gaat hij Theologie studeren en geniet hij van het schrijven van gedichten en het bezoeken van literaire avonden. Na het voltooien van zijn Theologiestudie neemt hij een beroep naar Delft aan. De eerste jaren zijn gelukkig, totdat het noodlot toeslaat en hij afscheid moet nemen van Delft. Helaas gaat de sluimerende tuberculose steeds meer zijn tol eisen. Uiteindelijk overlijdt hij, 31 jaar jong.
In hoofdstuk 3 worden drie theologische stromingen behandeld die bepalend zijn geweest voor de negentiende eeuw en die de denkwijze van De Génestet en de Remonstrantse Broederschap gevormd hebben. Aan de orde komen de Romantiek, het Réveil en het Modernisme. De Romantiek, sterk verbonden aan Seminariumhoogleraar Abraham des Amorie van der Hoeven, staat voor piëtisme, orthodoxie en het verlangen terug te keren naar de Bijbel. Het kent ook een verlichte variant: de Biedermeier, die zich richt op huiselijk geluk, liefde voor het vaderland en aandacht voor deugd en reine zeden. In de gedichten van De Génestet vinden we elementen van deze Biedermeierstijl terug. Het Réveil loopt parallel aan de Romantiek en kent dezelfde elementen. Het Réveil kent ook een sociale component. Men wordt actief in de politiek en is maatschappelijk bewogen. De negentiende eeuw is ook

[10] Verkroost, C.M. (1976)
[11] *Leekedichtjes* is onderdeel van de Verzamelde dichtwerken, onder redactie van C. P. Tiele, 1869

de eeuw van de wetenschap en de industrialisatie. Dit heeft geleid tot het Modernisme. Een stroming die onderscheid maakt tussen geloof en wetenschap en het traditionele gezag van de Bijbel ondergraaft. Deze stroming zal het uiteindelijk binnen de Remonstrantse Broederschap winnen van de andere. Leidend figuur hierin is professor C.P. Tiele.
In hoofdstuk 4 verdiepen we ons in de theologische opvoeding van De Génestet. Hij gaat studeren aan het Remonstrants Seminarium dat onder leiding staat van prof. Van der Hoeven, die van grote invloed zal blijken voor De Génestets theologie. We verdiepen ons in de figuur Van der Hoeven, de seminariumtijd van De Génestet en kijken hoe de verschillende theologische stromingen, besproken in hoofdstuk 3, hun uitwerking hebben gehad op De Génestet en hoe koersbepalend ze zijn geweest voor het Seminarium.
In hoofdstuk 5 komen we toe aan de voor dit onderzoek belangrijkste gedichtenbundel *Leekedichtjes*. Veel is in de literatuur te vinden over De Génestet als dichter, weinig over De Génestet als theoloog en gelovige. In deze bundel, geschreven nadat hij afscheid heeft genomen van zijn predikantschap, reageert De Génestet op de theologische strijd van zijn tijd en zoekt hij naar antwoorden op zijn eigen geloofsvragen.
In hoofdstuk 6 verdiep ik me in een selectie van zijn brieven, waarbij vooral zijn Delftse tijd centraal staat. In de brieven maakt De Génestet duidelijk wat hem er uiteindelijk toe heeft bewogen zijn ambt neer te leggen. Passie voor zijn vak, geluk in de familie, rouw en teleurstelling, al deze elementen zijn terug te vinden in zijn brieven die steeds persoonlijker worden.
Hoofdstuk 7 staat in het teken van zijn preken. Een vijftal preken wordt, na te zijn getranscribeerd, geanalyseerd op theologische en persoonlijke thema's zoals theologische richtingenstrijd, persoonlijke geloofsstrijd, levenservaring en pastorale elementen. Dit om wat meer te weten te komen over De Génestet als predikant.
In hoofdstuk 8 behandel ik de gedichten die in liedvorm zijn opgenomen in de bundel *Godsdienstige liederen*, voor het eerst uitgegeven in 1886. Tijdens het onderzoek rond het schrijven van deze scriptie kwam deze liederenbundel als leuk extraatje naar voren en heeft daarom een plaats in deze scriptie gekregen. Er wordt een kleine schets gegeven over het ontstaat van deze bundel. Verder wordt nader bekeken welke gedichten in de bundel zijn opgenomen en waarom.
Als laatste wordt in de conclusie in hoofdstuk 9 gekeken wat De Génestet ons heden ten dage kan leren, persoonlijk en als Remonstrantse Broederschap.

2. LEVENSSCHETS VAN PETER DE GÉNESTET

In dit hoofdstuk geef ik een korte biografische schets van Peter de Génestet, die voor het grootste gedeelte gebaseerd is op *Levenslust en stervensmoed*[12], *Nagelaten brieven van P.A. de Génestet*[13] de levensschets uit de *Dichtwerken van P.A. de Génestet*[14] en *Het korte leven van een predikant-dichter*[15]

Kindertijd
Petrus Augustus de Génestet wordt geboren op 21 november 1829 te Amsterdam, als enige zoon van Frederik Christianus de Génestet en Maria Suzanna Jans de Vries. Maria's vader, Hendrik Jans de Vries, is als koopman een rijk man en bezit huizen aan de Keizersgracht, een boerderij en een buitenplaats in Breukelen. Het gezin bestaat uit 5 kinderen, onder wie de oudste zus, Alida, die later zou trouwen met portretschilder J.A. Kruseman. Overigens trouwen Alida en Maria op dezelfde dag, 11 mei 1826. Maria en Frederik gaan wonen in Amsterdam. Waarschijnlijk heeft vader Jans de Vries een vooruitziende blik, want hij zorgt ervoor dat beide echtelieden niet in gemeenschap van goederen trouwen. Over de familie van Frederik de Génestet is weinig terug te vinden. Volgens de stamboom van de familie is het geslacht van Franse origine. Rond 1707 zien we deze naam voor het eerst in Nederlandse documenten verschijnen. Uit het huwelijk van Petrus Augustus de Génestet, notaris te Amstelveen, en Christina Eekmeyer wordt in 1804 Frederik Christianus geboren.
Frederik de Genéstet wordt handelaar in effecten en later makelaar. Het huwelijk is helaas geen succes. Al na enige maanden is er sprake van mishandelingen en beledigingen. Ook is de bruidsschat binnen twee jaar geheel opgemaakt.

Het is onder deze omstandigheden dat de kleine Petrus Augustus - Peter-, genoemd dus naar zijn grootvader, in november 1829 geboren wordt. Als bovenop het al slechte huwelijk, Frederik zijn kapitaal verkeerd belegt, verlaat Maria samen met haar zoontje haar man. Kort daarna, in 1833 wordt de scheiding aangevraagd. Frederik blijft berooid achter en raakt steeds meer aan lager wal. Totdat hij op een avond bewusteloos op straat wordt gevonden – men vermoedt een poging tot zelfmoord- en korte tijd daarna overlijdt. Peter is dan nog geen vier jaar oud. Doordat zijn moeder al snel haar man heeft verlaten en zijn vader niet naar hem omkijkt, heeft hij weinig tot geen herinneringen aan zijn vader. Hij groeit verder op bij zijn moeder die na het gestrande huwelijk bij haar ouders te Breukelen intrekt. De band tussen moeder en zoon is erg hecht.
Helaas sterft Maria enkele jaren later, in 1836, aan tuberculose, een ziekte die De Génestet zijn hele leven veel angst heeft ingeboezemd en waar hij helaas zelf ook aan onderdoor is gegaan. Zo wordt Peter al op zijn 7e jaar wees en blijft hij bij zijn grootouders wonen. Als zijn grootmoeder overlijdt in 1842, wordt hij voor een korte tijd naar een kostschool in Barneveld gestuurd. Het is in deze periode dat hij voor het eerst gedichten gaat schrijven. Al

[12] Mathijsen, M, & Eijssens, H. (2011)
[13] Verkroost, C.M. (1976)
[14] Tiele, C.P. (1869)
[15], *Het korte leven van een predikant-dichter*. (z.d.). https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/pa-de-genestet-1829-1861/het-korte-leven-van-een-predikant-dichter

voor het overlijden van Maria heeft haar zwager, J.A. Kruseman beloofd de opvoeding van Peter op zich te nemen. Een jaar na het overlijden van zijn grootmoeder wordt hij voorgoed opgenomen in het liefdevolle gezin van de inmiddels bekend geworden schilder te Amsterdam. Zijn nieuwe ouders hebben grote zorg aan hem besteed, zowel wat zijn opleiding als zijn fysieke gezondheid betreft. Hij is een gevoelig en nerveus kind en vaak ziek. Het schrikbeeld van tuberculose heeft altijd als een dreigende wolk boven hem gehangen. Uit brieven en notities wordt verder duidelijk dat Peter door zijn pleegouders wordt gezien als één van hen, aan de eigen kinderen gelijk.

In Amsterdam doorloopt hij de Latijnse School. Ook schrijft hij gedichten die worden gepubliceerd in almanakken. Een aardige anekdote uit deze periode wil ik u niet onthouden. In 1847 doet hij staatsexamen in Zwolle. Tijdens het examen is Peter zo nerveus. dat hij halverwege zijn hele inktpot over zijn papieren laat vallen [16]. Zijn examen is waardeloos geworden, zijn afstuderen valt in duigen. De rector neemt hem daarna apart om hem wat gerust te stellen en ze wandelen een aantal keren door de tuin. Aan het einde van de wandeling meldt de rector dat hij meer dan geslaagd is. Al wandelende heeft de rector hem het examen afgenomen. De Génestet is dit voorval nimmer vergeten en wijdt er zelfs een gedicht aan.[17]

01. Foto P.A. de Génestet, anoniem

[16] *Het korte leven van een predikant-dichter*. (z.d.).

[17] *Aan een lid der kommissie tot afneming van het weleer beruchte staatsexamen*, uit: *Eerste gedichten*, opgenomen in *De gedichten van P.A. de Génestet*, (1869)

Studie

Hierna gaat De Génestet op 22 juni 1847 Godgeleerdheid studeren aan het Remonstrants Seminarium en het Amsterdams Athenaeum Illustre. Hoogleraar in die tijd is de welbespraakte kanselredenaar Abraham des Amorie van der Hoeven. Peters neef Hendrik Kruseman zal hem korte tijd later volgen. Als het gezin Kruseman in 1851 uit Amsterdam vertrekt, gaan de twee neven gezamenlijk op kamers in de Kalverstraat. Echt een toegewijd en briljant student is hij nooit geweest. Hij heeft de concentratie niet om lang te studeren, theologische vraagstukken en de wetenschap weten hem niet te boeien. Bovendien speelt zijn gezondheid hem voortdurend parten. Hij is overgevoelig voor vochtig weer, lijdt aan zenuwpijnen na bijvoorbeeld te grote opwinding.[18] Zijn aandacht gaat veel meer uit naar vriendschappen, poëzie, naar het geven van voordrachten bij letterkundige genootschappen en het publiceren in jaarboeken en almanakken. Dat blijkt ook wel, tegen het einde van zijn studie geeft hij in 1851 zijn bundel *Eerste gedichten* uit met gedichten uit de periode 1846-1851. "Over het algemeen kunnen we zeggen dat hij het rusteloze, vrolijke leven van gymnasiast als student voortzette. Hij studeerde bij vlagen, ook later: men krijgt de indruk dat hij voor literatuur minstens evenveel belangstelling had als voor de theologie." [19] Als hij in 1852 zijn studie Theologie voltooit, zijn zijn leermeesters niet erg tevreden over zijn resultaten. Maar op de kansel zal hij het goed doen, zo menen ze. [Mathijsen, 2011, 11]

In 1843, als De Génestet nog maar vijftien jaar oud is, ontmoet hij voor het eerst Henriëtte Bienfait, die vijfeneenhalf jaar ouder is. Henriëtte is goed bevriend met zijn stiefzus Suzanna Kruseman.
De familie Bienfait is in goeden doen, ze bezitten o.a. een huis in Amsterdam en Rozendaal en het landgoed 'Welgelegen' in Bloemendaal. De jonge Peter wordt verliefd op Henriëtte. Uit de jeugdbrieven blijkt dat niet iedereen hier blij mee is, waarschijnlijk door het leeftijdsverschil. Ook zorgen zijn magere studieresultaten voor de nodige terughoudendheid bij vader Bienfait.

Periode Delft

Maar na zijn afstuderen, als De Génestet het beroep naar Delft aanneemt en vader Bienfait ervan overtuigd is dat Peter een volwassen evenwichtig man is geworden, krijgen ze toestemming om te trouwen. Samen met Henriëtte vestigt hij zich in Delft en noemen ze hun pastorie naar het landgoed 'Welgelegen' te Bloemendaal. Op 5 december 1852 wordt hij door zijn oud-hoogleraar Des Amorie Van der Hoeven bevestigd. Een bijzonder moment voor hen beiden. Vanaf de seminariumtijd is er namelijk een band ontstaan tussen die twee. De Génestet heeft Van der Hoeven erg gewaardeerd en het is diens invloed geweest die hem aangespoord heeft later deel te nemen aan theologische en godsdienstige discussies. De uitwerking hiervan vinden we later terug in zijn bundel *Leekedichtjes* en in zijn preken. Daarnaast kunnen ze elkaar vinden in de liefde voor voordracht en retoriek. Beiden zijn het begenadigde sprekers. De band tussen leerling en meester zien we terug in het *In Memoriam* dat De Génestet schrijft na het overlijden van Van der Hoeven.

> *'k Herdenk zijn leiding en zijn lessen en gesprekken,*
> *Zijn woord, in jonglingsstrijd, vaak weldaad voor mijn hart,*
> *En voel mijn liefde en peil mijn smart.*

[18] Verkroost, (1976), pag. XXIX
[19] Ibid., pag, XXV

Straks, waar mijn hoofd zich buigt, verzonken in 't verleden,
Herinnert zich mijn ziel haar beste levensuur,
Als Hij tot 's Heeren dienst mij wijdde met gebeden,
Hij nog vol leven, kracht en vuur ....[20]

De eerste jaren in Delft zijn ronduit gelukkig en zorgeloos. De Génestet wijdt zich met hart en ziel aan zijn gemeente, die mede door zijn eloquente preken snel groeit in aantal. Er worden drie dochters en één zoon geboren. Overgelukkig is hij met zijn zoontje en stamhouder Peter Adrianus.

'Er is een kind geboren
Een jongetje in de Mei
De feestmaand, de uitverkoren
Der liefde en Poézij
('Op een kind in Mei' Uit: Laatste der Eerste)[21]

In deze Delftse periode schrijft hij veel gedichten en vormt hij samen met studiegenoot C.P. Tiele de redactie van de Christelijke Volksalmanak. Beiden willen via de almanak verantwoord proza en poëzie in het christelijk Nederlands gezin brengen.[22] Er volgt veel correspondentie over het vullen van de almanak. Gaandeweg worden deze brieven steeds persoonlijker. Zo weten we uit de brieven aan Tiele en anderen dat kort na de geboorte van zoontje Peter Adrianus, Henriëtte ziek wordt. De bevalling die haar zwaar valt, komt ze maar niet te boven. Ze krijgt koortsaanvallen en moet veel hoesten. In die tijd waren dat tekenen dat de dood niet lang op zich laat wachten. Ze is nog wel bij de doop van Peter Adrianus op 10 juli 1859, maar dat zal tevens haar laatste keer in de kerk zijn. De Génestet maakt zich ernstig zorgen en kan het psychisch en fysiek nauwelijks aan. Omdat de zorg voor vrouw en kinderen hem die maanden te zwaar wordt, legt hij tijdelijk zijn werk in Delft neer en neemt hij letterlijk afstand van Delft door met zijn vrouw en kinderen naar Bloemendaal en later naar Amsterdam te gaan. In de weken die daarna volgen zit hij uren angstig aan het ziekbed van Henriëtte, terwijl zijn schoonmoeder en schoonzus zich over de kinderen ontfermen. Op 20 november 1859, één dag voor de dertigste verjaardag van De Génestet sterft Henriëtte op vijfendertigjarige leeftijd. Vanuit Amsterdam vraagt hij de gemeente Delft om nog meer geduld en begrip voor zijn situatie.
Kort daarna besluit hij - en dit besluit valt hem zeer zwaar - om zijn ambt in Delft neer te leggen. Wetende dat ze zou sterven, heeft hij met zijn vrouw zijn toekomst en die van de kinderen besproken. Hij zal na haar overlijden zijn ambt neerleggen om zich geheel te kunnen wijden aan de zorg voor zijn kinderen. Het verlies van zijn vrouw, naast alle tragedies in zijn leven, valt hem zwaar. Daarbij heeft hij zich al die jaren met hart en ziel ingezet voor zijn gemeente, waarbij hij teveel van zichzelf heeft geëist. Het is ook in dit rampenjaar dat zijn verdriet en tegenslag steeds meer zijn gaan botsen met zijn geloof en zijn godsbesef. Hij zoekt naar rust om in het reine te komen met zichzelf, het leven en met God.
Helaas is zijn ongeluk nog niet voorbij. Zijn zoontje Peter, slechts 8 maanden oud, overleeft de gevolgen van de dood van zijn moeder niet en wordt op 14 januari 1860 naast zijn

[20] *In Memoriam*, een gedicht ter nagedachtenis van Abraham des Amorie van der Hoeven, 2-7 augustus 1855, opgenomen *Nalezing: De dichtwerken van P.A. de Génestet*, Tiele C.P., 1869
[21] Tiele, C.P. (1869)
[22] Verkroost,(1976) pag. XXIV

moeder te Overveen begraven. De Génestet voegt een laatste vers aan het geboortegedicht toe[23]:

Een logen bleek 't lied van Mei,
Een droom – de beê der Poëzij.
De wind der duinen, klagend over
Uw moeders graf, door 't dorre loover,
Zong, kind der Lente, droef en bang
Uw ras een andren wiegezang....
Toen vloodt gij–zelf naar beter dreven
En zijt geen tweeden Mei gebleven –
Wel mocht ge na dit wreed begin!
Ach toch, wat bloemen de aard kan geven,
Hij heeft geen Meimaand in het leven,
Die vroeg u derft, o moedermin!

Laatste levensfase
Ondanks het intense verdriet laat hij daarna een ongekende veerkracht zien. Hij pakt het redigeren van de Christelijke Volks Almanak weer op, maakt onderdeel uit van een commissie die een standbeeld voor Joost van den Vondel op wil richten en maakt plannen om in het huwelijk te treden met zijn schoonzus Catharina Jeanne. Ook is hij zeer productief in het schrijven van gedichten die in december 1860 resulteren in de bundel *Leekedichtjes.*
Het jaar daarop, in 1861, wordt De Génestet ziek. Een keelziekte, gepaard gaand met koorts, speelt hem parten. Terwijl hij al ziek is, verhuist hij naar het buitenhuis van zijn schoonmoeder te Rozendaal om omringd door frisse lucht wat aan te sterken. Waarschijnlijk lijdt hij dan al aan tbc, de ziekte die hij zelf zo vreest. Op de vooravond van zijn sterven liggend op zijn bed zegt hij dat hij zo moe is, zo ongelooflijk moe. De volgende dag, 2 juli 1861 sterft hij op 31-jarige leeftijd.
Hij wordt begraven op de begraafplaats van Kasteel Rosendael te Rozendaal. Op zijn grafsteen staan de woorden ' Fiat Voluntas' (Uw wil geschiede, Math. 6:10).

02. Rozendaal, Sterfkamer van De Génestet. 1861/ 1979, door Alexander Ver Huell

[23] *Het korte leven van een predikant-dichter (z.d.)*

3. ROMANTIEK, RÉVEIL, MODERNISME IN DE THEOLOGIE

’ t Geloof van de Eeuw, in ’t kort gezegd,
Is dit: Och, alles komt terecht.
(Formulier van Eenigheid: Leekedichtjes)

3.1 Inleiding

De periode waarin De Génestet leeft, de eerste helft van de negentiende eeuw is een roerige tijd. Er gebeurt veel op nationaal, wetenschappelijk, filosofisch en theologisch gebied. Het Rationalisme wordt vervangen door de Romantiek, die op haar beurt weer overgaat in de maatschappelijk bewogen en huiselijke variant van het Réveil, dat na een paar decennia weer plaats moet maken voor het Modernisme. Deze filosofische stromingen hebben hun invloed op het mensbeeld en de theologie zowel kerkelijk breed als binnen de Remonstrantse Broederschap. De Génestet groeit op in deze woelige periode waarbij stromingen over elkaar heen duikelen en aanhangers soms tegenover elkaar komen te staan. Men heeft nogal eens getracht De Génestet in het eigen kamp te trekken. Hoewel Romantische, Réveil-achtige en Modernistische elementen terug te vinden zijn in de werken van De Génestet, is hij niet een duidelijke representant van een bepaalde stroming. Toch is zijn werk alleen maar goed te begrijpen als we inzicht hebben in de ontwikkelingen van de negentiende eeuw.

3.2 Romantiek

Abraham des Amorie van der Hoeven
We kunnen het ons nu niet meer voorstellen, maar aan het begin van negentiende eeuw wordt Nederland nog overheerst door de Fransen. Dit heeft zijn gevolgen voor de gehele maatschappij, voor burgers, maar ook voor de kerken en de Broederschap. Het seminarium telt weinig tot geen studenten en men overweegt zelfs het te sluiten. Pas nadat de Fransen zijn vertrokken, de Nederlandse staat haar kracht terugkrijgt, leeft de Broederschap weer op en kunnen ook de deuren van het seminarium open blijven.[24] In 1814 meldt zich een student aan die voor de Broederschap en voor zijn tijd van groot belang zal zijn: Abraham des Amorie van der Hoeven. [25] Van der Hoeven zal van 1827 tot 1855 hoogleraar zijn aan het seminarium en met hem wordt de Romantiek binnen de Remonstrantse theologie en binnen de Broederschap gebracht.
Waar Van der Hoevens voorganger Konijnenberg nog de theologie van het rationalisme en de Verlichting voorstaat, zien we bij Van der Hoeven hoe er rond 1830 een reactie komt op deze redelijke godsdienst waarbij de vrije wil bepalend is. Er is grote behoefte aan verandering. De Verlichting, de verwarring die was ontstaan door de Napoleontische oorlogen, het herstellen van eigen onafhankelijkheid, brengen een verlangen naar piëtisme en orthodoxie, naar innerlijk geloof teweeg. Zo kan Van der Hoeven de “wegbereider voor

[24] Holtzapffel, K, Van Leeuwen, M. (red.), *De Remonstrantie 400 jaar, Ontstaan, historie, actualiteit*. Zoetermeer: Meinema, (2010), pag. 93
[25] Hoenderdaal, G.J., Luca, P.M., *Staat in de vrijheid, de geschiedenis van de remonstranten,* Zutphen: De Walburg Pers, (1982), pag. 89

[het] geloof des harten" worden.[26] Zijn eloquente preken die gericht zijn op sentiment en het innerlijk gevoel, passen geheel bij de gevoelsvroomheid van de Romantiek. Hij zal tijdens zijn hoogleraarschap dan ook de duidelijkste representant worden van deze stroming. Anderzijds zien we dat "hoewel hij voor het voortbestaan van de Remonstrantse Broederschap bijzonder waardevol is geweest, zijn invloed zeer tijd- en persoonsgebonden"[27] is. J.J. Tideman die na Van der Hoevens plotse overlijden hem als hoogleraar opvolgt, continueert deze romantische theologie dan ook niet. Tegen de tijd dat C.P. Tiele in 1876 Tideman opvolgt is van Romantiek niets meer terug te vinden en wordt juist onder zijn hoogleraarschap het Modernisme omarmd. [28] Terwijl binnen de kunst en cultuur de Romantiek tot aan de jaren '80 haar invloed heeft gehad, zien we dus dat binnen de Remonstrantse Broederschap deze stroming maar een korte bloeiperiode heeft gekend.

Biedermeier

Binnen de cultuur en de theologie komen begin negentiende eeuw het individu, gevoelens en emoties, liefde voor natuur en puurheid op de voorgrond te staan. Nederland kent zelfs een eigen verlichte vorm van de Romantiek: de Biedermeier, waarvan "huiselijk geluk, hartelijke liefde voor echtgenoot en kroost, vriendschap en gezellige vreugde, oprechte liefde voor het vaderland, innige verering van deugd en reine zeden, het belang der godsdienst en de grote ogenblikken der Godsopenbaring in Christus" kenmerkende elementen zijn.[29] Deze Biedermeiersfeer, die tot 1830 opgang deed, vinden we nog terug in de gedichten van De Genestet, met name in zijn eerste bundel *Eerste gedichten*, als hij zijn huiselijke tafereeltjes beschrijft, zijn geluk als hij kijkt naar zijn gezin en zijn vrouw en de genoeglijke dingen van het leven. *De Sint Nicolaasavond* is bijvoorbeeld zo'n Biedermeiergedicht, met zinnen als:

> *Ik min dien winterdag vol bloemen, lied en geur,*
> *Ik min dat zoete feest van suiker en likeur,*
> *Het zielverkwikkend ijs, de schuim der limonade,*
> *' k Zie liever dan in druk, mijn naam in chocolade!*
> (…)
> *Het was dan Sint-Niklaas. ' t Is feest in stad en huis.*
> *De straten zijn vervuld van 't woelig koopgedruis,*
> *En menig woning vol verwachting en gezangen:*
> *De kindren vol respekt, de meisjes vol verlangen.*

In elk geval valt de stijl van Van der Hoeven in goede smaak, want het ledenaantal van de Remonstrantse kerk stijgt enorm tussen 1810 en 1854. Van der Hoeven is een groot redenaar met een "voorliefde voor een niet-dogmatische orthodoxie, met zowel evangelische als ethisch-irenische karaktertrekken"[30] waarbij het accent gelegd wordt op de christelijke zeden.

Onze De Génestet is leerling van Van der Hoeven. We zullen later zien hoe groot zijn invloed is geweest op de jonge De Génestet. De preken en gedichten van De Génestet geven ons de

[26] Hoenderdaal, (1982), pag. 90
[27] ibid., (1982), pag. 89
[28] Ibid., (1982), pag. 89
[29] Ibid., (1982), pag. 90
[30] Ibid., (1982), pag. 92

indruk dat hij dicht bij het gedachtengoed van Van der Hoeven is gebleven, terwijl zijn tijdgenoten onderling verdeeld raken en de meesten, onder wie Tiele, uiteindelijk kiezen voor het Modernisme. Helaas is De Génestet te jong overleden om bij hem een duidelijke ontwikkeling te kunnen waarnemen richting Modernisme. Alhoewel de elementen er wel zijn, en sommigen het heel graag in hem zouden zien, kan zijn keuze voor het Modernisme niet overtuigend genoeg bewezen worden.

Samenvattend kunnen we concluderen dat voor de kunst en cultuur de Romantiek van grote betekenis is geweest en ze vele schrijvers, componisten en beeldend kunstenaars heeft opgeleverd. Ook de Remonstrantse theologie heeft de Romantiek omarmd door het accent te gaan leggen op het innerlijk geloofsleven en het verlangen naar het bovennatuurlijke. Het is de redding geweest voor de Broederschap en heeft in roerige tijden rust en richting gegeven. Wel zien we dat dit sterk gekoppeld is aan één persoon: Van der Hoeven. Zijn charisma brengt bloei binnen de gemeenten en binnen het seminarium. Van de studenten die hij opleidde, blijven sommigen trouw aan hem, terwijl anderen de Romantiek vaarwel zeggen en juist de keuze maken voor het Modernisme. “De tijd van Romantiek was voor de Remonstrantse Broederschap een periode van herstel, een opleving uit het diepe verval van de vorige eeuw en een opmaat tot ongekende bloei en uitbreiding, welke de doorbraak van het Modernisme met zich mee zou brengen.”[31]

3.3. Réveil

Het Réveil is een stroming uit de negentiende eeuw die van 1815 tot 1865 heeft geduurd en eigenlijk parallel loopt met de Romantiek. Wat ze gemeenschappelijk hebben is dat ze een tegenreactie willen geven op het Rationalisme. [32] De nadruk ligt op de beleving van de eigen vroomheid en op de harmonie van dogma en gevoel. Het vindt vooral aanhangers binnen orthodox protestanten. Tegelijkertijd zijn het de dominee-dichters, met Willem Bilderdijk als geestelijk vader van het Réveil, [33] die dit gedachtengoed verspreid hebben zowel binnen de kerk als ook binnen de literatuur. Door hun poëzie bereiken ze een grote groep op de kansel en daarbuiten. Naast Bilderdijk kunnen we ook Isaac da Costa, Groen van Prinsterer, Geertruida Bosboom-Toussaint en Allard Pierson noemen als aanhangers van het Réveil. Populair zijn in elk geval de zondagavondbijeenkomsten in Amsterdam bij Da Costa die gevuld zijn met Bijbeluitleg en zang. Allard Pierson verhaalt hier later van in zijn boek *Oudere tijdgenooten*.[34] Ook Cohen Stuart, Remonstrants theoloog en collega van De Génestet, die bevriend is met Bosboom-Toussaint, laat zich sterk beïnvloeden door het Réveil.[35] Zelfs zo dat hij in zijn Rotterdamse periode botst met collega C.P. Tiele. Wat er uiteindelijk toe leidt dat hij teleurgesteld afstand neemt van het predikantschap. Tiele is een Modernist en tegen die tijd heeft het Modernisme het al gewonnen binnen de Remonstrantse Broederschap. Het Réveil is, evenals de Romantiek, maar van korte duur binnen de Broederschap. Waarom we het hier wel noemen is omdat De Génestet in zijn werk beïnvloed is geweest door het Réveil.

---

[31] Ibid. (1982), pag. 104
[32] Wijdeven, van de, I. *Het Réveil in Nederland,…* https://www.historischnieuwsblad.nl/het-reveil-in-nederland-1817-1854/ (2009)
[33] *Het Réveil* (z.d.)
[34] Pierson, A. *Oudere Tijdgenoten*, (1888)
[35] *Het Réveil* (z.d.)

Persoonlijk geloof en maatschappelijke betrokkenheid

Het Réveil predikt een persoonlijke doorleving van de orthodoxie en heeft zijn stempel gedrukt op kunst, cultuur, theologie en het dagelijks leven van de negentiende eeuw [36]. Binnen de theologie heeft men "bezwaar tegen een christendom, dat uit plicht en verveling wordt verricht. Men voelt hoe onder de oppervlakte een nieuw tijdperk dreigt te ontstaan, dat zich wel eens minder om dogmatiek en catechismus [zou kunnen] bekommeren. [Men grijpt daarom] terug op de oude reformatorische geschriften. Maar bovenal wil de mens dat het geloof weer persoonlijk zou worden doorleefd." [37] Gevoel komt zo in de plaats van de rede.

Vanaf 1845 zien we dat het Réveil buiten de muren van kerk treedt en komt de nadruk te liggen op maatschappelijke bewogenheid en christelijke naastenliefde.[38] "Er komen initiatieven voor volksverheffing en onderwijs, van jeugd-, zwakzinnigen- en armenzorg en van de bestrijding van alcoholisme en prostitutie. "[39] Er is zelfs een kortstondige antislavernijcampagne. "Daarnaast gaf het Réveil de aanzet tot initiatieven op het gebied van de christelijke zending en tot de oprichting van (…) o.a. politieke partijen" [40] zoals de Antirevolutionaire Partij (ARP), waar Groen van Prinsterer zich sterk voor gemaakt heeft, en de Gereformeerde partij die jaren later in 1879 door Abraham Kuyper zal worden opgericht.[41]

Uiteindelijk is deze stroming, wat zijn theologische component betreft, zo rond 1854 ten onder gegaan door interne religieuze twisten. Dit komt wellicht ook doordat het Réveil als beweging weinig structuur heeft en meer heeft bestaan bij de gratie van de ideeën en daden van individuen.[42] Maar het christelijk maatschappelijk werk is wel gecontinueerd. Wat dat betreft vormt het Réveil "indirect het begin van de maatschappelijke en politieke profilering van het protestant-christelijke volksdeel in Nederland". [43]

We kunnen stellen dat het heersende gedachtengoed binnen de Remonstrantse kerken en de Broederschap in het algemeen in de negentiende eeuw wordt bepaald door de tijdgeest, theologische stromingen en, niet in de laatste plaats, de hoogleraren. Zo is Konijnenburg, Remonstrants hoogleraar van 1790 tot 1827, een aanhanger van het rationalisme, geheel in de lijn van de Verlichting met de nadruk op het redelijk verstand. En zien we tijdens het hoogleraarschap van Van der Hoeven, die Konijnenburg opvolgt, hoe de maatschappij afstand doet van de verheerlijking van de rede en op zoek gaat naar het innerlijk, de natuur, het vrome geloof, wat zich uit in de Romantiek. Tideman vervolgens is veel meer historisch geïnteresseerd en laat Romantiek en Réveil liggen. Zijn betekenis ligt veel meer in het gedegen beschrijven van de geschiedenis van de Remonstranten. Met C.P. Tiele, die Tideman opvolgt als hoogleraar, wordt definitief het modernistisch pad ingeslagen.

---

[36] Gaarlandt, J.G. (1975), pag. 101
[37] Ibid., (1975), pag. 101
[38] Hoenderdaal, (1982), pag. 98
[39] Het Réveil, (z.d.) http://www.reveilarchief.nl/het-reveil/de-reveilbeweging.html
[40] Ibid., (z.d.)
[41] Het Réveil, Internationale christelijke opwekkingsbeweging (1815-1865) (2019) https://historiek.net/het-reveil-betekenis-opwekkingsbeweging/82754/
[42] Wijdeven, van de, I. (2009) *Het Réveil in Nederland, historisch handwerken en bidden voor de goede zaak.* https://www.historischnieuwsblad.nl/het-reveil-in-nederland-1817-1854/
[43] Het Réveil, Internationale christelijke opwekkingsbeweging (1815-1865), (2019)

3.4 Modernisme

De Romantiek en het Réveil hebben ertoe bijgedragen dat Remonstranten zich weer bewust worden van het feit dat het geloof dieper is geworteld dan in de rede alleen. Maar dit herstel van oude geloofswaarden, het teruggaan naar het innerlijk en naar vroomheid, is zoals hierboven geconstateerd wel plaats- en persoonsgebonden. We kwamen dit al tegen bij Van der Hoeven en de aanhangers van het Réveil. "Met het verdwijnen van hun persoonlijkheid door terugtreden of overlijden [is] ook de hang naar orthodoxie, doorleefd geloof en christelijk-maatschappelijke bewogenheid in de broederschap verdwenen. De oude rationalistische voorliefde [kan] nu een aanzet geven tot het Modernisme. "[44]

Voor de wortels van het Modernisme moeten we terug naar 1830, het begin van de industriële revolutie. Het is het tijdperk van wetenschap, economische groei, bankwezen en verkeer. Wijsgerige bespiegelingen maken plaats voor machines. Niet de natuur en woeste landschappen die het innerlijk van de mensen weerspiegelen zijn interessant, maar wereldhandel, industrialisatie en economische groei. Het is de tijd waarin ijzer en steenkool wordt gedolven, universiteiten worden opgericht en wetenschappelijke tijdschriften het daglicht zien. De mens wordt gezien als individu en emancipatie wordt gestimuleerd. Er ontstaat zowel een publiek als een privaat leven. De maatschappij wordt een buitenwereld waarin men zich moet staande houden, naast het eigen thuis dat als veilige binnenwereld wordt gezien.[45]

Moderne kritische theologie
Al deze ontwikkelingen binnen de wetenschap hebben hun uitwerking in de filosofie en in de theologie gekregen. "Er komt een scheiding tussen geloof en geschiedenis, tussen historische betrouwbaarheid en godsdienstige waarheid, tussen wetenschappelijk bijbelonderzoek en godsdienst." [46] "Het traditionele gezag van de Bijbel wordt ondergraven. Historische juistheid wordt gesteld tegenover godsdienstig oordeel, het onderzoek naar historische betrouwbaarheid losgemaakt van de geloofsleer."[47] De vraag wordt gesteld hoe wetenschap en theologie zich tot elkaar verhouden. Wie het meeste gewicht toekent aan een wetenschappelijke, historisch-kritische methode wordt als modern gezien. Degene die zich beroept op het gezag van de goddelijke openbaring, Bijbel en kerkleer wordt als orthodox gezien. Het is al in de jaren '50 van de negentiende eeuw dat de moderne theologie begint door te dringen binnen de bredere lagen van de kerk.
Theologen als Scholten, Opzoomer en Kuenen hebben een geloof voor ogen dat geen afbreuk doet aan de autonomie van de menselijke geest. "De mens steunt niet op vreemd gezag van de Bijbel of kerkelijke geschriften, maar op het gezag van eigen waarneming, eigen onderzoek en eigen denken"[48] Of, in de woorden van De Genestet: *'Zelf moet ge 't zoeken, zelf moet ge 't vinden' (Leekedichtjes: Waar en Hoe)*

Om God te leren kennen is er geen bovennatuurlijke openbaring meer nodig. Er wordt vaarwel gezegd tegen de gedachte dat God als een vreemde autoriteit in de wereld en in het

[44] Hoenderdaal, (1982), pag. 105
[45] Ibid., (1982), pag. 108
[46] Ibid., (1982), pag. 110
[47] Ibid., (1982), pag. 110
[48] Ibid., (1982), pag. 110

mensenleven ingrijpt. We zien dit ook terug bij een leerling van Scholten, dichter-theoloog Busken Huet. Later zal hij *Brieven over den Bijbel*[49] schrijven. Een boek dat in 1858 verschijnt en waarin hij de moderne kritische theologie uitlegt aan de hand van een briefwisseling tussen broer en zus Reinout en Machteld. In een tweede deel mengt neef en geliefde van Machteld, Leonard zich in de discussie. De boeken zorgen binnen brede kring voor twijfel aan het geloof.[50] De Génestet wijdt er een aantal gedichten aan die een plek hebben gekregen in *Leekedichtjes.* Bijvoorbeeld in *Niet aardig,* en *Macheld en Leonard.*[51] In dit laatste gedicht steekt hij de draak met proponent Leonard. In plaats van verliefd te zijn, bespreken hij en Machteld de Bijbel.

"(..) Wordt de huwelijksreis besproken?
Is de Proponent wat vrij?

Neen o Goôn! - maar zij bespreken
Onder 't filomelenlied[52]*,*
Bij het geuren der seringen….
De echtheid van de Handelingen
Der Apostelen! – minder niet.

'Ach!' Zegt Leonard, 'die echtheid
Staat, gelijk mijn liefde, pal!
Al uw kritische bezwaren
Kan een Proponent verklaren:
Maaklaars[53] *weten niemendal.'*

'Twijfelde ik aan uwe liefde' –
Zegt nu 't meisje – 'Dierbaarste, ooit?
Doch, hoe teeder gij moogt praten,
'k Rijm den Brief aan de Galaten
Met die Handelingen nooit!' "

Wat helemaal uit den boze is voor de Modernisten is het wonder. Dit staat immers haaks op een wetenschappelijke realistische wereldbeschouwing. "Weinig thema's bleken zozeer geschikt om modern te onderscheiden van orthodox als het wonder, waaraan een lange theologische traditie van gezag en bewijskracht was toegekend."[54]

[49] Busken Huet, C., (1863)
[50] *Literatuurgeschiedenis, Conrad Busken Huet, zure criticus van De Gids* (z.d.) https://www.literatuurgeschiedenis.nl/19de/auteurs/lg19026.html
[51] Verkroost, (1976) *Verantwoording*, pag. IX
[52] Een verwijzing naar *Afscheid* van Willem Bilderdijk. *Zang der filomelen*: zang van de nachtegaal, of zang van beminden
[53] Reinout is makelaar
[54] Hoenderdaal, (1982), pag. 113

Interne onrusten

Het Modernisme heeft veel teweeg gebracht binnen de kerk en heeft onenigheid gegeven binnen de Broederschap. Zoals ook duidelijk wordt in het openingswoord van voorzitter Teutem tijdens de Algemene Vergadering van 1865: " laat er geen twijfel over bestaan dat het ook in de Broederschap gist rond de problemen en visies die door de modernen ter tafel worden gebracht; de beoordeling van de Bijbel, de geschiedenis van Christus, de openbaring van God aan de wereld worden met name als de actuele strijdvragen genoemd, die niet alleen tussen de kerk, maar ook in de kerken spanning brengen. Ook in de Broederschap."[55]

1865 is ook het jaar dat Tideman hoogleraar is van het seminarium. Hij zal deze post van 1855 tot 1872 bekleden. Tideman is opgeleid door Van der Hoeven en moet niet veel hebben van het Modernisme. Hij is vooral bekend van de geschiedschrijving van de Broederschap. Hij is "modern in zijn onderzoek en romantisch in zijn belang dat hij hecht aan de voorvaderen."[56] Als hoogleraar hecht hij aan de historische legitimatie van de Broederschap, met name voor de plaatsbepaling van de Remonstranten in zijn tijd. Hij ziet de Broederschap ook meer als haven voor hen die zich noch bij de ultra-liberalen noch bij de orthodoxen thuis voelen.

Het is goed mogelijk dat dit een aantal jaren het geval is geweest en mensen uit diverse gezindten een thuis hebben gevonden bij de Remonstranten. We zien inderdaad een lichte stijging in belangstellenden. Wat de landelijke Broederschap betreft, deze is in deze periode zelf zoekende naar een theologie die past bij de tijdgeest. Er is in die tijd weinig aandacht voor de geestelijke leiding van de gemeenten, waardoor een duidelijke koers ontbreekt. De meeste aandacht gaat uit naar noodlijdende gemeenten, subsidieaanvragen en financiële kwesties.[57] We zien dan ook in deze periode een scheiding ontstaan tussen predikanten die trouw blijven aan Van der Hoeven en predikanten van na 1850 die open staan voor het Modernisme. "De Bijbel [is] geen boek meer van goddelijke inspiratie en oorsprong, maar een verzameling van menselijke getuigenissen die vanzelfsprekend ook fouten en onjuistheden [kunnen] bevatten."[58] Uiteindelijk is het tij niet te keren en omarmt de Remonstrantse Broederschap het Modernisme. Het seminarium verhuist naar Leiden, waar de eerder genoemde Scholten doceert. Men moet ook wel, er zijn nauwelijks studenten. Professor J.J. Tideman treedt teleurgesteld af en wordt opgevolgd door C.P. Tiele.

[55] Ibid., (1982), pag. 118
[56] Ibid., (1982), pag. 114
[57] Ibid., (1982), pag. 118
[58] Holtzapffel, K, Van Leeuwen, M. (red.), *De Remonstrantie 400 jaar, Ontstaan, historie, actualiteit*. Zoetermeer: Meinema, (2010), pag. 94

4. THEOLOGISCHE VORMING

Wat meer verdraagzaamheid! Voorwaar,
De strijd wordt onbehaaglijk!
Ook wij zijn wel verdraagzaam – maar
De rest is onverdraaglijk!
(Verdraagzaamheid: Leekedichtjes)

4.1 Inleiding

Voor de vorming van De Génestet kunnen we niet om professor Des Amorie van der Hoeven heen. De Génestet studeert bij hem aan het Remonstrants Seminarium. Zoals in het vorig hoofdstuk al aangestipt, slaat Van der Hoeven als hoogleraar een andere weg in dan zijn voorganger. Hij richt zich op een innerlijk geloofsleven en legt de nadruk op het uitleggen van de Bijbelse verhalen. Van der Hoeven wordt voor De Génestet een vaderfiguur en biedt hem in zijn huis een warm welkom.
De Génestet doorloopt het Seminarium, maar een groot student is hij niet geweest, alleen de colleges van Van der Hoeven kunnen hem boeien. Daarnaast delen ze elkaars talent voor voordacht en retoriek.
Niet alleen heeft Van der Hoeven veel invloed op De Génestet, ook vele andere studenten lopen met hem weg en volgen zijn 'evangelische christendom'. Kunnen tijdens het leven van Van der Hoeven stromingen binnen de kerk naast elkaar bestaan, na zijn overlijden zullen de wegen uiteen gaan en wordt men gedwongen een richting te kiezen. Sommigen nemen teleurgesteld afstand van het predikantschap, anderen weten hun positie binnen de kerk juist te verstevigen.

4.2 Abraham des Amorie van der Hoeven

Na het behalen van zijn staatsexamen aan de Latijnse School, gaat de dan 18-jarige Peter theologie studeren in Amsterdam aan het Remonstrants Seminarium, dat sinds 1827 onder leiding staat van hoogleraar Abraham des Amorie van der Hoeven. Van der Hoeven gaat in zijn theologie een andere weg dan zijn voorganger Konijnenburg die een 'redelijk' christendom voorstond. Niet de wijsbegeerte of het rationalisme, waarbij de rede als enige en belangrijkste bron van kennis geldt, heeft het laatste woord, maar de schoonheid van het evangelie. De enige manier van kerk-zijn is volgens Van der Hoeven dan ook teruggaan naar de bron, naar de Bijbel. Een predikant moet weer uitlegger van de Schrift worden. In zijn inaugurele rede vat Van der Hoeven zijn theologie samen: terug naar een Bijbels christendom en vrede voor de kerk. De Kerk is volgens hem te verdeeld geraakt en door weer "uitlegger van de Heilige Schriften"[59] te worden, ziet hij toekomst voor de ene Kerk in Nederland. In plaats van mee te gaan met theologische ontwikkelingen in de landen rondom, richt hij zich veeleer op vaderlandse tradities. Wijsgerige, historische, praktische

[59] Cossee. E.H., *Abraham des Amorie van der Hoeven, 1798- 1855, Een Remonstrants theoloog in de Biedermeiertijd*, Kampen, J.H. Kok, (1988), pag. 76

disciplines zijn van belang, maar staan bij hem wel in dienst van een theologische uitleg van de Bijbel. [60]
Bij vaderlandse tradities hoort ook een warm gezinsleven. Voor hem is dan ook het gezin van veel betekenis en vormt het een bron van inspiratie voor zijn werk en theologie. Daarnaast is in de huiselijkheid van zijn gezin ruimte voor iedereen. Menig jongvolwassene krijgt bij hem een warm welkom, zoals de latere dominee-dichter Allard Pierson en schrijfster Geertruida Bosboom-Toussaint. Ook onze Peter De Génestet komt veel bij hem over de vloer. Tussen beiden is een hechte vriendschap ontstaan. Van der Hoeven wordt een vaderfiguur voor hem. De Génestet, gelovig gevoelsmens als hij is, met daarbij een sterk verlangen naar een veilig huiselijk leven, heeft zich dan ook laten inspireren door Van der Hoevens theologie. Daarnaast delen ze een groot voordrachttalent. Beiden zijn zeer eloquent en trekken vele toehoorders tijdens lezingen en kerkdiensten. Dat ze een goede band hebben, blijkt ook uit het feit dat het Van der Hoeven is die De Génestet in 1852 bevestigt als predikant te Delft. Als Van der Hoeven plotseling overlijdt in 1855, schrijft De Génestet een *In Memoriam* om deze grote theoloog te eren. [61]

(…) en ons voegt bij zijn graf slechts dankbre liefde en lof.
Hij heeft een vollen dag gewerkt, geleefd, geleden,
gelouterd door zijn God, den goeden strijd gestreden;
in rijken geestesbloei, in groote reednaarskracht,
bewaard door bijna zestig lenten,
gewoekerd met zijn tien talenten,
en wèl ten einde toe zijn eedle taak volbracht. (…)

O, Vaderlandsche Kerk, gij hebt uw kroon verloren;
hij, onze glorie in den Heer,
was ook uw sieraad, liefde en eer,
en 't zaad door Hem gestrooid viel weligst in uw voren.
Gij hadt Hem lief, den Man, die gaven, kracht en vlijt,
één werk, zijn leven lang, Verbroedring, heeft gewijd;
wiens aêm verzoenend blies op 't vuur der oude veeten,
die midden in den strijd, een held des vredes, stond,
en rein Gods liefderaad voor allen heeft verkond,
naar 't goede recht van 't goed geweten!
De hand op 't eeuwig Woord, zijn wijsheid, troost en licht,
ons wijzende op zijn schoone leuze:
'Één is de Meester,' steeds het strijdwoord zijner keuze;
den blik op 't eenig kruis gericht.

[60] Ibid., (1988), pag. 76
[61] Tiele, C.P., (1869)

Remonstrantsch Gereformeerde Kerk
te Delft
Plaatsbewijs voor 5 December 1852
Stoel N: 24.
D: J. Lockhuyt
03. Plaatsbewijs voor de intrededienst van P.A. de Génestet te Delft, 05 december 1852

4.3 Het Seminarium in de tijd van De Génestet

In het prettig leesbare boek *Abraham des Amorie van der Hoeven*[62] geeft Cossee een mooi visueel inkijkje in het Seminarium uit de tijd van Van der Hoeven. Het is niet moeilijk om onze Peter hier te zien zitten tussen zijn medestudenten. Met zijn eerdere schoolervaringen op de Latijnse school in het achterhoofd en wetende dat zijn liefde voor literatuur groter is dan voor theologie, kunnen we ons voorstellen dat hij zich bij tijd en wijle door zijn studie heen heeft moeten worstelen. Tel daarbij op dat hij liever naar voordrachtsavonden gaat dan dat hij studeert, dan kunnen we ons er wat bij voorstellen dat hij uiteindelijk niet met klinkende cijfers is afgestudeerd.
Het Seminarium, waar De Génestet uiteindelijk vijf jaar aan heeft gestudeerd, ziet er als volgt uit:
Het College van Professor en Curatoren waarvan Van der Hoeven voorzitter was, vergadert aan het einde van elk cursusjaar. In deze jaarlijkse vergadering worden alle seminaristen mondeling geëxamineerd. Tegelijkertijd wordt er gekeken naar het gedrag en de studievlijt van de studenten. Rond juni is ook het moment dat nieuwe studenten worden aangenomen. 'Hierbij wordt hun ernstig onder het oog gebracht, "dat zij, zich aan de dienst van Jezus Christus en zijne Gemeente hebbende toegewijd, hun leven, omgang, doen en laten zoodanig moeten inrigten, als het dezulken betaamt." ' [63]
Het eerste jaar is gewijd aan de letteren en wijsbegeerte. Men loopt colleges bij hoogleraren van het Amsterdams Athenaeum Illustre (voorloper van de Universiteit van Amsterdam). Aan het einde van dat jaar volgt er een redevoering in het Latijn. Het tweede jaar is meer gericht op theologische vakken en wordt ook weer afgesloten met een verhandeling in het Latijn over meestal een exegetisch onderwerp. Tot dit tweede jaar worden alleen studenten toegelaten die belijdend lid zijn van de Remonstrantse Broederschap. 'In de laatste twee jaren van de studie moeten de Seminaristen vijfmaal "onder den Hoogleeraar prediken". Na een machtiging van de Groote Vergadering wordt de studie afgesloten met een Latijnse dissertatie (scriptie) en een proefpreek. Ook moet er voor verschillende theologische vakken een proeve van bekwaamheid worden afgelegd. Wanneer het examen " tot volkomen

[62] Cossee, E.H., *Abraham des Amorie van der Hoeven, 1798- 1855, Een Remonstrants theoloog in de Biedemeiertijd,* Kampen, J.H. Kok, 1988
[63] Cossee, (1988), pag. 81

genoegen der vergadering" is afgelegd, wordt de kandidaat "plechtig tot de dienst des Evangeliums bij de Remonstrantsche Broederschap ingewijd, en hartelijk vermaand om zich voorzigtig en stichtelijk te gedragen ter eere van God en om zich-zelven en anderen te behouden" ' [64]

4.4 Student Peter De Génestet

De bekendste leerling van Van der Hoeven is toch wel onze De Génestet. Zijn studiejaren vallen in de bloeitijd van het Seminarium. 'Met warme bewondering voor Van der Hoevens talent, met levendige sympathie voor zijn karakter sloot onze jonge dichter zich bij hem aan, en gaf zich vol liefde aan zijn leiding over' [65], schrijft C.P. Tiele in zijn levensschets in *De verzamelde gedichten* over zijn vriend en medestudent. 'De lessen van Van der Hoeven waren de eenige die [hem] blijvend boeiden, en hij schreef er zorgvuldig over, hij, wiens excerpten en dictaten anders voor het grootste deel uit gapingen bestonden'.[66] De invloed van Van der Hoeven op De Génestet is groot geweest. In zijn gedenkrede bij het 250-jarig bestaan van het Remonstrants Seminarium in 1884 wijst Tiele er op dat niemand De Génestet voor het predikambt had kunnen winnen, behalve Van der Hoeven.[67]
Van der Hoeven heeft hem geleerd zelfstandig te denken en zelf op zoek te gaan naar antwoorden. Daarnaast zien we de 'zachtzinnige rechtzinnigheid',[68] zoals Allard Pierson de leer van Van der Hoeven omschrijft, terug in de preken en gedichten van De Génestet. Wanneer we verderop zijn bundel *Leekedichtjes* nader bekijken, zullen we inderdaad constateren dat zijn gedichten zelden polemisch of scherp zijn, maar juist persoonlijk geloof laten zien en dat ook zijn preken veelal invoelend, gunnend en doordacht zijn.

Beide heren vinden elkaar in hun eerder genoemde talent voor retoriek. De Génestets voordracht is fris. Of het nu gaat om de gedichten die hij voordraagt in literaire kringen of de preken die hij houdt tijdens zijn opleiding aan het Seminarium; 'de smaak en het vuur van de dichterlijke geest was erin hoorbaar, met al den ernst eener innige overtuiging: voorlijk, maar sober, ongedwongen, maar zichzelf bedwingend'. [69]
Buiten het Seminarium om is De Génestet weinig actief betrokken bij studiebijeenkomsten, noch mengt hij zich in het studentenleven. Dat laatste komt volgens Tiele omdat De Génestet in zijn eigen plaats studeert en al voldoende sociale contacten heeft. Hij bezoekt liever literaire avonden, waar hij succes boekt met het voordragen van zijn gedichten. 'Theoloog in vollen zin is onze dichter dan ook nooit geweest, al studeerde hij in de Theologie. Voor de wetenschap was hij, in die dagen althans en nog een geruimen tijd later, niet zeer billijk'.[70] Later, als predikant zal hij overigens wel bijeenkomsten bijwonen en zich meer mengen in theologische kringen. Maar veel interesse of vreugde beleeft hij er niet aan. Daarbij, de deftigheid, geleerdheid en diepzinnigheid van zijn vakgenoten is nogal eens onderwerp van zijn poëzie.

[64] Ibid., (1988), pag. 82
[65] Tiele, C.P., Levensschets in: *De dichtwerken*…. (1869)
[66] Tiele, C.P., *Levensschets* (1869)
[67] Cossee pag. 123
[68] Hoenderdaal, G.J., (1982) pag. 100
[69] Ibid., (1982), pag. 100
[70] Ibid., (1982), pag. 100

Op Dings dag den 3 Februarij 1852,
des namiddags ten 2 ure
ZAL DE STUDENT
P. A. DE GÉNESTET
EENE KANSELREDE
UITSPREKEN
in het kerkgebouw
DER
Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente
TE
AMSTERDAM.

04. Uitnodiging kanselrede PDG te Amsterdam (1852)

4.5 Evangelisch christendom versus Modernisme

Van der Hoeven wil, zoals we zagen, voor zijn leerlingen zijn als een vaderlijke vriend[71]. Het gaat hem om de persoonlijke ontwikkeling van zijn studenten. Daarom heeft hij hen dan ook geen bepaalde geloofsrichting of denkwijze opgedrongen. Gods Geest zelf, zo meent hij, zal hen leiden tot individualiteit. 'De meeste van zijn leerlingen hebben vastgehouden aan de 'Evangelische richting' in de Remonstrantse Broederschap. Hierin voert een gematigde, niet-dogmatische orthodoxie de boventoon.' [72] Slechts een enkeling uit de stal van Van der Hoeven, onder wie de latere hoogleraar C.P. Tiele, heeft zich richting het Modernisme ontwikkeld. In het vorige hoofdstuk is al aan de orde gekomen dat na de dood van Van der Hoeven het Modernisme aan invloed is gaan winnen en dat het op een gegeven moment niet meer weg te denken valt binnen het Vrijzinnig-Remonstrants gedachtengoed. Langzamerhand is er dan ook geen plaats meer voor het eeuwenoude gezag van de Bijbel en belijdenisgeschriften, of voor wondergeloof.

Bekende leerlingen die vasthouden aan de theologie van Van der Hoeven zijn o.a. Tideman, die Van der Hoeven na diens plotse dood zal opvolgen als hoogleraar, en Cohen Stuart, een studiegenoot van De Génestet. Deze laatste wordt in 1848 predikant te Alkmaar en komt via de eerder genoemde schrijfster Geertruida Bosboom-Toussaint in de ban van het Réveil, dat vroomheid, huiselijkheid en vlijt voor ogen heeft. Als Cohen Stuart later in 1861 naar Rotterdam verhuist, botst zijn orthodoxe interpretatie met die van Tiele die al enige jaren als predikant in Rotterdam staat en een representant van het Modernisme is. Deze botsing met Tiele en de kerkelijke gemeente leidt uiteindelijk tot een vroegtijdig emeritaat. Dit wordt weliswaar om gezondheidsredenen verleend – hij schijnt hardhorend te zijn geweest - maar in zijn afscheidspreek geeft hij blijk van een dieper liggende reden. Hij kan zich niet langer verenigen met het toenemend partij kiezen van de Broederschap voor het 'heersschend modernisme'. [73] Cohen Stuart blijft Remonstrants en wijdt zich de rest van zijn leven aan de

[71] Ibid., (1982), pag. 118
[72] Ibid., (1982), pag. 118
[73] Ibid., (1982), pag. 122

zaak van het Réveil, waar hij tot zijn dood in 1878 een warm voorstander van blijft. Het is geen geloofstwijfel geweest die Cohen Stuart heeft doen besluiten voortijdig te stoppen met het predikantschap, zoals sommige bronnen willen verklaren, maar veeleer teleurstelling in de kerk en de richting die de kerk opging. Cohen Stuart is overigens niet de enige geweest die door de richtingenstrijd is gestopt met het predikantschap.

Teleurstelling en tweestrijd

Het is naar mijn mening de opkomst van het Modernisme geweest, en niet geloofstwijfel, die predikanten – en dan met name de lichting Van der Hoeven studenten - gedwongen heeft een richting te kiezen. Het is een periode waarin Réveil tegenover Modernisme komt te staan en waar tegelijkertijd binnen die twee stromingen er 'rekkelijken en preciezen' zijn, wat acceptatie en ontwikkeling van het gedachtengoed geen goed heeft gedaan en betrokkenen van beide kanten heeft doen terugtrekken. We zien dit bijvoorbeeld ook terug bij de dominee-dichters Allard Pierson en Conrad Busken Huet, beiden predikant in een Waalse gemeente. Allard Pierson, die van het Réveil opschuift naar het Modernisme, treedt in 1865 af als predikant. Modernist Conrad Busken Huet schrijft in 1857/1858 zijn eerder genoemde *Brieven over den Bijbel*.[74] Een bundel met briefwisselingen over Bijbelse vraagstukken door de personages Leonard, Machteld en Reinout, die ontvangen wordt als een 'revolutionair geschrift' en veel stof heeft doen opwaaien. Uiteindelijk heeft het boek de adaptatie van het Modernisme versneld. Busken Huet ziet het als de plicht van elk christen om diens geloof te onderzoeken en te belijden. Men mag niet uit sleur, maar moet uit overtuiging geloven. Het boek 'is niet bedoeld als sloopingswerk, maar als arbeid der wederopbouw van de christelijke gemeente op den grondslag van het zelfstandig inzigt in alle waarheid'[75], aldus de schrijver zelf in het voorwoord.
Wie aanblijft als predikant en voluit zal gaan kiezen voor het Modernisme is C.P .Tiele. Zien we nog dat hij in zijn Moordrechtse tijd 'de school van Van der Hoeven' aanhangt, vanaf 1856, als hij predikant te Rotterdam wordt, richt hij zich meer en meer tot het Modernisme.

De strijd tussen de school van Van der Hoeven en het Modernisme kent helaas aan beide kanten verliezers. Van Busken Huet[76] wordt gezegd dat hij later in zijn leven het Modernisme is gaan betwijfelen. Moderne theologen vindt hij onbevoegd en hij krijgt weer belangstelling voor het calvinisme. Allard Pierson zal na een aantal jaren hoogleraarschap Theologie te Heidelberg, terugkeren naar Nederland en als eerste hoogleraar Kunstgeschiedenis en Letteren aan de Universiteit van Amsterdam de theologie zelfs helemaal de rug toekeren.

Modernisme

Na het overlijden van Van der Hoeven volgt J.J. Tideman hem op als hoogleraar. Tideman richt zich op de geschiedschrijving van de Remonstranten en blijft trouw aan de leer van Van der Hoeven. Tijdens zijn hoogleraarschap ontstaat er de wens het Seminarium naar Leiden te verhuizen. Waar in de jaren onder het hoogleraarschap van Van der Hoeven het Seminarium opbloeide, loopt het aantal studenten onder Tideman drastisch terug, tot op een gegeven moment geen enkele student zich meer inschrijft. Dit heeft niet alleen te maken met de theologie van Tideman, maar ook met de oplopende richtingenstrijd binnen de Remonstrantse kerk en de ontwikkeling van de natuurwetenschappen maatschappijbreed.

[74] Busken Huet, Conrad, *Brieven over den Bijbel*, Haarlem: A.C. Kruseman (1863)
[75] Busken Huet, C., *Voorbede voor den eersten druk*, uit *Brieven*…(1863)
[76] Verkroost, C.M., Poeskoke-Groes, S. *P.A. de Genestet en zijn geestelijk milieu* (z.d.)

Ook elders is de interesse om theologie te gaan studeren zeer gedaald. De Broederschap bezint zich dan ook op de toekomst van het Seminarium. Men is van mening dat het Seminarium mee moet gaan met de tijd en dat het Modernisme een stroming is die niet te keren is en die de Broederschap richting de volgende eeuw zal leiden. Het theologisch onderwijs zal moeten worden ingericht naar de eisen en behoeften van de huidige tijd. Het oog valt op de Universiteit van Leiden vanwege de daar al aanwezige Modernistische academische sfeer. Een en ander wordt hoog gespeeld. Ook Modernist Tiele en voorstander van de verhuizing naar Leiden mengt zich in de discussie. Uiteindelijk kiest men voor Leiden, Tideman treedt teleurgesteld af en wordt opgevolgd door Tiele. Het is pas bij het hoogleraarschap van Tiele dat de tijd rijp is om voluit te kiezen voor het Modernisme binnen de Remonstrantse Broederschap.

4.6 Samenvatting

De invloed van hoogleraar Des Amorie van der Hoeven is voor De Génestet en zijn medestudenten van groot belang geweest. Van der Hoeven staat een theologie voor waarbij terug wordt gegaan naar uitleg van de Schriften, vaderlandse tradities en een warm gezinsleven. Dit laatste geeft hij ook door aan zijn studenten die bij hem in huis welkom zijn. Ook De Génestet komt veel bij hem thuis.
In de vijf jaren dat De Génestet studeert aan het Remonstrants Seminarium blinkt hij niet uit als briljant student. Alleen de colleges van Van der Hoeven boeien hem zeer. Van der Hoeven staat een zachtzinnige rechtzinnigheid voor: het op milde manier terugbrengen van gelovigen naar de Schriften. Daarnaast stimuleert hij De Génestet en zijn medestudenten om zelf op zoek te gaan naar antwoorden. Velen van hen hebben dan ook hun eigen zoektocht meegemaakt, wat nogal eens geleid heeft tot het neerleggen van het predikantschap. Deze ontwikkeling ontstaat na het overlijden van Van der Hoeven. Cohen Stuart bijvoorbeeld blijft na diens dood aanhanger van Van der Hoevens evangelische richting en ontwikkelt zich richting het Réveil. Uiteindelijk blijft hij niet staande tegenover Tiele die het Modernisme aanhangt. Tiele is hierin niet de enige. Ook andere predikanten gaan een kant op die niet meer te rijmen valt met de traditie van Van der Hoeven en het tijdgewricht dat hij symboliseert. Het zal er uiteindelijk toe leiden dat het Seminarium van Amsterdam naar Leiden verhuist en de Remonstrantse Broederschap voluit zal gaan kiezen voor het Modernisme.

5. LEEKEDICHTJES

Zo'n dichtje, nu, wat wil dat zeggen,
Op wetenschappelijk gebied?
Niets- doch het leere ú overleggen,
Wat waar en heilig is, wat niet.
(Leekedichtjes)

5.1 Inleiding

De Génestet heeft het dichten nooit kunnen laten. Zijn allereerste gedichten schrijft hij als jong ventje in de periode dat hij, pas wees geworden, bij zijn oma in Barneveld woont. Het schijnt dat de gouvernante van een bevriende familie hem ertoe heeft aangespoord. Er zijn zelfs een paar gedichten uit deze tijd bewaard gebleven.
Dichten is hij blijven doen, zijn leven lang. Op de Latijnse school en als student Theologie. Literatuur heeft op de Latijnse school al zijn belangstelling en in zijn studententijd neemt zijn interesse hiervoor alleen maar toe. De eerste publicaties stammen uit 1846. Dan zit hij nog, met zijn zeventien jaren, op de Latijnse school. Later, tijdens zijn studie Theologie, neemt hij zitting in de redactie van de studentenalmanak, waarin ook zijn eigen bijdragen gepubliceerd worden. Zijn grote voorbeelden zijn Nicolaas Beets, Johannes Kneppelhout en Jacob van Lennep. Voor deze laatste heeft hij een keer een verjaarsdagsgedicht[77] geschreven.

Dat hij meer interesse moet hebben gehad in poëzie dan in theologie, bewijst het feit dat nog tijdens zijn studietijd zijn eerste gedichtenbundel *Eerste Gedichten* (1852) verschijnt. Het deel uitmaken van redacties, het redigeren van tijdschriften, het schrijven van gedichten en het voorlezen uit eigen werk, is toen begonnen en is hij de rest van zijn leven blijven doen. Het moet hem veel plezier hebben gegeven. Gezien zijn keuze om zijn predikantschap neer te leggen, zou men kunnen concluderen dat poëzie toch zijn eerste liefde is geweest en hij daarnaar teruggekeerd is. Zeker heeft hij een grote voorliefde voor de literatuur gehad, maar de omstandigheden hebben hem ook gedwongen een keuze te maken. Het wil overigens niet zeggen dat hij een middelmatig predikant is geweest. Hij mag dan wel geen modelstudent zijn geweest, hij was erg geliefd in zijn Delftse gemeente om zijn toewijding, zijn pastoraat en zijn diensten. De Génestet is een aimabel mens, invoelend en gelovig. Dit alles is terug te zien in zijn gedichten, zijn preken en in zijn brieven.

Voldoet hij door zijn leven van tegenslag, verdriet en rouw al aan een Romantisch leven, ook in zijn gedichten uit hij zich als een Romantisch poëet met zijn beschrijvingen van de natuur, de verbondenheid daarmee en zijn emoties die variëren van diep verdriet tot grote vreugde. Maar ook kan hij schertsend, humoristisch en bewonderend naar andere schrijvers toe zijn. Invloeden van het Réveil zien we terug in zijn inkijkje in huiselijke taferelen en het

[77] *Morgen is mijn dichter jarig. Een lied aan Mr. J. van Lennep, in den nacht van 24 Maart 1846*: opgenomen in *Eerste gedichten: De dichtwerken van P.A. de Génestet*, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, Deel I, Gebroeders Kraay, Amsterdam, 1869. Oorspronkelijk verschenen in *de Vergeet mij niet, Muzen-Almanak* van 1849 [Mathijsen, 2012, 11]

beschrijven van eenvoudig geluk. Toch kijkt hij ook verder dan zijn eigen gezin en gevoelstoestand. Hij speelt in op de actualiteiten, de tijdgeest en wetenschappelijke en theologische discussies. Bij dit alles is hij nimmer kwetsend. Het is ook nooit zijn bedoeling geweest met deze bundel ophef te veroorzaken.

Er is veel achtergrondliteratuur verschenen over zijn dichtbundels, met name *Eerste gedichten* en *Laatste der Eerste,* maar in mindere mate over *Leekedichtjes.* Zijn eerste en laatste bundel gaan, zoals een Romantisch dichter betaamt, oneerbiedig gezegd over 'huis-tuin-en-keuken-onderwerpen'. Zijn middelste bundel, *Leekedichtjes*, heeft een duidelijk theologisch karakter en heeft minder de aandacht getrokken van literatuurcritici. Maar juist deze bundel is voor ons onderzoek van belang en daarom willen we hem hier behandelen. Het is ondoenlijk om alle gedichten te bespreken. We kunnen slechts een greep doen uit de bundel om De Génestets denken als theoloog (5.2.1.), gelovige (5.2.2.) en poëet (5.2.3.) inzichtelijk te maken. *Leekedichtjes* is een beminnelijke bundel geschreven door een beminnelijk mens.

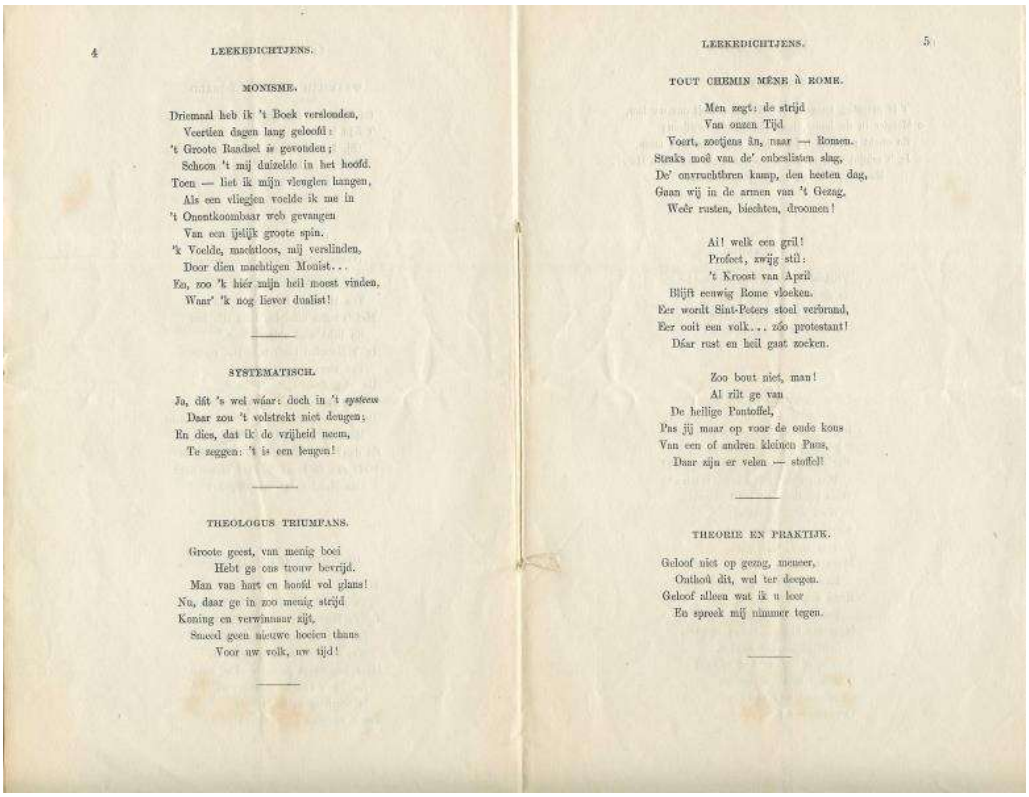

4 LEEKEDICHTJENS.

MONISME.

Driemaal heb ik 't Boek verslonden,
Veertien dagen lang geloofd:
't Groote Raadsel is gevonden;
Schoon 't mij duizelde in het hoofd.
Toen — liet ik mijn vleugten hangen,
Als een vliegjen voelde ik me in
't Onontkoombaar web gevangen
Van een ijslijk groote spin.
'k Voelde, machtloos, mij verslinden,
Door dien machtigen Monist...
En, zoo 't hier zulke heil moest vinden,
Waar' 'k nog liever dualist!

SYSTEMATISCH.

Ja, dát 's wel wáar: doch in 't *systeem*
Daar zou 't volstrekt niet deugen;
En dies, dat ik de vrijheid neem,
Te zeggen: 't is een leugen!

THEOLOGUS TRIUMPANS.

Groote geest, van menig boei
Hebt ge ons trouw bevrijd.
Man van hart en hoofd vol gloed!
Nu, daar ge in zoo menig strijd
Koning en verwinnaar zijt,
Smeed geen nieuwe boeien thans
Voor uw volk, uw tijd!

LEEKEDICHTJENS. 5

TOUT CHEMIN MÈNE À ROME.

Men zegt: de strijd
Van onzen Tijd
Voert, zoetjens án, naar — Romen.
Straks moê van de' onbesliste slag,
De' onvruchtbren kamp, den heeten dag,
Gaan wij in de armen van 't Gezag,
Weêr rusten, biechten, droomen!

Ai! welk een gril!
Profeet, zwijg stil:
't Kroost van April
Blijft eenwig Rome vloeken.
Eer wordt Sint-Peters stoel verbrand,
Eer ooit een volk... zóo protestant!
Dáar rust en heil gaat zoeken.

Zoo bout niet, man!
Al rilt ge van
De heilige Pantoffel,
Pas jij maar op voor de oude kous
Van een of andren kleinen Paus,
Daar zijn er velen — stoffel!

THEORIE EN PRAKTIJK.

Geloof niet op gezag, meneer,
Ontbloot dit, wel ter deegen.
Geloof alleen wat ik u leer
En spreek mij nimmer tegen.

05 Pagina uit *Leekedichtjes*

5.2 Leekedichtjes

Na het voltooien van zijn theologiestudie neemt De Génestet het beroep naar Delft aan. Ondanks dat het predikantschap veel van hem vraagt, blijft hij gedichten schrijven en de Christelijke Volksalmanak redigeren, vaak aanvullend met eigen werk, samen met studievriend Tiele. Zo ontstaan de gedichten die hij schrijft in de periode tussen 1857 en 1860 die uiteindelijk gebundeld in *Leekedichtjes* in 1860 het daglicht zien. De bundel bestaat

uit honderdtwee gedichten, waarvan een twintig stuks een jaartal heeft meegekregen. Er is één uitschieter bij; *Moderne wereldbeschouwing* schrijft hij al in 1850.
Hoofdpersonen in deze bundel zijn zowel fanatieke predikanten als gewone kerkgangers. Het zijn gedichten uit het leven gegrepen: gedachten van gelovige leken, overpeinzingen van hemzelf, zinspelingen op polemische geschriften, reacties op de tijdgeest. Het moet een verademing geweest zijn voor mensen die gewend waren aan de domineespoëzie waarin geen twijfel over, of kritiek op het geloof voorkwam, maar alleen voorschriften over hoe een burger zich vroom moest gedragen. De Génestet mocht dan letterlijk zowel dominee als dichter zijn geweest, hij heeft zich nooit gedragen als zijn voorgangers die nogal eens vervielen in het schrijven van zedige, opvoedende en vrome gedichten.[78] Veeleer past hij in het rijtje thuis van generatiegenoten als Busken Huet en Allard Pierson.

Theologische strijd
Rond 1860 laait in Nederland een conflict op tussen de Modernen en orthodoxe protestanten. Zoals we elders zagen willen de moderne predikanten het geloof aan de nieuwe tijd aanpassen. Zij nemen de Bijbel niet meer bij voorbaat letterlijk. Nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen verklaren natuurverschijnselen, bij wonderen in de Bijbel stelt men vraagtekens, historische opgravingen maken duidelijk dat de aarde ouder is dan 5000 jaar en uitvindingen maken afhankelijkheid van God overbodig.
Orthodoxe predikanten willen echter liever alles bij het oude houden. Tussen aanhangers van beide stromingen worden hevige discussie gevoerd. De Génestet neemt in zijn *Leekedichtjes* de scherpslijpers van beide zijden op de hak. Niet zij, maar God kent de waarheid. De Waarheid ligt volgens De Génestet dan ook in het midden. Vele malen komt hij daarop terug. Bijvoorbeeld in *Een voorstander, Geen Pilatus,* of *De Waarheid.*

> *Gij hebt de Waarheid, eedle vrouw?....*
> *Vergeef, dat ik meteen*
> *Het nog maar half gelooven woû*
> *Ik dacht, God had ze alleen*
> *(De Waarheid)*

Hij kiest in deze strijd een unieke positie. In plaats van zelf polemische geschriften te schrijven, of zich als predikant te presenteren, schaart hij zich aan de zijde van de gewone gelovige die uit al dit geharrewar geen wijs meer kan worden. Hij is hier voornamelijk mede-gelovige, leek en geen predikant. Maar dan wel een leek met theologische bagage, daar ontkomt hij niet aan. Hij is zeer wel op de hoogte van de discussies onder vakgenoten, de problemen die binnen en tussen kerkgenootschappen spelen, de strijd tussen orthodoxen en liberalen en het geloofsleven van de gewone kerkganger.

Zoals gezegd bestaat de bundel uit honderdtwee gedichten. Deze zijn geschreven in de laatste periode van zijn predikantschap te Delft, waarin zijn zoontje wordt geboren – de stamhouder - zijn vrouw sterft en korte tijd daarna ook zijn zoontje, en het eerste jaar van zijn leven als huisvader en poëet.

[78] *Literatuurgeschiedenis. Leekedichtjes, P.A. de Génestet* (1829-1861) 1860. (z.d.) https://www.literatuurgeschiedenis.nl/19de/tekst/lg19043.html

De bundel is bedoeld om luchtigheid te krijgen in de discussie, om de vragen van de gewone man en zijn eigen levensvragen te kunnen stellen, om hardop te durven zeggen dat twijfelen mag. Hij bekritiseert op milde en humoristische wijze de starheid van de een, de hoogmoed en onverdraagzaamheid van de ander. Hij roept de predikanten op wat meer rekening te houden met hun publiek en in hun preken niet te streng te zijn, maar tot het hart van de gelovigen te spreken.

We kunnen niet achterhalen wat De Génestet van zijn eigen bundel heeft gevonden. Wel weten we door zijn briefwisseling met redactiegenoot C.P. Tiele van de Christelijke Volksalmanak dat hij diverse ingezonden stukken afwijst en ze zuchtend vervangt door eigen werk. Waarbij we kunnen constateren dat hij een duidelijk niveauverschil moet hebben gezien tussen het werk van anderen en van hemzelf. Ook weten we dat hij verschillende dichters als zijn leermeesters ziet, denk aan de eerder genoemde Jacob van Lennep, maar dat hij daarna zijn eigen weg is ingeslagen. Gezien de vele voorleesavonden die hij houdt, m.n. in zijn studententijd, kunnen we ervan uitgaan dat hij tevreden is met zijn creaties. Ook het feit dat hij uiteindelijk in 1859 voor de poëzie kiest, geeft aan dat hij vertrouwen heeft in zijn eigen talent. Ook uit het grote succes dat de *Leekedichtjes* heeft, kunnen we opmaken dat hij een goed dichter is die mensen aanspreekt. Zijn gedichten zijn dan ook goed leesbaar, voor mensen uit die tijd, maar ook voor mensen uit onze tijd. Ze toveren vaak een glimlach op je gezicht.

5.2.1. De theoloog spreekt

We zagen al tijdens zijn theologiestudie dat hij weinig opheeft met boekenwijsheid en wetenschap. Het gaat hem veel meer om de school des levens. Levenservaring is voor hem het heilige boek. Een mens moet zelf op zoek gaan naar levenswijsheid. Deze wordt bepaald door de eigen reactie op het lot van het leven en door met anderen in gesprek te gaan. Andermans mening geeft hem stof tot nadenken.
Ondanks dat zijn tijdgenoten het graag zouden zien, wil De Génestet zich niet rekenen onder de Vrijzinnigen of Liberalen. Als hij moet kiezen gaat hij zelfs soms liever door voor ouderwets, zo schrijft hij in een woord vooraf aan het gedicht *Jan Rap*:

> *"Ware er, in het gemeen, geen andere keus als tusschen rechtzinnig en lichtzinnig, ik zou liever om mijne orthodoxie voor ouderwetsch doorgaan, dan om mijn liberalisme ingehaald worden door lieden van verdachten ernst."*

Hij rekent voor zijn doen dan ook streng af met de 'Jan Rap' die alles liefde noemt maar neerkijkt op andersgelovigen. Deze Jan Rap gelooft niet in bidden, niet in Bijbelse sturing of wonderen, schroomt niet om te spotten en volgt geheel de stem van zijn eigen geweten. '*Zo'n mens is niet Vrijzinnig, maar lichtzinnig*'. Voor deze mensen heeft De Génestet weinig sympathie. Voor hen die hun geloof omzetten in daden, heeft hij juist temeer respect, zo getuige het gedicht *Twee in een huis,* waarbij de man zeer rechtzinnig is en trouw in de leer, maar de vrouw het geloof leeft. '*Hij las het woord, zij deed het woord'.*
Als theoloog waarschuwt hij zijn vakbroeders hun polemiek, o.a. over de vrije wil, niet boven de hoofden van de gelovigen uit te vechten. Daar schiet men naar zijn mening niets mee op. Zo vraagt hij in *Twee koryphaeen* theologen begrip voor elkaar te hebben.

'Gek zijn wij een van beide, wij,'
Zei de eene Theoloog tot de ander
'Wat wij gelooven toch strijdt lijnrecht met elkander:
Dit's evident voor u, dat's evident voor mij-
Dus een van tween is maar mooglijk: ik of gij…'
Of beide, dacht er een en – ging voorbij.

Zo'n gedicht typeert De Génestet. Heb begrip voor elkaar. Sta naast elkaar, in plaats van tegenover elkaar. Hetzelfde verwoordt hij in *Afgebroken discussie* waarin hij wederzijds fatsoenlijk respect verwacht, maar het tegenovergestelde krijgt. Blijkbaar zijn de kampen in theologisch Nederland flink verdeeld en toenadering niet mogelijk. Hij betreurt het dat studiegenoten, vroeger elkaars boezemvrienden, later bestrijders van elkaars theologie zijn geworden. Beide kampen spannen God helaas voor het eigen karretje.
Wat dat betreft komen theologen er niet zo goed af bij hem. Of dat nu de orthodoxen zijn die God willen omturnen tot wat past bij hun leer, of de liberalen bij wie geloven op gezag is vervangen door ongeloven op gezag.

Gelooven op gezag-
Dat mag
Niet meer in onze dagen!
Maar ach,
't Schijnt niet-gelooven op gezag
Komt nu aan de orde van den dag,
Bij zeker slag;
Is 't beter? – woû ik vragen.
(*Autoriteits-ongeloof*)

Overigens komt de Rooms Katholieke Kerk er ook niet goed vanaf. Zie bijvoorbeeld *Nomine Dei*:

Een haan, heel hoog en mooi gekapt,
(Braaf spits en nijdig stond zijn kuif!)
Kwam zeer tevreden aangestapt,
Hij had een kipje doodgetrapt.
In naam - natuurlijk! – van een Duif,
Die, naar het zeggen van den haan,
Die arme kip niet uit kon staan…..
Wat deed zoo'n Duif ook zonder haan!

Die hele richtingenstrijd en tijdgeest zien we terug in *Moderne wereldbeschouwingen* waarin wereldbeschouwingen op losse schroeven komen te staan: '*Geen traditie staat meer pal, oude muren zwichten*.' Sinds de zon niet meer om de aarde draait, maar de aarde om de zon, zijn meerdere dingen ondersteboven geraakt en moet *Sancta Theologia* wijken voor *de jonge Physica.*

Maar klaar is 't, dat men heden
Alle dingen anders ziet
Dan in 't schoon verleden! (…)
Het nieuwe licht zit in de lucht, van gedachten zwanger.

We moeten mee met deze tijd, zegt De Génestet, ook al zorgt dat voor onzekerheid. Dan maar rusteloos zoekend, maar wel leven! Deze tijd brengt ook veel goeds. Het valt op in dit gedicht, maar ook in vele andere gedichten, dat De Génestet zelf niet op zoek is naar kant en klare antwoorden. Zoeken is niet erg en ontken de nieuwe tijd niet, zo is zijn advies. Hij rekent daarom ook af met mensen die niet durven te kiezen. We zien dit terug in gedichten als *Overwegende argumenten, Illusie* of *Een aristocratisch tegenstander:*

'k Heb met dat nieuwe niets van doen.
Vooreerst, het strijdt met ons fatsoen;
En dan, ik heb een vrouw getrouwd,
Die 't met den Catechismus houdt.
(Overwegende argumenten)

Anderzijds kan hij ook wel begrip opbrengen voor de ouden van dagen die niet meer willen of kunnen meegaan in de nieuwe tijd, met het oog op de eeuwigheid vasthouden aan hoe ze zijn opgevoed en hoe ze hebben geleefd. In hun zienswijze en levenswijze ligt ook waarheid en godsgeloof, wil De Génestet ermee zeggen.

Dat nieuwe is…. voor wie 't dragen kan!
Gun mij den vrede, jonge man (….)
(Gemoedelijke ouderdom)

5.2.2. De gelovige spreekt

In veel van zijn gedichten is niet de theoloog aan het woord die liberalen of orthodoxen op de korrel neemt, maar horen we De Génestet als individu spreken in zijn dagelijkse geloof en zijn relatie tot God en de Bijbel, hoewel het aan de andere kant lastig is om niet toch de theoloog te zien doorschemeren in deze gedichten. In *Waar en Hoe* is het de mens De Génestet die aan het woord is. Dé waarheid is niet te vinden in scholen of bij geleerden en is niet in steen gehouwen. Waar het om gaat is levenservaring en het zelf op zoek gaan naar antwoorden in het eigen hart, in de Bijbel en in het leven. En vertrouw op jezelf. Daarin laat hij toch ook iets van het Rationalisme en het Liberalisme in doorklinken: vertrouw op je eigen verstand. Onderzoek alle dingen.

't Leven alleen is de school van het leven
Levens-ervaring het heilig boek. (…)
Zelf moet gij 't zoeken en zelf moet gij 't vinden,
Mensch , in uw hart, in het Woord, in uw lot,
Anders zo spelen de wervlende winden,
Mensch, met uw hart, uw geloof en uw God.
(Waar en Hoe)

Wat ongetwijfeld ook heeft meegespeeld is zijn eigen levenservaring. Dit gedicht is geschreven in 1857. Weliswaar een gelukkige periode voor hem, met een opgroeiend gezin, maar zijn gezondheid blijft zwak, hij werkt veel te hard en hij draagt een hoop verdriet en gemis met zich mee. Zijn jonge jaren hebben hem gevormd en hij schrijft en spreekt als ervaringsdeskundige. Zijn gedichten lezende ontstaat steeds meer de indruk dat hij het leven, zijn pastoranten, de kerk, met menselijke compassie beziet. Wellicht ligt daar de reden voor het gebrek aan belangstelling voor polemiek en wetenschap. Zijn ambities liggen niet binnen de academie, maar binnen de gemeente. Geen richtingenstrijd, geen gevecht tussen wetenschap en geloof voor hem, maar het individu en persoonlijk geloof.

Mijn Wetenschap en mijn Geloof,
Die leven saam in onmin,
Want de een houdt, wat de ander doet
En denkt en meent, voor onzin
Intusschen, beide heb ik lief,
Juist even trouw en innig,
En toch vind ik mij-zelven niet
Onreedlijk noch krankzinnig.
(Dualisme)

Neem het geloof van een kind aan, zegt De Génestet in zijn bundel. Hij wil geraakt worden als hij in de kerk zit, gedachten die zijn ziel raken, een glimlach op zijn lippen krijgen en een traan in zijn ogen. Hij wil geraakt worden door dat wat het oog niet ziet.

Veel wordt bewezen dat toch in den grond niet waar is.
En veel is waar, ofschoon 't bewijs niet daar is
(Van Heusde's spreuke)

Anders dan de Modernisten is hij geneigd wel vast te houden aan het bovennatuurlijke. De rede en de vrije wil is niet het antwoord op alles en past niet binnen zijn manier van geloven, zoals hij schrijft in *De Practici*:

Wie, uit liefde een heilgen Plicht
Hart en hoofd wil geven
Zal zijn God en vrede en licht
Vinden in dit leven;
Meer dan hij die, suf en sip,
Dag en nacht blijft zoeken
Naar een reedelijk Godsbegrip
In de nieuwste boeken!

Hij is op zoek naar rust, naar een woord van troost voor zijn hart. Deze hoopt hij te vinden in de preek.

Gij prediker, daar in de lucht
Hebt ge dan geen woord voor mijn hart?
En weet ge dan niet wat ik zucht?

En voelt ge dan niets van mijn smart?
(….)
(Een kind der eeuw onder een preekstoel)

Niet veel gedichten zijn gedateerd, dit wel. Onderaan staat het jaartal 1859. Het jaar waarin zoveel leed zijn gezin trof en hij het predikantschap teruggaf. We kunnen ervan uitgaan dat dit gedicht diep uit zijn eigen hart komt, hij hier zijn eigen gevoelens verwoordt en niet die van de mede-gelovige. De Génestet heeft veel geloofsstrijd gekend vanwege zijn zware en trieste leven. Dat heeft hem een gevoeligheid voor de wereld, voor de mensen om hem heen en voor God opgeleverd. In zijn pieken en dalen is hij zoekende gebleven en heeft hij geworsteld met God. Twijfel is zeker onderdeel geweest van zijn geloofsleven. We komen dit o.a. ook tegen in de brieven aan C.P. Tiele. Kijkende naar zichzelf en naar de mensen om hem heen erkent hij dat elk geloof, orthodox of liberaal, zijn strijd kent.

‘ Een reedlijk christen zijn, als ’t heet in onze dagen,
’ t Is niet gemakkelijk, ’
t Is een taak, een strijd, een vak.
Zelf moet ge denken, zelf.
Ai wel, docht laat mij vragen
Woudt ge ook een Christen zijn misschien voor uw gemak?
(Een stumperd)

Zoals eerder aangegeven, het gesprek over het geloof aangaan, is een goede zaak, maar behoud daarbij de liefde, meent hij. In het mooi vormgegeven gedicht *Hoe soms de liefde heerscht* plaatst hij 1 Korinthe 13 tegenover de werkelijkheid van die dagen. De liefde die De Génestet ervaart is niet lankmoedig, goedertieren of van vertrouwen, maar hard, scherp en wreed. Wees liever verdraagzaam, wil hij zeggen. Iets dat hij zelf ook altijd heeft voorgestaan.
Verder ervaart hij de theorie als prachtig, maar de praktijk als weerbarstig. In de studeerkamer van de hooggeleerde lijkt alles mooi en duidelijk, heeft diegene gelijk en wordt hij geloofd. Maar in de praktijk, op de markt en binnenshuis raakt hij ‘*fluks de kluts kwijt*’. En het schijnt hem of het *‘raadselvolle leven droevig lacht met elk systeem.’ (Van boven naar beneden)*
Toch is het juist die geloofstwijfel die hij niet wil missen. Het hoort bij hem. De twijfel is hem vertrouwd, past bij zijn karakter, levenservaring, professie en binnen het tijdsgewricht waarin hij leeft.

“Zoo’n dichtje, nu, wat wil dat zeggen,
Op wetenschappelijk gebied?”
Niets, - doch het leere ú overleggen,
Wat waar en heilig is, wat niet.
(Leekedichtjes)

5.2.3. De poëet spreekt

De Génestet is niet zoals andere dominee-dichters belerend of saai. Zijn gedichten tonen vriendelijkheid, opmerkzaamheid, met een guitig lachje stelt hij zaken aan de kaak. Hij presenteert zich niet als dominee, maar als medestander, waarmee hij verwoordt hoe veel mensen dachten. Vandaar de titel *Leekedichtjes*.

> De Génestet 'is een dichter van klasse. Directheid, muzikaliteit en originaliteit kenmerken zijn gedichten. Hij is niet bang om sentimenteel te zijn, maar hij wordt niet suikerzoet. Hij schrijft eenvoudig, maar niet volks. Hij is openhartig zonder pronken met wat er allemaal in hem omgaat. Zijn humor is niet dijenkletserig, maar stemt weemoedig. Hij weet uit de Nederlandse taal te halen wat ze in zich heeft om toegankelijk en aansprekend te zijn, zonder aan diepgang in te boeten. Bovendien heeft hij plezier in de taal: hij laat haar buitelen en springen als een jonge hond.' [79]

Een mooi voorbeeldje hiervan vinden we in *Soorten*:

> *Sprekers, hoorders, denkers, daders*
> *Vindt ge in soorten, rijp en groen.*
> *Zeldzaam vindt ge wèl vereenigd*
> *Spreken, hooren, denken, doen.*

Romantisch is hij in het gebruik van verschillende dichtvormen, van kleine puntgedichten bestaand uit twee of vier zinnen, tot gedichten met vele strofen. Ook zijn rijmschema's verschillen. Zo gebruikt hij gepaard rijm: AABB, gekruist rijm: ABAB of gebroken rijm: ABCB/DEDE. Waar men vroeger strikt gehouden was aan het vasthouden aan rijmschema's, zien we ten tijde van de Romantiek een dichterlijke vrijheid ontstaan.
De Génestet leeft in een nieuw tijdperk waar geloof zich moet gaan verhouden tot de opkomende wetenschap. De geloofscrisis die daardoor ontstaat, vindt zijn weerklank onder andere in de literatuur. Het betekent dat de invloed van dominee-dichters met hun opvoedende, moraliserende teksten tanende is. We hebben het al eerder geconstateerd, gelukkig is De Génestet nooit een dominee-dichter in die zin geweest. Van jongs af aan kennen zijn gedichten een relativerende en humoristische toon.
De Biedermeier-achtige huiselijke taferelen die we kennen uit zijn eerdere bundel *Eerste Gedichten* en waarmee hij bekend is geworden, zijn in *Leekedichtjes* wat achterwege gebleven. Het past ook niet in de opzet van de bundel. Daarbij, zoveel huiselijk geluk was er in de periode waarin *Leekedichtjes* voltooid wordt ook niet. Hij moet na het overlijden van zijn vrouw en zoontje zich herpakken. In dat licht is het bewonderenswaardig dat hij nog zulke prachtige, rake gedichten heeft weten te schrijven en zo'n productiviteit aan de dag heeft gelegd. De indruk ontstaat dat hij ondanks het grote verlies en het neerleggen van zijn predikantenambt, zijn draai begint te vinden als poëet en huisvader. We zien onder andere in zijn brieven terug dat hij plannen maakt voor de toekomst van hemzelf en voor de literatuur. Hij wil een literair programma ontwikkelen en spreekt daarover met zijn vriend Conrad Busken Huet. De natuur moet weer in de poëzie komen. [80] Hier klopt zijn Romantisch hart.

[79] Mathijsen, M. & Eijssens, H., (2011), pag. 23
[80] Ibid., (2011), pag. 28

Verlos ons van den preektoon, Heer!
Geef ons natuur en waarheid weêr!
(Leekegebedje)

We vinden de liefde voor de natuur ook terug in het gedicht *Verandering*, waarin hij beschrijft hoe een jonge blozende jongen van het Veluwse platteland de wilde haren van vroeger strak gekamd heeft, zijn boerenkleding omgeruild heeft voor een kostuum dat hem zit als een harnas en ineens gewenst en vroom gedrag vertoont. Hij schreit om de man die nu een rol speelt.

Hij… vuur was zijn oogblik en wild woei zijn haar,
Maar op zijn gelaat lag zijn hart,
Een harte zoo gul en zoo warm en zoo waar,
Schoon nog - als zijn lokken- verward!
Nu glad en rechtvaardig en sluik zat zijn haar,
Maar, hemel, waar zat toch zijn hart?
(…)
Neen, 'k schreide om den man, die een rolletje speelt,
Door geestlijken hoogmoed… een zot;
En 'k dacht: zoo me dat nu een nieuw mensch verbeeldt,
Dan…. de oude was beter voor God!

5.3 Samenvatting

De Génestet kan het dichten niet laten. Al op jonge leeftijd begint hij met schrijven en hij blijft dat tot op het einde toe doen. Zijn poëzie is invoelend, humoristisch, helder, nooit scherp of polemisch, 'to the point' en kwetsbaar. In de bundel *Leekedichtjes* presenteert hij zich als theoloog, gelovige en dichter. Hij laat de theoloog én de leek aan het woord, niet zelden voorzien van een schertsende en kritische ondertoon. De theologen komen er vaak niet goed vanaf bij hem. Voor de leken heeft hij meer begrip, hoewel hij hen ook af en toe vroomheid of laksheid verwijt. De theoloog in De Génestet bekritiseert zowel zijn orthodoxe als liberale collega's omdat ze zich vastbijten aan de eigen leerstellingen, aan het oude of het nieuwe licht en weinig begrip hebben voor andermans standpunten. Hij vreest dat de eenvoudige gelovige de dupe hiervan wordt en vertwijfeld achterblijft.
De gelovige De Génestet uit zijn twijfel over wetenschap en geloof en vooral hoe deze te combineren zijn. Hij heeft behoefte aan eigen zielenrust en kijkt met compassie naar zijn mede-gelovigen. De gewone lezer heeft zich dan ook zeker herkend in de gedichten.
De poëet De Génestet zien we terug in zijn Romantisch vormgegeven gedichten, zijn hang naar het natuurlijke en het emotionele, en zijn grote liefde voor de literatuur.

6. DE BRIEVEN VAN PETER DE GÉNESTET

> *Lieve Vriend, 'Drie avonden' vind ik zoo-zoo. Er is iets in, maar het stukjen verraadt zeer een nog ongeoefende hand. (…..) Ach meen niet dat het met mijn lieve patiënte steeds beterende gaat. Dr. Starck heeft gezegd dat het bij de menschen eigentlijk geen kans meer was van herstel. (…) Ik kan vaak niet oproeien tegen al de droefheid en weemoed, die mij overstelpt nu hier in dit oord van zooveel zegen en gezegende herinneringen. Mijn liefste Plek werd mijn olijvenhof.*
> *(aan C.P. Tiele, 21 september 1859)*

6.1 Inleiding

Tegenwoordig is het schrijven van brieven flink op zijn retour. In vroegere tijden echter waren brieven uitermate belangrijk en een goede manier om je met elkaar verbonden te voelen. Brieven zijn historisch erg interessant. We kunnen eruit opmaken hoe mensen leefden, waar ze zich mee bezighielden, welke gebeurtenissen zich afspeelden in huis, stad en land. Wat dat betreft zijn brieven van grote culturele waarde. Voor historici geeft het een betrouwbare indruk van een tijdvak doordat op deze manier uit eerste hand de geschiedenis tot hen komt.
Brieven zijn echter veel meer dan het achterhalen van de geschiedenis. Brieven zijn voornamelijk persoonlijk en geschreven tussen geliefden, familieleden en vrienden. Het geeft een intiem inkijkje in het leven van de schrijvers. We maken kennis met diens gemoedstoestand, ervaringen en wel en wee. Hoe meer brieven we tot onze beschikking hebben, hoe meer we een levensschets van de schrijver kunnen maken en hoe beter we hem of haar leren kennen. Van De Génestet zijn vierhonderd brieven bewaard gebleven uit zijn volwassen periode, in de jaren '60 van de vorige eeuw samengebundeld door C.M. Verkroost tot '*Nagelaten brieven van P.A. de Genestet 1829- 1861*'.[81] Er zijn ook jeugdbrieven van hem bewaard gebleven. Deze zijn echter nog niet uitgegeven.[82] Voor de liefhebber zou het interessant zijn deze brieven nader te bekijken. Aangezien de populariteit van De Génestet heden ten dage weggezakt is, is de kans helaas klein dat iemand zich hierover zal buigen.

Het blijft bijzonder om als buitenstaander, of dat nu met een wetenschappelijk oog is of op persoonlijke titel, deze gevoelige, intieme correspondentie te lezen. Ik sluit me dan ook aan bij de woorden uit het *Ten Geleide*:

> *'Lezende in de brieven die niet aan ons gericht zijn en ons nu toch onder de ogen komen, leven we mee met een vroom en beminnelijk man, aan wie het lot veel geluk heeft geschonken en méér verdriet. Een man die in zijn reactie op de omstandigheden van zijn eeuw ons tezelfdertijd doet voelen hoeveel verschil er is, en hoeveel gelijkheid. En als wij goed lezen, zullen wij iets meer gaan begrijpen van hem, zijn tijd en van onszelf.'* [83]

Evenals bij zijn preken en gedichten, tovert hij bij de lezer een glimlach op het gezicht omdat zijn dromen, zijn intense verdriet, zijn worstelingen, zijn passies en arbeidsethos zo

[81] Verkroost, C.M., (1976)
[82] Mathijsen, M., Eijssens, H. (2011)
[83] Verkroost, (1976), pag. XI

kwetsbaar worden neergeschreven. De Génestet is een man van vriendschappen. Menig keer stort hij zijn hart uit bij zijn vrienden. Hij schroomt daarbij niet om diepe gevoelens van blijdschap en onrust te delen, bijvoorbeeld het blijvende gemis van zijn jong overleden moeder en zijn eigen angst jong te sterven aan tbc.[84] Dat vriendschappen bij hem diep gaan, getuigen de vaak onder zijn brieven geschreven letters T.T.I.D.D. : Trouw tot in den dood.

In de nagelaten brieven zien we correspondenties met zijn stiefvader A.C. Kruseman, met zijn schoonfamilie, schrijvers als H. Tollens, ambtgenoten als G.J. de Clercq, J. Tideman en predikant-dichters als Da Costa en Potgieter. Een analyse van zijn brieven is, voor zover ik kan achterhalen, niet eerder gedaan. Hoewel de brieven tezamen een belangrijke cultuurhistorische bijdrage vormen om tot kennis van het leven omstreeks het midden van de negentiende eeuw te komen, valt het buiten onze context om alle brieven te behandelen. Ik wil me richten op de periode dat De Génestet als predikant te Delft stond, en zal daarom de briefwisseling met C.P. Tiele, de kerkenraden van Moordrecht en van Delft en met de Commissie tot de Zaken, nader analyseren door me te richten op thema's als zijn vriendschap met collega C.P. Tiele, zijn Delftse ervaringen, De Génestet als predikant en als dichter/redacteur en het uiteindelijk neerleggen van zijn ambt.

6.2 Brieven aan C.P. Tiele

> *…..'Weet Gij dat ik een zoon heb, een krullenbol? Wij zijn in-gelukkig en dankbaar. De lieve kraamvrouw en mijn edel knaapjen maken het voortreffelijk nu – doch wij hadden barre dagen en uren voor de kleine P.A. er was. Denk aan de Christelijken! (…) Waar blijven de vaersjens die Ge mij zenden zoudt? Met vele groeten voor U en de Uwe'*
> *Uw liefh.*
> *P.A. de G.*

C.P. Tiele, latere hoogleraar te Amsterdam aan het Remonstrants Seminarium, is een goede vriend en studiegenoot van hem. Cornelis Petrus Tiele staat vanaf 1853 als predikant te Moordrecht en vanaf 1856 te Rotterdam. Vanaf 1855 vormen ze samen de redactie van de Christelijke Volks Almanak. Het is de bedoeling om verantwoorde proza en poëzie in het christelijk Nederlands gezin te brengen.[85] De Génestet buigt zich over de poëzie, Tiele beoordeelt de prozabijdragen. Blijkbaar is het volkrijgen van de almanak een flinke klus, want veel van de correspondentie tussen Tiele en De Génestet gaat hier over. De Génestet is in zijn beoordeling van de kopij redelijk streng. Niet veel van de poëzie of ingezonden commentaren kan hem bekoren. Wat dan uiteindelijk resulteert in het flink redigeren van teksten of het voor de zoveelste keer vervangen van kopij door een eigen gedicht. Wellicht ligt hier een verklaring voor het grote aantal gedichten dat De Génestet schrijft in de laatste jaren van zijn leven. De almanak moest immers gevuld worden. Al de gedichten uit de almanak krijgen na de dood van De Génestet een plek in de '*Dichtwerken*'.[86] Een door C.P. Tiele postuum uitgegeven bundel van alle gedichten van De Génestet.

[84] Mathijsen, M., Eijssens, H. (2011), pag. 175
[85] Verkroost, (1976), pag. XXIX
[86] Tiele, C.P., (1869)

De eerste brief aan Tiele stamt uit juli 1853. In totaal zijn er vierendertig brieven overgebleven . In eerste instantie vertellen de brieven ons niet zoveel. Een rekensommetje laat zien dat De Génestet dertien maal correspondeert over de Volksalmanak. Een paar keer wijst hij erop dat hij graag naar Rotterdam wil komen (inmiddels staat Tiele daar als predikant), maar dat de omstandigheden, met name de zorg voor vrouw en kinderen, hem tot nu toe ervan hebben weerhouden. Frappant is ook, en het karakteriseert hem als predikant, dat hij dertien maal vraagt of Tiele een preekbeurt van hem wil overnemen. Graag wil hij die gunst een keer retourneren. Maar of dat er ook van gekomen is……?

Waar dit vandaan komt, dit veelvuldig op zoek zijn naar vervanging, is lastig te zeggen. We weten dat hij een druk bezet man is. Hij neemt zijn werk in Delft zeer serieus, bezoekt veelvuldig ouderen, geeft met plezier catechisatie aan jongeren, zijn kerkdiensten kosten veel voorbereiding. Ook is uit de brieven af te leiden dat hij een zwakke gezondheid heeft en hem soms door de arts wordt verboden te preken. We weten ook dat na een paar jaar gezinsgeluk het noodlot toeslaat. Of we hier uit kunnen concluderen dat zijn hart meer bij het dichten dan bij het preken ligt? Het is lastig te zeggen. We hebben gezien dat hij geen briljant student is geweest en in zijn studententijd druk is met dichten en voordrachtsavonden bezoeken. Aan de andere kant staat hij niet voor niets 'op groot licht' en laten zijn preken doorleefde empathie zien en liefde voor zijn gemeente. Preken, zo blijkt uit zijn brieven, kost hem veel energie.

Naarmate de jaren verstrijken, worden de brieven persoonlijker en laat De Génestet Tiele delen in zijn blijdschap, worstelingen en verdriet. Hij schrijft over een goed verlopen vakantie in Zwitserland en Tirol, waar hij vol nieuwe kracht en levenslust om weer te gaan preken en met een vernieuwd dichterhart van terugkeert. (105)[87] Ook over het verlies van zijn schoonzus schrijft hij, met daarbij de vraag of Tiele zijn preekbeurt wil overnemen. (119) Op 15 oktober 1857 schrijft hij verheugd dat zijn vrouw Henriëtte bevallen is van een derde dochter.

> "*Cara Mio, Ik begin met U mee te deelen dat mijn lieve vrouw verleden week 7 Oct. voorspoedig is bevallen van een welaangenaam dochtertjen. We hebben nu een klaverblad*!"

Duistere wolken

Blijkbaar gaat zijn eigen gezondheid daarna achteruit. Hij meldt Tiele dat hij last heeft van zenuwpijn, niet mag voorgaan van de dokter en zelfs niet in staat is zijn eigen dochtertje te dopen. (138) Gelukkig lukt hem dat korte tijd later wel. Op 9 december doopt hij zijn dochtertje Dina Cornelia. (139) Ook verheugt het hem dat hij op Goede Vrijdag en met Pasen kan voorgaan in zijn eigen gemeente. (147)

Vanaf de tweede helft van 1859 worden zijn brieven somberder. Hij gaat steeds meer zijn zorgen delen met Tiele. Zijn zoontje is in mei geboren en maakt het goed. Maar Henriëtte komt de bevalling niet goed te boven.

[87] De nummers verwijzen naar de lijst met brieven opgenomen in Nagelaten Brieven

> "*Ik ben zielsbedroefd en lijd erge pijn, ook menig male, doch ik doe mijn best mij over te geven. Mijn Christendom lost zich op. Ten minste, áls ik christelijk ben gestemd. In Fiat Voluntas*[88] *uitgesproken met een eeuwige hope in het hart. Doch in het leerstuk van de H. Triniteit vind ik geenerlei troost of kracht*." (196)

De Génestet heeft ook brieven geschreven aan collega's als Johannes Tideman en Gideon de Clerq. De inhoud verschilt niet veel van die aan Tiele. Vaak betreft het afmeldingen door ziekte. Zo meldt hij zich wegens ziekte af bij Tideman voor de Groote Vergaadering en vraagt hem de hartelijke groeten te doen aan Ds. Van Teutem, voorzitter van de vergadering. (31) Daarbij schrijft hij dat hij de preekbeurten te Moordrecht helaas heeft moeten teruggegeven. Twee jaar later schrijft hij: in "*grote haast*", het is al donderdagochtend 10.00 uur, aan Tideman dat hij te ziek is om die zondag voor te gaan in Rotterdam.

> "*Ik heb mij tamelijk overspannen de laatste weken en ben nog niet de oude…. 'k heb een ontzaglijk onaangenaam gevoel dat ik op Uw brief zulk een antwoord moet schrijven. Maar waarachtig, ik durf geen ja zeggen- ik heb 10 maal achter elkaar gepreekt en de laatste 14 dagen hebben mij geknauwd*." (74)

Er rijst een beeld op dat De Génestet regelmatig, zo niet te zeggen structureel roofbouw pleegt op zijn lichaam. Sluimerende tbc is debet hieraan.

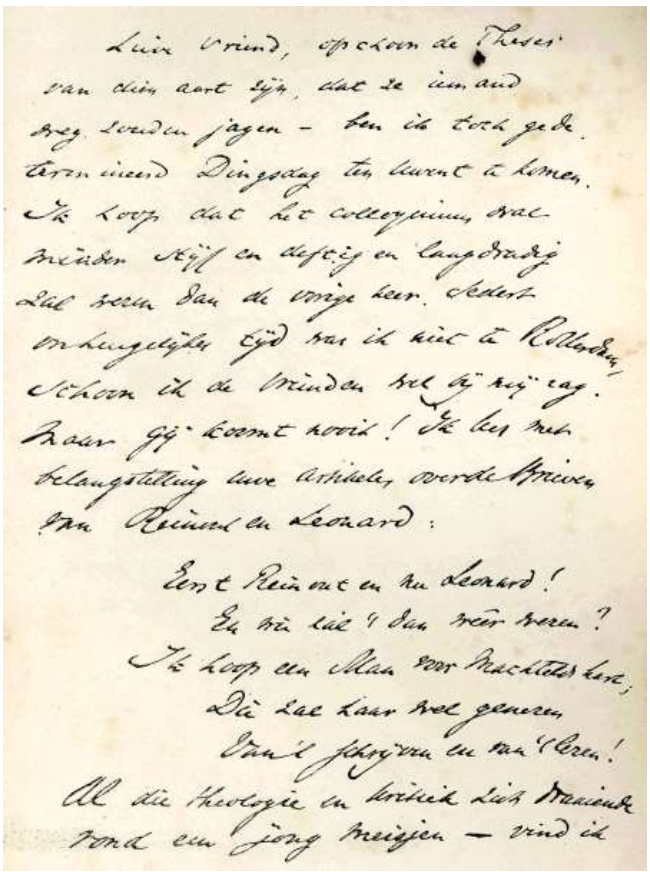

06. Facsimile van een brief aan C.P. Tiele. Deel van brief nummer 164 (*Nagelaten brieven*) 29 april 1859. Het betreft een reactie op het boek van Busken Huet, *Brieven over den Bijbel.*

[88] Deze tekst staat ook op zijn grafzerk

Er zijn ook verschillende brieven aan De Clerq bewaard gebleven. Deze gaan over alledaagse zaken als verhuizing, bij elkaar op bezoek komen en de geboorte van het eerste kind:

> "*kapot van geluk*" hij is omdat hij "*een dochterken, kloek en gezond" heeft. "Hier heb ik geen Woorden! De Nacht was bar! Ik heb mijn vrouw nog millioen maal liever en zeg tot den Heer: Gij zijt <u>Mijn God</u>. Amen- Amen!* (32)

6.3 Brieven aan de kerkenraad

Dat De Génestet predikant in Delft is geweest, is over het algemeen wel bekend. De *Nagelaten brieven* laten ons echter ook een interessante correspondentie zien met de kerkenraad van Moordrecht. Klaarblijkelijk heeft de gemeente in Moordrecht, kort na het afstuderen van De Génestet, een beroep op hem uitgebracht.

> " *Geachte en welgeliefde Broeders in onze Heer en Zaligmaker, Het is mij een dure plicht en behoefte U mijne innige erkentelijkheid te betuigen voor het vertrouwen mij geschonken, toen Gij mij eenparig tot uw Leeraar gekozen hebt*."

De Génestet vraagt, hoewel hij met blijdschap het beroep wil aannemen, om langere bedenktijd, vanwege "*gewichtige redenen"* en *"in het belang van de Broederschap.*" (7)
Die 'redenen in het belang van de Broederschap' worden al gauw duidelijk als we de brief erbij halen die drie dagen daarvoor, op 26 juli 1852, verstuurd is aan de secretaris van de Commissie tot de Zaken, ds. J.J. Tideman. De Génestet heeft de beroepingsbrief van Moordrecht ontvangen met daarin het verzoek die zondag daarop voor te gaan aldaar. Wat echter speelt is dat hij de volgende dag een gesprek heeft met de kerkenraad van de Remonstrantse gemeente te Delft.

> *"Waarheen de Heer mij leiden wil, is mij nog niet helder: mijn strijd valt mij zwaar. (…) Voor 't oogenblik is mijn hart bij de "armen van geest" te Moordrecht, die ik heb lief heb gekregen: roepen plicht en geweten mij elders, ik ben ook bereid*." (5)

De Génestet laat hier al doorschemeren dat indien hij moet kiezen, Delft zijn voorkeur heeft. Het gesprek te Delft verloopt blijkbaar goed, want enkele dagen later, op 29 juli 1852 schrijft hij aan de scriba van de kerkenraad te Delft:

> *" Het is mij een aangename plicht U te melden, dat ik meen Vrijmoedigheid te hebben ontfangen, om U te kunnen beloven dat ik het beroep naar de Remonstrantse Ger. Gemeente te Delft (…) onder biddend opzien tot den Heer der kerk, volgaarne zal aannemen. Ons vertrouwelijk en open gesprek van jongstleden Dinsdag versterkte mij in de christelijke hope dat wij onder Gods Zegen, te Delft, te samen tot heil der Gemeente zouden kunnen werken en streven*." (6)

Blijkbaar krijgt hij de ruimte van de beroepingscommissie van Moordrecht, want een maand gaat voorbij als De Génestet op 25 augustus 1852 de kerkenraad aanschrijft met de woorden:

> " *Heden morgen ontfing ik den beroepsbrief van onze Gemeente te Delft. Gij weet dat ik U langer tijd van beraad had verzocht (…). Nu mag en wil ik U niet langer ophouden. Redenen, niet van eigen belang - maar van geweten roepen mij naar Delft en noodzaken mij voor het beroep naar Uwe Gemeente te bedanken. (…) Gaarne zou ik onder U werkzaam geweest zijn en onuitwisbaar blijft de herinnering in mijn harte van Uwe belangstelling…."*

Het valt hem erg zwaar om Moordrecht te moeten teleurstellen. Hij eindigt dan ook zijn brief met:

> *" Wees verzekerd dat ik nimmer de eerste gemeente vergeten zal, die zoo liefderijk haar vertrouwen geschonken heeft.*" (9)

Dat zijn keuze de relatie tussen hem en de gemeente niet heeft verstoord, blijkt uit een latere brief waarin De Génestet bevestigt dat hij 25 en 26 december 1852 zal voorgaan in Moordrecht. (14)

Delftse periode
Het wordt dus Delft, de gemeente die hij op 25 augustus 1852, dezelfde dag als dat hij Moordrecht bericht het beroep niet te accepteren, op de hoogte brengt van zijn beslissing om "*met moed en met ootmoed, in de kracht van Hem op wien ik vertrouwe*" (8) het beroep te aanvaarden.
Na zijn vreugde en dankbaarheid te hebben getoond, schakelt De Génestet al gauw over op praktische zaken. Hij vermeldt dat hij samen met zijn vrouw Henriëtte op zoek zal gaan naar een woning. Daarnaast wil hij afwijken van de regel die daar blijkbaar geldt dat kinderen niet alleen in de kerk, maar ook thuis gedoopt mogen worden. Huisdoop zal hij slechts in bijzondere omstandigheden doen. Daarnaast vraagt hij meteen om 6 vrijbeurten per jaar in plaats van de gebruikelijke 3 en sorteert hij alvast voor op de mogelijkheid tot het ruilen van preekbeurten. We hebben al naar aanleiding van de correspondentie met Tiele kunnen vaststellen dat De Génestet daar veelvuldig gebruik van gemaakt heeft.

En zo wordt Peter De Génestet op 5 december 1852 bevestigd door prof. Van der Hoeven als predikant van de Remonstrants Gereformeerde Gemeente te Delft. De Génestet zal zeven jaren met toewijding in deze gemeente staan. Het is al eerder gememoreerd, het waren jaren van huiselijk geluk, de kinderen worden er geboren, hij wordt alom gewaardeerd bij zijn gemeenteleden, maar ook zijn zwakke gezondheid speelt hem regelmatig parten. In het zevende jaar gaat het mis. Zijn zoontje wordt geboren, zijn vrouw Henriëtte wil maar niet herstellen van de bevalling en krijgt tbc. Op 20 november 1859 overlijdt ze. Ze zijn dan al als gezin bij de schoonmoeder van De Génestet te Amsterdam ingetrokken.

Afscheid van het ambt
Het is 26 november 1859 als De Genestet zijn '*veelgeachte en geliefde vrienden'* van de kerkenraad te Delft schrijft. Hij waardeert de oprechte vriendschap met Delft en de gehechtheid van zijn Delftse gehoor en het doet hem daarom pijn deze brief te moeten schrijven. Na het zitten naast het "*aandoenlijke ziekbed"* van zijn vrouw is het hem duidelijk geworden:

"Mij worden andere wegen aangewezen als ik die eerst gemeend had nog te zullen bewandelen. Redenen en overleggingen van zeer tederen en gewichtigen aart, dringen mij – ofschoon het dan ook waarlijk niet geschieden zal, zonder grooten strijd en droefheid - eene groote verandering te brengen in mijn uiterlijk leven, mijn woonen en werken."

Hij wil heel graag de kerkenraad persoonlijk spreken, maar durft nog niet naar Delft te komen. De pijn van de herinneringen aan het gelukkige leven daar is nog te groot. Hij verzoekt om een afvaardiging van twee mensen om met hem verder te praten over de besluiten die hij heeft genomen

"*en samen te overleggen wat er te doen is in het belang der gemeente die ik zeven jaar met liefde diende en die nog aan mijne zorgen is toevertrouwd*. *(…) Laat mij, in deze dagen van smart en zorg niet vergeefs mogen rekenen op Uwe trouw, liefde en hulpe." (203)*

De beslissing zijn ambt neer te leggen valt hem zwaar, zo zwaar dat hij dit niet in een brief wil verwoorden, maar vraagt of een delegatie naar hem wil komen. Een dag later schrijft hij een conceptbrief aan de Commissie tot de Zaken (204). De kerkenraad van Delft ontvangt een kopie.

" Hoogeerwaarde en zeer geachte Broeders,
Ik acht het mijn plicht U- gelijktijdig met mijn Kerkenraad- kennis te geven, dat ik ten gevolge der zware beproeving die mij en de mijnen trof en den liefderaad Gods en die zooveel nieuwe zorgen mij oplegt - voornemens ben mij in het midden van de familie mijner Echgenoote, ook de mijne - te Amsterdam te vestigen, en mij alzoo los te maken van mijn betrekking tot de Gemeente Delft, omdat ik mijn werk, daar te plaatse, ten eenenmale voor onverenigbaar houd, met de nieuwe levenstaak die ik heb op te vatten. Het is niet zonder veel strijd, droefheid en na rijp overleg, in de diepte van mijn hart en aan het aandoenlijk ziekbed, dat ik dit besluit heb genomen: maar het is dan nu ook met een volkomen verzekerd gemoed … en in de vaste overtuiging dat ik op dezen oogenblik, om zeer gewichtige en zeer teedere redenen niet anders handelen kan, dan ik doe niet anders, met het oog op mijn kinderen, niet anders ook indien in de nodige moed, vrede en kracht wil behouden tot voortzetting van het werk mijnes levens, dat immers niet noodzakelijk verbonden is met eenige officiële kerkelijke betrekking. "

Hij gaat niet verder in op de redenen. Dat zou teveel tijd kosten en het is iets tussen God en zijn geweten. Wel voelt hij zich ervan bewust dat een man allereerst zijn gezin behoort, maar ook aan kerk en maatschappij. Bij leven en gezondheid wil hij deze alle drie ook zeker evenredig behartigen.
Maar voor nu staat hij, wat zijn familie betreft, er alleen voor: vier kinderen die meer dan gewone zorg vragen en die hij niet aan een vreemde wil overlaten. Daarnaast is zijn gezondheid alles behalve sterk. In Delft zou hij letterlijk niemand hebben van wie hij steun en raad zou kunnen verwachten. Daarbij durft hij ook geen beroep te doen op leden van de kerkenraad, die hun eigen drukke leven hebben. Wellicht het allerbelangrijkste is dat hij zijn

vrouw op haar sterfbed beloofd heeft de zorg voor de kinderen op zich te nemen samen met zijn schoonmoeder en schoonzus.
Zijn genegenheid voor Delft is groot. Hij vraagt de CoZA

> *"om te kijken naar de kleine schare die [hij] gedurende zeven jaren in de Remonstrantse kerk te Delft mocht verzamelen en opbouwen, door de genade Gods die mij thans ook wel verder mijn weg zal wijzen, waar ik meen Zijn leiding te volgen!"*

Als laatste volgt dan een brief aan zijn broeders-medepredikanten op 1 december 1859. (206) Nogmaals legt hij uit hoe zijn besluit tot stand is gekomen. De brief aan de CoZa voegt hij erbij.

> "*Wat mijn leven nu verder geven zal, weet ik natuurlijk nog niet. Maar ik heb goeden moed. … Ik voel mij door lijden geheiligd en te midden der droefheid en der zorgen, vol vertrouwen op God. Ook hope ik eerlang weder te Delft – en elders- te gaan preêken. En ik ben er op bedacht, als het mag, mijn leven zoo in te richten, dat ik het werk der evangeliepredikiing, volstrekt niet geheel behoef te laten varen."*

Hij bedankt zijn collega's en is zeker van plan, ook uit dankbaarheid voor wat men voor hem gedaan heeft, hen in de toekomst een wederdienst te kunnen doen.

6.4 Samenvatting

De bewaarde brieven van De Génestet aan zijn collega's, kerkenraad van Moordrecht en Delft, geven een mooi beeld van zijn periode als predikant te Delft. Hij begint een gezin en krijgt vier kinderen. Als redacteur correspondeert hij veelvuldig met collega en vriend Tiele over de Christelijke Volksalmanak en hoe deze kwalitatief te vullen is. Naarmate de tijd verstrijkt worden zijn brieven persoonlijker en uit hij zijn zorgen over de gezondheid van zijn vrouw en die van hemzelf. Menigmaal moet hij preekbeurten teruggeven. Zijn zwakke gezondheid gaat hem steeds meer parten spelen. De brieven aan de kerkenraden laten zien hoe moeilijk hij het heeft gehad Moordrecht te moeten teleurstellen en hoe toegewijd hij zijn geliefde Delft is. Het valt hem dan ook zeer zwaar hen te moeten meedelen dat hij zijn predikantschap te Delft neerlegt. Commentatoren hebben gemeend dat De Génestet zijn ambt neerlegt vanwege een geloofscrisis, zijn intense verdriet na het overlijden van zijn vrouw Henriëtte, of omdat hij ten diepste meer dichter dan predikant is. De brieven aan de kerkenraad en de CoZa laten echter een ander beeld zien, namelijk zijn belofte aan zijn vrouw vooreerst zorg te dragen voor zijn gezin. Pas daarna komen kerk en maatschappij. Wat ook naar voren komt is dat hij zeker wel predikant was gebleven als hij tijd van leven had gehad.

Alles is hier wel. Wees met de Uwen Gode bevolen
Truly Yours,
P.

7. DE PREKEN VAN DE GÉNESTET

Op heel licht staat een enkle maar,
Op half licht ver de meesten:
Dat gaat naar de opkomst van de schaar,
Want die beproeft de geesten.
Toch, somstijd waar het kerklicht kwijnt,
Daar schijnt het Woord met luister,
En vaak, waar 't volle gazlicht schijnt,
Daar zit je in het pikkeduister!
(Op heel en half licht: Leekedichtjes)

7.1 Inleiding

In het Stadsarchief van Delft ligt veel van de Delftse nalatenschap van De Génestet, waaronder brieven, dagboeken, Bijbelteksten, gedichten, de uitnodiging voor zijn intrededienst en, voor ons onderzoek relevant, honderddertig van zijn preken. Alle gebundeld in A5-formaat boekjes die hij zelf maakte door het A4-papier overdwars te vouwen. Kleine vergeelde boekjes, van kantlijn tot kantlijn in zwierig handschrift vol geschreven. De boekjes kennen geen doorstreping of wijzigingen. Er is daarom niets terug te vinden van zijn studie, aanpassingen of aantekeningen. Op het voorblad schrijft hij de te behandelen Bijbeltekst, aangevuld met de te zingen liederen. Na de dood van De Génestet is er een poging gedaan zijn preken te rubriceren. Er is een kleine lijst opgesteld door Fanny Bienfait. Zij is de schoonzus van De Génestet en zou na het overlijden van Henriëtte met hem trouwen. In deze lijst zijn 7 preken opgenomen. Een tweede, uitgebreidere lijst is opgesteld door G.J. Hubrecht Bienfait. Wie deze G.J. Hubrecht Bienfait is, is niet helemaal duidelijk. Pogingen hem terug te vinden in de stamboom zijn mislukt. Wel gaan we ervan uit dat hij de nummering bovenaan de preekboekjes heeft aangebracht. Hij laat zijn nummering bij nummer 14 beginnen. Dat betekent, als we zijn lijst naast die van Fanny Bienfait leggen, dat de nummers 8 t/m 13 ontbreken. In bijlage 3 vindt u een voor dit onderzoek gemaakte transcriptie van de beide lijsten.

Helaas heeft De Génestet zijn preken geen datum meegegeven. In een klein aantal gevallen is te traceren wanneer De Génestet een preek heeft gehouden. Zo houdt hij een preek naar aanleiding van 350 jaar Hervormingsdag en is een enkele preek rondom de feestdagen gedateerd. Daarnaast hebben Fanny Bienfait en G.J. Hubrecht Bienfait soms zelf in de kantlijn een datum of jaartal toegevoegd. Om toch tot een eenduidige lijst te kunnen komen heeft G.J. Hubrecht Bienfait geprobeerd de volgorde van de Bijbel aan te houden. Dat lukt hem tot twee derde van de lijst, maar daarna lijkt het alsof hij opnieuw begint, alsof er een nieuwe koffer met preken werd ontdekt.
Wat opvalt is dat De Génestet graag uit het Nieuwe Testament preekt. Slechts twaalf van de honderddertig preken hebben een Oudtestamentische Bijbellezing, waarbij hij, naast een enkele Jesajalezing, het vaakst over de Psalmen preekt. Wat het Nieuwe Testament betreft zijn favoriet bij hem de evangelielezingen, en dan met name het Johannes evangelie, waar hij vierentwintig preken aan wijdt. Mattheus en Lucas behandelt hij beide veertien maal. Markus komt er met drie preken wat bekaaid van af. Verder zien we een voorkeur voor de

Paulusbrieven aan de christenen van Korinthe (negen maal) en zijn er enkele preken naar aanleiding van de brief aan de Hebreeën. Ook al heeft hij vele Bijbelboeken niet behandeld, toch vinden we regelmatig citaten uit andere gedeelten, met name de Psalmen, terug in zijn preken. Preken die al gauw tussen de dertig en veertig minuten moeten hebben geduurd.

Binnen de context van dit onderzoek is het onmogelijk alle honderddertig preken te lezen en te analyseren. Daarom is gekozen voor een vijftal preken rondom een bijzonder moment. Aan de orde zullen komen een preek gehouden op Hervormingsdag[89], Pasen[90], Hemelvaartsdag[91], avondmaal[92] en oudejaarsavond[93]. Deze, tevens in het kader van dit onderzoek, getranscribeerde preken zijn terug te vinden in bijlage 3. Bij het uitschrijven van de preken is zoveel mogelijk de schrijfstijl van De Génestet aangehouden, inclusief woorden als mensch, zoo'n en aangefangen. Ook onderstrepingen zijn overgenomen. Soms ook is omwille van de leesbaarheid gekozen voor hedendaags Nederlands. In een enkel geval is het niet mogelijk gebleken zijn handschrift te lezen. Dit is ondervangen door blokhaken, al dan niet met een suggestie.

In de hoofdstukken 5 en 6 hebben we gezien dat De Génestet in zijn brieven en gedichten veel van zichzelf laat zien. Levensgebeurtenissen en -ervaringen, vreugde en verdriet worden verwoord in zijn persoonlijke brieven en in zijn gedichten komt veel van zijn eigen geloof en zijn kritiek op de theologische discussies in zijn tijd naar voren. Zijn deze onderwerpen terug te vinden in zijn preken? Kunnen we ontdekken wat voor predikant hij is geweest? Literatuur hieromtrent ontbreekt. In het hieronderstaande willen we een aantal van zijn preken analyseren aan de hand van thema's als doorleefde theologie, pastorale zorg, theologische stromingen en Bijbelse leerstellingen.
Voor de bespreking van de preken is de volgorde van de lijst van G.J. Hubrecht Bienfait aangehouden.

7.2 Enkele preken nader bekeken

No. 16, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait[94]
Psalm CXVI. 10 Ik heb geloofd en daarom sprak ik
II Korinthe I-IV

Deze preek is evenals de meeste preken niet gedateerd. Toch kunnen we er een datum aan geven: 1 november 1857. De Génestet verwijst in zijn preek namelijk naar de herdenking van driehonderdvijftig jaar Reformatie, wat een dag eerder werd gevierd.

Verdraagzaamheid
'*Ik heb geloofd en daarom sprak ik*'. Retorisch laat De Génestet elfmaal deze zin uit Psalm 51 terugkomen, als overtuiging dat een mens mag staan voor zijn geloof en zich niet hoeft te schamen voor hetgeen hij gelooft. De Génestet heeft zich over het algemeen kritisch, maar

[89] Nr. 16 catalogus G.J. Hubrechts Bienfait
[90] Nr. 51 catalogus G.J. Hubrechts Bienfait
[91] Nr. 104 catalogus G.J. Hubrechts Bienfait
[92] Nr. 110 catalogus G.J. Hubrechts Bienfait
[93] Nr. 119 catalogus G.J. Hubrechts Bienfait
[94] Voor de volledige tekst van deze de andere preken, bijlage 3.

nooit scherp of polemisch uitgelaten als het gaat om de strijd tussen de romantici en de modernen binnen de Remonstranten. Daarom is het des te opmerkelijker dat hij in deze preek van leer trekt tegen onverdraagzaamheid binnen de kerk in het algemeen en de Rooms Katholieke kerk in het bijzonder.

> *'Ach, al deze kleine pausen nog steeds in de protestantse kerk(…). Wat al onwetende zeg ik, die de letter van dit enig boek vergoden en verheffen, zoals de Paus om te heersen over de consciënciën!'*

De felheid in zijn preek is eigenlijk ongekend voor De Génestet die veelal als beminnelijk en vriendelijk wordt getypeerd. Hij komt in opstand tegen een kerk die de ander vertelt hoe te geloven en tegen mensen die niet kijken naar wat God zegt, maar afkijken wat de mensen zeggen over God. Daarom: strijd zelf voor de heilige waarheid, '*ondanks tegenslag, schande of tirannie*.' De ware gelovige móét spreken, ook al klinkt zijn stem als een roepende in de woestijn. Uiteindelijk spreekt men niet vergeefs '*maar wordt hunne stem gehoord, vroeger of later' (..) De bezielde en bezielende toon der oprechten des waarheid en der overtuiging is menigwerf onweerstaanbaar gebleken.'* Dus spreek met vrijmoedigheid. Men is immers in goed gezelschap. Als voorbeeld worden de discipelen gegeven die zelf een leer verkondigden die anders was dan alle andere leren. Ze gingen op pad, van Jeruzalem tot aan Rome toe. Zij geloofden en daarom spraken ze. Evenals Paulus dat deed, en later Luther, deze

> '*nederige monnik die tevoorschijn trad uit zijn celle en aan de kerk van een kleine stad in Duitsland enige stellingen aansloeg die hij openlijk tegenover een ieder wilde verdedigen. Hij deed de wereld der geesten schudden. Hij begon het werk der hervorming.' Hoe? Door 'van kracht tot kracht voort te gaan, (…) van waarheid tot waarheid pal te staan voor koningen en kerkvorsten, voor priesterschaar en volkeren. De hand op het evangelie, de leuze in het hart: wij geloven, daarom spreken wij*.' Door Luther is het '*waarachtige christendom herstelt, dat bijkans ondergegaan was in de Middeleeuwse nacht*.' Hierdoor is er nu '*vrijheid van onderzoek, vrijheid van geloof, vrijheid van godsdienst.'*

Vrijheid van onderzoek, geloof en godsdienst

Deze drie vrijheden zijn een terugkerend thema in deze preek. Opmerkelijk is de volgorde die hij aanhoudt. Men zou geneigd zijn de volgorde om te draaien: vrijheid van godsdienst, geloof en onderzoek. De Genestet kennende heeft hij bewust gekozen hiervoor, ook om te bekrachtigen dat zelfstandig denken hoort bij persoonlijk geloof en ruimte moet krijgen in de kerk.

Vrijheid in zelfstandig denken is iets dat binnen de Rooms Katholieke kerk niet mogelijk is. De Génestet spreekt klare taal als het gaat over de Katholieke kerk. De kerk ten tijde van Luther noemt hij een

> '*machtige heerszuchtige verbasterde kerke wier oversten leerden en beweerden: wij geloven – wij geloven voor u, wij beslissen voor u….. En gij lieden moet aannemen, moet geloven zonder onderzoek, blindelings, wat wij u gebieden, wij spreken en gij moet gehoorzamen. [Het is] een kerke die haar geloof verborgen en begraven had onder stof en magisterstoel.*'

Daarom was het nodig dat het geweten van de mens werd wakker geschud, zodat het zelf ging nadenken en

> '*met eigen hart en oog de waarheid*' leert kennen door '*neder te zinken aan de voet van de enige meester en Heiland.'* Het is '*de plicht van ieder redelijk mens en christen: geroepen tot nadenken, vrijheid, zelfstandigheid om te onderzoeken, om te weten wat hij gelooft om oprecht en waarheidlievend te overleggen, te schiften, te oordelen, om een overtuiging te hebben in een woord, om te mogen staan voor God en mensen.'*

Vrijheid in geloof dus. Maar ook vrijheid in onderzoek, dat door De Génestet als een christenrecht, een heilig recht, wordt gezien, zodat er een '*redelijk en geen gedwongen, geen blind geloof*' ontstaat. Tegelijkertijd waarschuwt hij ervoor dat de huidige kerk dan wel los gekomen is van de roomse kerk, maar binnen de protestantse kerk er ruimte moet blijven voor ieders persoonlijke geloof. We zijn

> '*geroepen tot vrijheid van onderzoek, vrijheid van geweten, zelfstandig geloven!' (…) Erkent [dan ook] uw roeping, erkent met liefde en bescheidenheid het goede recht van elke oprechte christelijke overtuiging'* en wees verdraagzaam*. 'Bestrijdt wat gij voor dwaling houdt, doch de waarheid betrachtende in liefde. Veroordeelt, veracht en verkettert niemand die daar staande aan de zijde van Christus, al is het niet neven u, maar achter u of voor u, een oprechtheid in zijn leven openbaren zal en zeggen kan: ik geloof daarom spreek ik. – al wilde gij ook dat hij anders sprak! (...) Laat horen in leven, in de wereld de gezonde tale uwer christelijke overtuiging. (…) de schone, welluidende, eenvoudige, hartelijke, bezielde taal van een verlicht, een onbevooroordeeld geloof, een blijmoedig vertrouwen, een milde liefde, een vriendelijke ootmoed.'*

Conclusie
Deze preek is vrij uitgebreid besproken omdat, zoals we zagen, hij hier ageert tegen onverdraagzaamheid, de orthodoxe leer van uitsluiting van diegenen die niet exact hetzelfde geloven en de Rooms Katholieke kerk. Hervormingsdag staat bij hem voor vrijheid in geloof, voor zelf de Bijbel onderzoeken. Iets dat hij doortrekt naar zijn eigen verkondiging en theologie, daarbij wijzend op het remonstrants gedachtengoed waarin vrijheid en verdraagzaamheid als uitgangspunten voor geloofsbeleving dienen. In zijn preek klinkt echter ook door dat binnen de Remonstrantse kerk in het land, en wellicht ook te Delft, er stemmen zijn die voorschrijven hoe te geloven. Hier kunnen we denken aan de richtingenstrijd die er ten tijde van De Génestet gaande is tussen de romantici of aanhangers van het Réveil en de modernen. We hebben gezien hoe er gaandeweg twee kampen zijn ontstaan tussen hen die vasthouden aan het gedachtengoed van Van der Hoeven en terug willen naar de Bijbel, persoonlijke vroomheid en huiselijk geluk, en die van de Modernisten die het wondergeloof achter zich laten en zich laten inspireren door de rationaliteit van de natuurwetenschappen. Een strijd die theologen tegen elkaar opzette en die zich veelal over de hoofden van de gelovigen afspeelde. Uit deze preek kunnen we opmaken dat ook binnen plaatselijke Remonstrantse kerken deze strijd voelbaar is geweest en ook binnen de gemeente mensen uiteendreef. Dat het tastbaar en voelbaar was, wordt ook duidelijk in de

latere bundel *Leekedichtjes*, waarin De Génestet menig keer op dit onderwerp terugkomt, zij het in meer relativerende en humoristische vorm. In elk geval maakt deze preek duidelijk dat, naast dat er nog een stevige rooms-katholieke en protestantse zuil bestond, de Remonstrantse kerk een woelige periode doormaakte en dat dit ook binnen plaatselijke gemeenten tastbaar was.

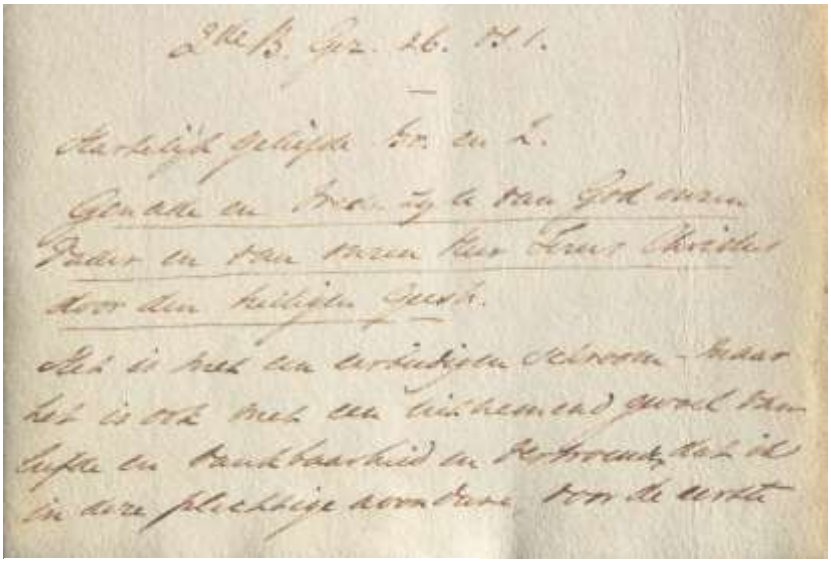

07. Eerste preek van P.A. de Génestet, 1852

No. 51, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait
Johannes XX 11-18 De Verrezene en Maria Magdalena
Mattheus XXXIII
Gehouden op 1e Paasdag. Jaartal onbekend.

Troostrijk en invoelend
Deze preek laat een De Génestet zien zoals we hem kennen uit zijn brieven, gedichten en levensbeschrijvingen van zijn vrienden. Hij speelt met taal, allitereert, maakt lange zinnen met veel bijzinnen. Ook vinden we hier voor het eerst zijn favoriete woord: 'aandoenlijk' : '*Broeders, ze wil in waarheid een feest worden genoemd deze aandoenlijkste der paaschgeschiedenissen'*, zo begint hij zijn preek. Het is een liefdevolle, troostrijke preek, waarbij hij erg invoelend is richting Maria Magdalena. Maar ook invoelend naar zijn gemeente toe. Het betreft een Paaspreek en daarom staan leven en opstanding van Christus centraal, maar De Génestet heeft ook aandacht voor de rouwenden. Het verdriet van Maria, door tranen niet goed kunnen zien, levend in een diffuse droomwereld, vertaalt hij naar de rouwenden onder zijn toehoorders. De manier waarop hij dit doet, laat zien dat hij zelf weet wat rouw is. Zijn eigen doorleefd verdriet klinkt door in de gehele preek. Maar ook zijn daardoor opgedane levenswijsheid geeft hij door aan zijn gemeente.
Hij neemt zijn toehoorders beeldend mee in het verhaal van de ontmoeting tussen Maria Magdalena en de Hovenier en het verlammende verdriet dat Maria heeft. Zeker als ze ontdekt dat het graf leeg is.

> '*Zo staat ze buiten, bij het graf, wenende. De schoone gaerde bloeit : De morgenzonne straalt. Krachtige balsemgeuren vervullen de lucht. Onder den blauwen*

oosterschen hemel zingen de vogelen een ochtendlied. Den schepper des levens ter eer. Maar te midden van al de weelde der ontwakende natuur, Maria Magdalena staat daar - wenende- geslingerd, verward. Beeld der sterfelijkheid. Zonder levenden Heiland.'

Ze is onverschillig en ongevoelig voor de omgeving. Net als sommige rouwenden kunnen zijn: mat en zonder emoties. Men is niet meer ontvankelijk voor anderen, voor dat wat het leven een mens nog kan bieden. Men is ook niet ontvankelijk meer voor God en voor de troost die Christus kan brengen, bijvoorbeeld door het uitspreken van hun naam. Maar alleen in Christus en in de Heilige Geest is ware troost te vinden, houdt De Génestet zijn gemeente voor.

Verkondig de opstanding
Eloquent redenaar als hij is, herhaalt hij tot zeven maal het '*Wat weent gij?*' Blijf niet staren naar de graven maar hoor naar de stem van Jezus. Zij die geloven in de zoon van *'God wiens woorden en beloften van eeuwig leven, verzegeld zijn door zijn opstanding uit de doden, die hoeven niet te huilen alsof er geen hoop zou zijn.'* Want, zo zegt De Génestet, en deze woorden heeft hij onderstreept,: '*Wij zullen elkaar weerzien*.' Wij hoeven de levenden niet bij de doden te zoeken.
Maria is als '*een slaapwandelaar die niet helder ziet'*. Het zicht op Jezus wordt pas helder als Jezus Maria bij haar naam noemt. Zo mogen ook wij ontwaken uit onze slaap. '*Want immers het is juist Christus, die gekruiste en verrezene, die de mensheid heeft wakker geschud uit den diepen slaap. (..) O ontwaakt gij die slaapt en staat op uit den dode. Christus wil over u lichten.'*

God de Vader wordt zo ons aller Vader. Ook voor hen die *'in den vreemde neerzaten bij de zwijnentrog*'. Jezus heeft zich geopenbaard als de God en Vader van de genade. Voor een ieder is hij gestorven om zo de weg tot God vrij te maken. En opgewekt is hij '*tot onze rechtvaardiging'*. Een ieder, Maria, de discipelen, de gemeente, wordt dan ook opgedragen te ontwaken uit rouw en verdriet, te antwoorden op een stem die je bij je naam noemt en op pad te gaan om het goede nieuws te brengen. '*Gaat heen in christelijke wandel - predik in de wereld het evangelie der genade en des levens. Men ziet het u aan vanwaar gij kome.' (..) O gaat heen en leert uw kruis als een christen den Heiland na te dragen. Zegt hoe een christen kan schreien en nochtans getroost kan zijn.'*

Conclusie
Het kan niet anders dan dat De Génestet deze preek ook voor zichzelf heeft geschreven. Deze man die van jongs af aan veel geliefden heeft verloren, moet veel over dood en ziekte hebben nagedacht. We zien bij hem terug een vast geloof in de lichamelijke opstanding van Christus en in een elkaar weerzien na de dood. Hij komt heel dicht bij zichzelf als hij wijsheden over leven, verdriet en dood deelt met zijn toehoorders. Bijvoorbeeld als hij spreekt over hoe bedroefden vast kunnen zitten in hun eigen verdriet en van anderen verwachten dat zij evenzeer bedroefd met hen zijn. Hij doorziet in wezen de psyche van rouwenden. Daarbij stelt hij zichzelf kwetsbaar op, door zijn doorleefde verdriet, maar ook zijn overtuigingen en zijn weten waar hij troost kan vinden, te delen met zijn gemeente.

In deze gunnende, warme Paaspreek is van enige vorm van modernisme dan ook geen sprake. Veeleer zien we het Réveil hier terug met zijn persoonlijke doorleefde geloof en Van der Hoevens invloed terug te gaan naar Schriften en deze uit te leggen.

No. 104, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait
Overdenking op Hemelvaart 1859
Markus XVI: 19 En ik zal u geven de sleutelen van het Koninkrijk der hemelen

De hemel
Wat is de hemel voor de christen? Waar is de hemel? Niemand heeft weet van '*deze toekomende staat*', niet de gemeente, niet De Génestet zelf, ook de discipelen niet. Het evangelie zelf geeft hier geen uitsluitsel over.

> '*Desondanks mogen we er wel met heel ons hart over nadenken omdat dit vruchtbaar is voor ons leven hier op aarde. (..) Zo ziet dan de velden der bespiegelingen! Ik meen, daar geuren bloemen die onze zielen verkwikken, daar sluimeren vergezichten die onze harten moge verheffen op deze morgen, en die aan den hemel profeteert!' (..) Wat is de hemel voor de christen? Zo de mensch, zo zijn hemel*.'

Elk volk, elk tijdperk kent zijn eigen voorstellingen. Maar hoe ziet de hemel eruit voor de christen die God wil aanbidden in Geest en waarheid? Ook onder christenen leven verschillende opvattingen over de hemel. Is het een oord van ledigheid en niets doen? Of een oord van rust na strijd en moeiten?
Voor Paulus was Christus als toekomst de hemel, voor anderen misschien het weerzien van overleden geliefden, voor derden bestaat de hemel slechts uit mensen van hetzelfde kerkgenootschap als '*een vergaderplaats van triomferende godsgeleerden die zich er eeuwig in verblijden mogen dat hunne verziekende waarheid de juiste zij geweest.'* Alsof God daar geïnteresseerd in zou zijn. Het gaat God en Jezus om wat de ene mens voor de andere mens heeft gedaan.

> '*Ach toch ook indien het waar kon zijn dat de enige poort des betere leven zich opende alleen voor sjibbolet van enige bepaalde geloofsleer voor enige rechtszinnige toverspreuken, dan gemeente, dan zouden wij ook moeten geloven dat er velen zijn verloren gegaan van de lieflijkste en besten die wij gekend hebben op aarde, die zich nooit veel hebben bekommerd over de leer der Drie-eenheid of de tweenaturenleer van Christus.'*

De Génestet ageert hier flink tegen andere, orthodoxe, kerkgenootschappen. Dit roept een vermoeden op dat de strijd om het 'juiste' christelijke gedachtengoed feller is dan gedacht. En dat dit mede vanaf de kansel wordt uitgevochten, ook door De Génestet. Wat we er ook uit kunnen opmaken, is dat de gemeente op de hoogte moet zijn geweest van de richtingenstrijd binnen de Remonstrantse kerk.
De Génestet zelf hoopt op een hemel voor '*velen en verscheidenen en waar de godgeleerdheid der aarde zal worden vervangen door reine kennis van den God der liefde.'*
Waar is dan de hemel voor de christen? Voor de christen is de hemel niet een begrensde plaats, maar een toestand. Niet een zichtbaar paradijs, maar een onzichtbare tempel, een

geestelijke sfeer waarin men looft en leeft de liefde. De hemel, kortom, is overal. Zo kan dus ook de hemel op aarde neerdalen, bijvoorbeeld in het leven van Jezus. Hij droeg de hemel uit naar de mensen om hem heen. De aarde is de hemel niet, maar we kunnen er hier wel al naar streven door te leven met God. Dat betekent kennis van de Bijbel opdoen, deugdzaam te leven, zich te heiligen voor God. Dat kan ieder mens, of je nu kunstenaar bent of dagloner. Op de vraag waar de hemel is, antwoordt de christen: *'de hemel is leven met God, de hemel is in het hart, waar de God der liefde woont en werkt.'*

Conclusie
Door de hemel in het hier en nu te plaatsen, geeft De Génestet blijk van een liberale kijk op hemel en aarde. Er ligt een taak om het koninkrijk van God hier al een aanvang te laten nemen. Alhoewel hij zijn gemeente er ook voor waarschuwt dat ze niet moeten blijven hangen in het aardse. '*Alsof Christus niet voor u zou zijn gestorven.*' Er is een hemel, er is een nieuw leven bij God, al is deze niet plaats- en ruimtegebonden. Ik zou me zo kunnen voorstellen dat dit zeker binnen de orthodoxie een revolutionaire gedachte is.

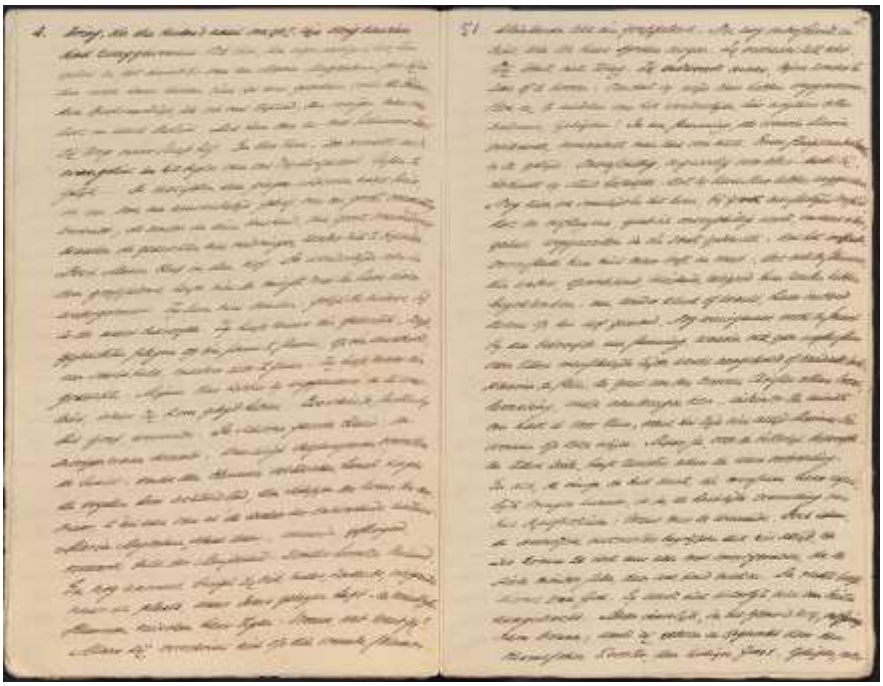
08. Deel van preek nr. 51 gehouden op 1e Paasdag

No. 110, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait
Avondmaalsviering 1856
Johannes VI: 68 Tot wien dan tot U

Vergeving van zonden
De Génestet heeft in deze avondmaalsviering gekozen voor de woorden van Petrus: *'Heer, tot wie zouden wij gaan? Gij spreekt woorden die eeuwig leven hebben.'* De Génestet wijst erop dat men deze woorden oprecht moet belijden, met het eigen geweten, in geloof en vanuit het hart. Anders eet en drinkt men zichzelf een oordeel. Hij spreekt serieuze woorden tot zijn gemeente. De avondmaalsviering is voor

> ‘*hen die bedelt om geestelijk heil, om een penning voor zijne ziele, welke de gansche wereld niet geven kan, [voor] wie versmacht naar wat hogers en beters dan hij op aarde vindt, en [voor] wie daar in den nood de onrust, de vreze, de kwelling van zijn zondig hart behoefte heeft leren gevoelen aan den eeuwige vrede der ziele met haar God.’*

Het mensenhart vindt pas rust bij God en bij Christus, de grote vredebrenger. Toch zijn er mensen die er niet van willen weten, die denken dat ze rijk zijn, maar hun geestelijke armoede, het besef dat ze vergeving van zonden nodig hebben, niet erkennen. Zalig zijn dan ook volgens De Génestet zij die weten dat ze arm van geest zijn en hongeren naar gerechtigheid. Want zij zullen begenadigd worden. *‘Hunner plaats is bereid aan de feestdis waar de armen zich rijk mogen weten in het bewustzijn van de liefde Gods en den vrede hunnes Heeren.’*
Geestelijke armoede betekent dat er behoefte is aan levensbrood dat de ziel voedt, vervult en sterkt. Een ieder dient niet alleen zijn hart te onderzoeken, maar ook hardop te kunnen zeggen: ‘*Heer tot wien dan tot U*.’ Jezus heeft woorden ten leven.

> *‘Dat is, woorden van ware vrede voor het gemoed. Woorden die vervullen, woorden die een nieuw, beter, reiner, zaliger leven wekken en werken in het hart. Woorden waaruit licht, kracht, troost vloeit voor onze ziele. Woorden die ons goed doen, die ons heiligen, versterken, bezielen. Woorden die God tot ons, die ons tot God brengen.’*

Als eenmaal samen met Petrus het geloof vanuit het hart beleden wordt, kan niets de mens scheiden van God. Het geloof is dan ‘*een plant die diepe wortelen heeft en op dit geloof komt het aan. Dat is het wat een mens innerlijk verlicht, bewaart en reinigt.’* Als met Petrus erkend kan worden dat bij Jezus vergeving te vinden is, zal Christus antwoorden en eeuwig leven geven. Na deze woorden nodigt De Génestet zijn gemeente uit om met hem het avondmaal te vieren.
Na de viering waarschuwt De Génestet zijn gemeente. ‘*Waakt, als gij weggaat van hier, gaat niet weg van Christus. De Heer wil met u gaan. Er is gezegd dat Hij woorden van levens heeft. Bewaart ze, overlegt ze, bekrachtig ze, laat onze wandel mogen tonen dat wij avondmaal gevierd hebben…’*

Conclusie
Wat opvalt is dat de preek in tweeën is geknipt en dat halverwege de preek het avondmaal wordt gevierd. Het eerste gedeelte, dat De Génestet heel klassiek heeft onderverdeeld in drie stukken - hij brengt letterlijk een nummering aan- is een oproep tot een zuiver hart dat geen andere weg tot verlossing ziet dan door Jezus. Hij waarschuwt hen die denken dat ze geen verzoening nodig hebben en wijst op het zich een oordeel kunnen eten en drinken. Woorden die we heden ten dage niet meer bezigen, maar waar we de belijdenisgeschriften en -formulieren in terug kunnen horen. Waarmee we kunnen constateren dat ze halverwege de negentiende eeuw nog gangbaar waren in de remonstrantse gemeenten. Waar in de hierboven besproken preken vrijheid van geloof en interpretatie klonk, laat De Génestet met deze preek een opvallend orthodox geluid horen.

No. 119, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait
Oudejaarsavond 1856
Lukas X: 41, 42
En Jezus, antwoordende, zeide tot haar: Martha, Martha, gij bekommert en ontrust u over vele dingen; Maar een ding is nodig; doch Maria heeft het goede deel uitgekozen, hetwelk van haar niet zal weggenomen worden.

Uitzien naar het nieuwe jaar
De vriendelijke, invoelende De Génestet, zoals we hem vooral kennen, is aan het woord in deze oudejaarsavondpreek waarin met weemoed wordt teruggekeken op het voorbijgegane jaar en met vrees of verwachting wordt gekeken naar het nieuwe jaar. In het gelezen Bijbelgedeelte wendt Jezus zich liefdevol tot Martha en spreekt haar aan met haar naam. Zo mogen de gelovigen, man of vrouw, zich geroepen voelen door Christus en hun hart tot rust laten brengen. Want '*niet weinigen dragen een onrustig geslingerd hart mee in de boezem.*' Invoelend gaat hij in op gemeenteleden die '*onder de schijn van geluk veel verborgen verdriet*' met zich meedragen. Want elk hart draagt zijn eigen stille droefheid. En juist in de laatste uren tussen Oud en Nieuw wordt verdriet gevoeld. Deze dienst is dan ook bedoeld om op de scheidslijn van het oude en het nieuwe jaar troost te zoeken en moed te vinden bij God, die tot in de eeuwigheid trouw blijft. Voor De Génestet is deze oudejaarsavond een zinnebeeld, een profetie voor de jongste dag, *'waarop geen nieuwe jaarkring, maar een nieuw leven volgt*.' Christus komt terug. Wees daarom waakzaam. Maar tot die dag van zijn terugkomst aanbreekt kan de gelovige hem ontdekken in de kerk, in de eigen levenswandel, op onverwachte plekken, in de stilte, in vreugde, maar ook in droefheid en eenzaamheid. *'Hij komt, die is heengegaan en toch gebleven.'*

Het goede deel
Begrijpelijk vindt De Génestet dat mensen zorgen en wensen hebben over het eigen geluk, huis en werk. Dat mag ook, maar hij waarschuwt om daar niet alle aandacht naar uit te laten gaan. Hij wijst daarbij op Martha die er door Jezus vriendelijk op wordt gewezen dat het niet gaat om '*aardse gezindheid',* maar om *'de hogere zielevrede, de kroon des geloofs'*. Maria, in tegenstelling tot haar zus, weet wel het goede deel te kiezen door eerst te luisteren naar Jezus alvorens zij zich bekommert om aardse zaken. Zij gaat niet op in de zorgen van het leven van alle dag. Wees daarom in eerste instantie vol overgave een kind van God. Aardse zaken zullen de gelovige dan gegeven worden. *'Want uw vader weet wat u van node heeft.'*

Ook gaat hij niet voorbij aan degenen die iemand hebben verloren het afgelopen jaar, *'de mensen die staren naar ledige plaatsen'* en wier gemis op een avond als deze wordt gevoeld. Ook voor hen klinkt de stem van Jezus. *'Herinner u die stemme en breng den Heere het welbehaaglijk offer ener stille ziele opdat deze plechtige avond u heilige en u nader brengen tot Hem die ook wel weet wat u ontbreekt, die al uw noden kent (…)'*

Wees niet bezorgd
Nog eenmaal is De Génestet vermanend naar hen die zich alleen zorgen maken over bezit en uiterlijke dingen. '*Ach broeders, de biddende handen strekke zich zo dikwerf uit alleen om wat te hebben en te houden, maar niet om de wille Gods te mogen doen.'* Vermanend spreekt hij jongeren én ouderen toe die zich zorgen maken over de zin van het leven, over

eindigheid, beslommeringen en bittere bekommeringen. Gelukkig klinkt boven deze gedachten de stem uit die

> *'treffend, verwijtend en toch genadig, zegt': Martha, Martha. Een stem die mensen wegtrekt van het aardse leven naar het eeuwige leven. Vraagt u niet af hoe u zich zult kleden en voeden, maar 'overlegt in uwe ziele, dat oude, doch nieuwe, dat eeuwige woord des levens. (…) Gij kinderen Gods die een jaar hebt gestreden om zijn kracht, streeft naar dien hogere vrede die de krone is van het ootmoedig geloof. Weest stille, weest blijde, weest dankbaar. Zijt niet bezorgd tegen de dag van morgen. Viert de plechtige avond in gemeenschap met uw Heer. O in wiens hart, in wiens hart zal het Bethanië zijn? Daar wil hij woning maken (…).'*

De Génestet stuurt zijn gemeente naar huis met de woorden: *'Gij hebt het goede deel gekozen (…). Ga met dat woord naar huis en bewaart gij het allen.'* Ook hier spreekt een begripvolle De Génestet die oog heeft voor de warme band tussen Jezus en de zussen Martha en Maria en deze verbondenheid wil doorgeven aan zijn gemeente.

Conclusie
Het betreft een preek waarbij de waarden van de Romantiek en het Réveil, persoonlijke vroomheid, uitleg van de Schriften, innerlijke beleving en de oproep tot geloof, naar voren komen. Ook zien we in deze preek zijn eigen doorleefde vragen terug. Hij weet wat het is om dierbare overledenen in het oude jaar achter te laten en een nieuw jaar te beginnen waarin geen herinneringen met hen worden opgebouwd. Ook hij heeft moeten leren om voorbij het aardse te kijken, voorbij zorgen en vragen hoe hij zich zal kleden, of wat hij zou moeten eten. Hij heeft moeten leren zijn vertrouwen in een God te stellen die weet wat hij persoonlijk nodig heeft.

7.3 Samenvatting

Wanneer we bovenstaande overdenkingen met elkaar vergelijken valt een aantal zaken op. Met uitzondering van de preek gehouden op Hervormingsdag, komen we een De Génestet tegen die gunnend, vermanend, emotioneel, onopvallend Bijbelteksten citerend, invoelend en sprekende uit eigen ervaring preekt. Daarbij speelt hij met taal door te allitereren en spreekt hij lange, soms moeilijk te volgen, zinnen uit. Hij heeft oog voor het leed van toehoorders, spreekt van gemis van geliefden en van moeite en tegenslag in het leven. Zijn preken zijn warm, met oog voor wat er in de gemeente gebeurt.
Naast de doorgaans gunnende en zachte toon in zijn preken, schroomt hij niet om zijn gemeente te wijzen op misstappen, op de 'ijdelheid' van de dingen, op de zondige staat van de mens en is hij fel tegenover diegenen die denken de waarheid over God in pacht te hebben. Hij wijst de mensen erop dat verzoening en verlossing door Christus noodzakelijk is en dat Christus voor de zonden van de mensheid is gestorven. Het avondmaal bijvoorbeeld mag men niet te licht opvatten, zondebesef is nodig. Mooi is hoe hij de mensen in deze preek trouwens oproept de rijkdom van brood en wijn te delen en uit te dragen aan anderen. Het moet van de gezichten af te lezen zijn, zo houdt hij zijn gemeente voor, dat iemand avondmaal heeft gevierd.

Een enkele keer neemt De Génestet zijn toehoorders mee in het Bijbelverhaal zelf, bijvoorbeeld in de Paaspreek, maar veelal borduurt hij voort op het gelezen Bijbelgedeelte zonder het gehele verhaal nogmaals te verwerken in zijn preek.
Opvallend zijn de vaak terugkerende woorden '*aandoenlijk*' en '*bekommerd*'. Vooral het eerste woord laat een emotionele betrokkenheid zien bij het Bijbelverhaal en bij de gemeente die hij is toegewijd en aan wie hij de boodschap zo goed mogelijk wil doorgeven.

Uitzondering op de warme, gunnende manier van preken is zijn preek gehouden de dag na Hervormingsdag. Hier is hij voor zijn doen buitengewoon kritisch tegenover de Rooms-Katholieke Kerk en gelovigen/theologen die hun enige ware leer aan de ander opleggen. Hij plaatst zich hier verre van. Nu is het zwart-wit denken, dat in deze preek naar voren komt, ook te vinden in zijn andere preken. Kwaad staat tegenover goed, zonde tegenover reinheid. De mens dient zich er wel van bewust te zijn dat hij een zondig mens is die de dood verdient. Maar hij kan verzoening vinden bij Christus. Hier klinkt geen modernisme, maar veeleer de orthodoxe theologie door vanuit de Romantiek en het Réveil. De theologie die hij, zo kunnen we aannemen, geleerd heeft van zijn vriend en leermeester Van der Hoeven.

We weten uit de brieven dat het schrijven van preken hem veel tijd kostte. De preken lezende wordt dit zichtbaar. Ze zijn goed doordacht, er is nagedacht over taalgebruik, over de les die moet worden meegegeven, over het vasthouden van iemands aandacht. Zijn preken lezende kan men zich goed voorstellen dat deze man volle kerken heeft getrokken en dat zijn gemeente groeide, deze dominee De Génestet, de man die 'stond'.

09. Oude Delft 102-104 - boven de poort van/naar de Génestetkerk

8. GEDICHTEN IN DE BUNDEL GODSDIENSTIGE LIEDEREN[95]

Wie, uit liefde, een heilgen Plicht
Hart en hoofd wil geven,
Zal zijn God en vrede en licht
Vinden in het leven.
(De practici: Leekedichtjes)

8.1. Inleiding

Het had mooi geweest te weten welke liedbundel De Génestet heeft gebruikt tijdens zijn predikantschap in Delft. Er circuleerden echter diverse bundels, waardoor niet meer te achterhalen is, ook niet in de archieven van de remonstrantse kerk te Delft, welke bundel gebruikt is in de kerkdiensten in Delft. Het was aan de kerken zelf te bepalen uit welke bundel er gezongen werd. Van een specifieke remonstrantse bundel is waarschijnlijk geen sprake geweest.[96] In elk geval weten we dat naast psalmen er ook liederen gezongen werden in de diensten en dat er diverse psalmberijmingen waren gemaakt.[97]
Zo verscheen er “in 1760 een nieuwe psalmberijming, verzorgd door het dichtgenootschap Laus Deo Salus Populo ('tot lof van God, tot heil des volks'). De dichters, uit verschillende kerken, hoorden tot de verlichte burgerij. De remonstrantse Lucretia Maria van der Merken bijvoorbeeld had niet minder dan negenendertig psalmvertalingen bijgedragen. (In de liederenbundel van 1943 stond bijvoorbeeld haar versie van Ps. 42 nog: “ 't Hijgend hert, der jacht ontkomen,/ schreeuwt niet sterker naar 't genot/ van de frissche waterstroomen,/ dan mijn ziel verlangt naar God”) In veel remonstrantse gemeenten is in de volgende decennia de psalmbundel van Laus Deo ingevoerd. Intussen kenden de doopsgezinden een lange traditie van eigen 'liedekens'. In hun kring verschenen in 1791 en 1796 verzamelingen 'Christelijke Gezangen', die bekend raakten als de Kleine en Grote Bundel. De remonstranten hebben ook die in gebruik genomen: daaruit leerden ze om in hun diensten, naast psalmen, gezangen te zingen. In enkele gemeentes schafte men na 1803 nog een derde bundel aan: Evangelische Gezangen. (…) Pas in 1848 verschenen twee eigen remonstrantse gezangenbundels, al was het eigene relatief: het waren bloemlezingen uit de Kleine en Grote bundel en Evangelische Gezangen.” [98] Helaas heeft het niet geleid tot “eenparigheid in het Kerkgezang bij alle Gemeenten”[99] zo constateert de Broederschap enkele jaren later. Deze eenheid ontstaat pas na 1886 door de uitgave van de bundel *Godsdienstige Liederen* door de

[95] Voor dit hoofdstuk is voor het theoretische gedeelte veelvuldig gebruik gemaakt van de dissertatie van A. Le Coq, *Wat vlied of bezwijk, Het vrijzinnig kerklied in Nederland, 1870- 1973*, uitgeven in de serie ‘Theologie en geschiedenis’, Kampen, Kok, 2005. De praktische uitwerking van de gedichten en liederen is van eigen hand.
[96] Leeuwen, van, M., *Wat zongen de Remonstranten* pag. 3 Van Leeuwen (2003)
http://noemewv.nl/Hymnologie/NederlandseHymnodie/remonstrantsehymnodie.htm
Oorspronkelijk uitgegeven in ADREM van december 2003, blz. 3
[97] “ De eerste remonstranten waren van gereformeerde komaf. Ze zongen vrijwel uitsluitend psalmen, zoals dat in de invloedssfeer van Calvijn gebruikelijk was. Meestal in de vertaling van Datheen (1566), die berucht werd vanwege lelijk taalgebruik en gebrekkig ritme. Weliswaar was onder de eerste remonstrants-gezinden ook de dichter en predikant Camphuysen (1586- 1627) wiens geestelijke liederen en psalmbewerkingen onder remonstranten geliefd werden, maar men las en zong diens werk vooral thuis. In de kerk voerde Datheen de boventoon” Leeuwen, van. M. (2003)
[98] Leeuwen, van, M., (2003)
[99] Ibid., (2003)

Nederlandsche Protestantenbond (NPB). Al snel raakt deze bundel vertrouwd bij vele remonstrantse gemeenten. De bundel kent oude liederen uit eerder bundels en nieuwe, waarbij voor dit laatste gebruik is gemaakt van recente dichters. Ook De Génestet krijgt met tien liederen een plaats in deze bundel. We willen nader ingaan op het ontstaan en de doelstelling van de bundel. Daarna kijken we welke gedichten van De Génestet in liedvorm in de bundel terecht zijn gekomen en of hier een bepaalde thematiek uit afgeleid kan worden.

8.2. Godsdienstige liederen

In 1876 wordt de al bestaande Commissie tot het verzamelen van Liederenbundels voor katechisatiën en zondagscholen gevraagd een bundel geestelijke liederen samen te stellen voor gemeente en huisgezin. De bestaande bundels zijn volgens remonstrants predikant J.H. Maronier, afgevaardigde van de NPB afdeling Utrecht, omslachtig en bevatten veel dat overtollig, weinig dichterlijk en zelfs onzingbaar is.[100] De beoogde nieuwe verzameling moet "het beste uit de bestaande bundels der verschillende kerkgenootschappen (..) bevatten [met] daarnaast vertaalde liederen en oorspronkelijke liederen van levende dichters." [101] Zo gaat de commissie aan de slag. Eerst nog vragen ze mensen uit het land om suggesties. Men raakt echter teleurgesteld door het gebrek aan respons daarop. De commissie was van mening dat het haar taak slechts is om al de liederen te verzamelen en te ordenen. Omdat dit niet het geval blijkt te zijn, gaat men zelf op zoek naar bestaande liederen en gedichten die men voorziet van een melodie. De liederen en gedichten moeten voldoen aan esthetische en dichterlijke kwaliteiten. "Poëzie en wederom poëzie" [102] was het uitgangspunt. Uiteraard is ook de theologische boodschap van belang, maar in veel mindere mate. Dogmatiek, dien doet herinneren aan vroegere tijden, wordt vermeden. Het is het tijdperk van het Modernisme waarin de mens vrij is zelfstandig te geloven. In het voorwoord van de bundel komt dat nog eens naar voren: "Wie deze bundel ter hand neemt niet om er moderne theologie, maar om er voor het vrome gemoed van den modernen mensch opwekking, troost, stichting te zoeken, hij zal – wij durven het hopen - zich niet teleurgesteld zien." [103]

Een bundel voor de moderne mens
In eerdere bundels was het kerklied bedoeld geweest om de theologische leer te handhaven. Daarmee wil de commissie voorgoed breken. Niet de mens willen stichten, maar hem van schoonheid willen voorzien. Dat is het streven.
Dit leidt overigens wel tot kritiek omdat anderen vinden dat er door het accent op schoonheid te leggen, niet voldoende aandacht is voor de moderne theologie die als de toekomst van de kerk en de maatschappij geldt. Zowel de honderdvijftig psalmen als de gezangen uit de vroegere bundels worden beoordeeld op taalgebruik en herkomst en worden gelegd onder de meetlat van de nieuwe levens- en wereldbeschouwing. Daarbij schroomt men niet om oude teksten aan te passen aan de nieuwe tijd. Hoewel er gezangen doorheen zijn geglipt die wel de oude taal bezigen. Maar dit wordt dan uitgelegd als "echte

[100] Le Coq, A. *Wat vlied' of bezwijk….* Kampen: Kok, (2005), pag. 69
[101] Le Coq, A., (2005), pag. 69
[102] Ibid., (2005), pag. 71
[103] *Voorwoord* uit*: Godsdienstige liederen*, (1887)

poezij *die* herinnert aan gewichtige momenten uit het leven van den godsdienst."[104] Op deze manier krijgen dichters als Valerius, Vondel, Paul Gerhard, Van Lodesteijn een plaats in de nieuwe bundel.
Naast een hoog poëtisch gehalte hecht men veel waarde aan de melodie. Deze moet passen bij het lied. Ritmisch zingen wordt aangemoedigd, evenals vierstemmig zingen. De oude bestaande melodieën moeten worden geëerbiedigd. Er is veel gebruik gemaakt van de koralen van Bach en daarnaast zijn er nieuwe melodieën ontstaan.
Naast oude dichters is er plaats voor de nieuwe(re) generatie. Gedichten van Allard Pierson, J.J.L. ten Kate krijgen een plek. Evenals die van Nicolaas Beets en Des Amorie van der Hoeven sr. en jr. Ook een tiental gedichten van De Génestet is opgenomen in de bundel.

De bundel kent een andere opzet dan het ons vertrouwde Liedboek waarbij het eerste gedeelte is ingeruimd voor de psalmen en pas daarna de gezangen. *Godsdienstige liederen* kent drie afdelingen: Gemoedsleven, Gemeenteleven, Samenleving, die elk weer onderverdeeld zijn in thema's.

Tien gedichten in liedvorm
De Génestets gedichten worden op grond van thema en inhoud in de bundel als volgt onderbracht:
Eerste afdeeling: Gemoedsleven, II vertrouwen:
Lied 53: *Peizensmoede*. Oorspronkelijk verschenen in *Leekedichtjes.*
Lied 54: *Een geloovige*. Oorspronkelijk verschenen in *Leekedichtjes.*

Eerste afdeeling: Gemoedsleven, IV heiliging:
Lied 99: *Een kruis met rozen*. Oorspronkelijk verschenen in *Laatste der Eerste.*

Eerste afdeeling, gemoedsleven, V smart:
Lied 100: *Weemoed en hoop*. Oorspronkelijk verschenen in *Leekedichtjes.*
Lied 107: *Werken, denken, leeren*. Oorspronkelijk verschenen in *Laatste der Eerste.*
Lied 109: *Onvermoeid*: Oorsprong onbekend.

Eerste afdeeling: Gemoedsleven, VI werk en strijd:
Lied 113: *Werk en strijd*: Oorsprong onbekend.

Derde afdeeling: Samenleving, III Oud- en Nieuwjaar:
Lied 200: *Nieuwjaarslied*. Oorsprong onbekend.

Derde afdeeling, samenleving , IV huisgezin:
210: *Onvergankelijk*. Oorspronkelijk verschenen in *Laatste der Eerste.*

Derde afdeeling, samenleving , VI scheiden en sterven
220: *Komen en gaan*. Oorspronkelijk verschenen in *Laatste der Eerste.*

[104] Le Coq, A. (2005), pag. 75

8.3 Modernistische kenmerken

Zoals opgemerkt moest *Godsdienstige Liederen* modernistisch worden. Wat houdt dat in? Wat is er kenmerkend aan de liederen of gedichten, op welke gronden zijn ze gekozen? Allereerst is het individu van belang. De gemeenschap heeft alle betekenis verloren en de aandacht wordt gericht op het gelovige subject. Het individu gaat zijn eigen weg en moet alleen zijn taak volbrengen, zo is het modernistische uitgangspunt. Het merendeel van deze eerste NPB-bundel is dan ook doortrokken van dit individualisme. Echte gemeenschaps-liederen zijn er weinig. Het gaat om de gelovige mens en zijn strijd, zijn geloof, zijn taak. [105] Of in de woorden van De Génestet: "*Zelf moet ge 't zoeken, zelf moet ge 't vinden*". [106]

Naast individualisme vinden we Godsvertrouwen als thema terug. Dit onderdeel (Eerste afdeeling: Gemoedsleven, II vertrouwen) telt het grootst aantal liederen. In totaal tweeëndertig. We zien hier dat veel psalmen, die nogal eens spreken van vertrouwen in God, bewerkt zijn tot liederen. Bijvoorbeeld *God is mijn licht, mijn heil, wat zou ik vrezen* (lied 28 n.a.v. psalm 27) De liederen dragen titels als: *De Goddelijke trouw; Gods leiding; Rust in God; Troost in twijfelmoedigheid*, etc.

Een derde motief in de bundel is Werk en strijd. Ook dit vinden we terug in de opzet van de bundel. De eerste afdeling Gemoedsleven wijdt er een subhoofdstuk aan van zeventien werk- en strijdliederen. Met liederen als *Ontwaakt gij die slaapt en sta op uit de dood; Levensstrijd; Kracht, werken, denken, leeren; Bid en werk*, etc. Men moet aanvaarden dat strijd een onderdeel van het geloof is en dat het leidt tot verlossing.
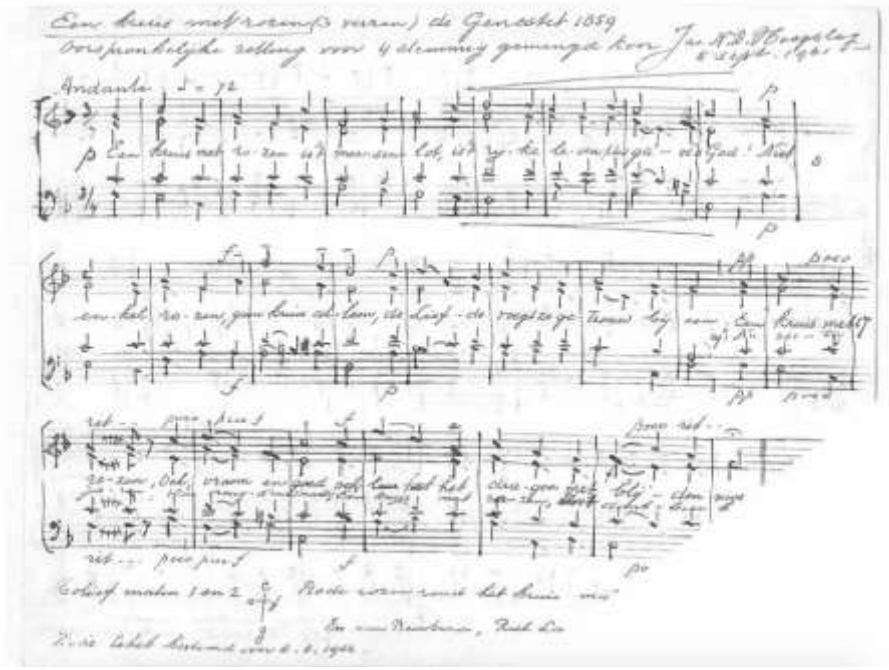
10. Een kruis met rozen, lied 99

[105] Ibid., (2005), pag. 94
[106] *Waar en Hoe*, Leekedichtjes, Tiele, C.P., (1869)

De gedichten nader bekeken
Hoe past onze De Génestet nu in deze thematiek. Een individualistisch gedicht is bijv. lied 53: *Peinzensmoede*. De gelovige verlangt naar de aanraking van God, [107] naar het mysterie van het leven dat alleen verstaan kan worden in het hart van de dichter.

En dat mijn ziele,
Ter stille nacht,
Uw stem wel hoorde,
Zoo teêr, zo zacht!

Overigens is hier ook sprake van godsvertrouwen als De Génestet verderop dicht:

En 'k geef mij over,
Met blind geloof.
Aan U den Vader,
Wien niets me ontroof!

Dit godsvertrouwen, het werken én strijden vinden we in zijn geheel terug in lied 54:

Uit de nev'len zal de dag
Eenmaal zeker rijzen.
Schoon niet ik hem groeten mag,
'K zal er eeuwig God voor prijzen,
Dat ik op mijn aardschen tocht,
Onder weemoed, scherts of lijden,
Met een hart voor al wie strijden,
Steeds naar 't hoogste zoeken mocht.

Evenals in *Kruis met rozen,* dat in wezen een 'allerindividueelst gedicht van een allerindividueelst leven' is. De Génestet leefde een generatie eerder dan Willem Kloos (1859-1938), maar we vinden bij hem al voortekenen van de Tachtigers die bekend zijn geworden door hun individualisme. Lezende de *Godsdienstige liederen* en de gedichten van De Génestet klinken welhaast als vanzelf Kloos' beroemde zinnen "*Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten/ en zit in het binnenst van mijn ziel ten troon / Over mij-zelf en 't al, naar rijksgeboôn/ Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten* (…)" door. God en het individu versmelten tot één, lijkt het wel. Goddelijke ervaringen zijn uniek. Het individu is uniek. Het individualiserende karakter van de *Godsdienstige liederen* uit 1882 kan men dan ook zien als een exponent van het negentiende-eeuwse modernisme. [108]

Voor de zangbundel is een selectie gemaakt uit het gedicht, waarbij ondanks tegenslag en moeiten de dichter hoopt dat God rozen aan de voet van het kruis zal laten bloeien.

[107] Le Coq, A., (2005), pag. 94
[108] Le Coq, A., (2005), pag. 94

Een kruis met rozen
Is 't menschenlot,
Is 't rijke leven,
Uw gave, o God!
(..)
Toch- welke uw gaarde
En treure uw huis-
Merk op de bloeme
Die blijft aan 't kruis.

Omdat het zulke individuele liederen zijn en de diepe zielenroerselen van de dichter van het papier afspatten is het moeilijk voorbij de figuur van De Génestet te kijken. Ook omdat we weten welk een zwaar leven hij heeft gehad. Evenals we in de psalmen meeleven met de psalmist en we de psalm ons eigen mogen maken, is het de bedoeling dat dit ook met de verzen van De Génestet gebeurt. Ze hebben niet voor niets een plek in de bundel gekregen. Men mag zich vereenzelvigen met zijn liederen.

Een lied dat voorbij zorgen kijkt en hoopvoller voor de toekomst is, is het *Nieuwjaarslied*, nr. 200, hoewel ook hierin niet voorbij wordt gegaan aan moeiten die een mens kan hebben.

De lendenen omgord,
En brandende de lampen
Zoo roept het jaar U toe
Nu g'aan zijn ingang staat.
Weest vaardig en bereid
Tot werken, dienen, kampen,
Tot scheiden, als Gods ure slaat

Of zelfs frisse, vrolijke liederen zoals lied 113 *Werk en strijd*:

Vroom en vroolijk- frisch en vroeg,
Met de zonne wakker,
Strek uw handen naar de ploeg,
Op den grooten akker!
(…)
Wie uit liefd' een heil'gen plicht
Hart en hoofd wil geven,
Zal zijn God en vreed en licht
Vinden in het leven!

In de decennia na het verschijnen van *Godsdienstige liederen* zijn er aanpassingen gekomen op de bundel. Het valt buiten ons onderzoek te zien of in volgende edities de liederen van De Génestet zijn gehandhaafd. Wel is bekend dat in de bundel die in 1944 verschijnt *Peinzensmoede* nog is opgenomen. In het Liedboek van de kerken uit 1973 zijn de liederen van De Génestet helaas verdwenen.

8.4 Samenvatting

Zo omstreeks 1876 wordt binnen niet-orthodoxe kringen het gemis gevoeld aan een zangboek dat aansluit bij de maatschappij, de theologie en het taalgebruik van die dagen. Een commissie buigt zich over een nieuwe bundel waarbij oude en nieuwe dichters een plaats krijgen. Zo ook de nog zeer gewaardeerde en nog immer gemiste De Génestet. Tien van zijn gedichten worden geschikt bevonden voor de bundel die de naam *Godsdienstige Liederen* krijgt. De uitgekozen gedichten passen in het nieuwe theologische beeld waarin individualisme, godsvertrouwen en werk en strijd terugkerende thema's zijn. Zo ook in de gedichten of liederen van De Génestet, welke nogal eens een allerindividueelste strijd laten zien, maar ook godsvertrouwen en het verlangen naar verbondenheid met God.

11. Portret van Petrus Augustus de Génestet, zittend met een boek op schoot, Antonie Johannes Groeneveldt, 1853

9. CONCLUSIE

Eenendertig jaar is De Génestet maar geworden. Hij leefde in een woelige tijd van opkomende industrialisatie, natuurwetenschappen, filosofische en theologische stromingen. Zijn persoonlijk leven was vol verdriet, klein geluk, Godsvertrouwen en poëzie. Een interessante man, levend in een interessante tijd. Deze sympathieke man heeft zijn tijdgenoten - poëzieminnaars, theologen, gelovigen - veel willen zeggen en mee willen geven. Zou hij ons, honderdzestig jaar later ook iets te zeggen kunnen hebben? Wat kunnen we persoonlijk en als remonstranten leren van zijn literaire en theologische erfenis.

Als we naar zijn persoonlijk leven kijken, dan valt op hoe hij in zijn brieven, preken en gedichten schrijft vanuit eigen levenservaring, hoe hij alle dingen onderzoekt en het goede behouden wil. Zijn lezers zet hij aan om zelfstandig te denken en mild te zijn in de bejegening van andersdenkenden. Laat meningen gelijkwaardig naast elkaar bestaan, zo leert hij ons. Zijn brieven spreken van verdriet en tegenslag, van geloofsstrijd én geloofsvertrouwen en kunnen bij de lezer herkenbaarheid oproepen, troost en moed bieden. In zijn preken is hij zijn toehoorders nabij in hetgeen hen in lief en leed overkomt. We zien hoe hij vanuit eigen ervaring de harten aanspreekt en een Bijbelse boodschap van hoop brengt. Zijn preken duren voor ons, mensen uit de eenentwintigste eeuw wat te lang, maar ze zijn warm en gunnend en soms verrassend actueel en verfrissend. Ook al zijn zijn geschriften anderhalve eeuw oud, voor de mens wiens leven ups-and-downs kent, biedt De Génestet in al zijn eigen worstelingen en zijn zoeken naar vreugde en waarheid, nabijheid, hoop en begrip.

Trekken we zijn erfenis breder dan zien we dat De Génestet als remonstrants theoloog weliswaar op de hoogte is van theologische ontwikkelingen binnen de landelijke kerk, maar zich nooit actief in het theologisch strijdgewoel gemengd heeft. Als theoloog en dichter met een Romantische inslag staat hij ook open voor het Modernisme en kan bij hem rationele Bijbelwetenschap op gelijke voet staan met persoonlijke orthodoxie. Het zijn twee waarheden die voor hem beide bestaansrecht hebben. Voor zover we weten heeft het ook nooit de vriendschap met C.P. Tiele in de weg gestaan. De vrijheid die De Génestet de ander geeft - of dat nu is een mede-theoloog of de individuele gelovige - om het eigen geloofspad te kiezen, past binnen het remonstrants gedachtengoed en kan ons blijven inspireren.

Veel is er in wezen niet veranderd. Toen en nu worden er dezelfde zorgen geuit rondom het Seminarium: zijn er voldoende studenten, worden er de juiste vakken gedoceerd, representeren docenten en betrokkenen de juiste theologie? En daarnaast zien we, evenals vroeger, dat in de huidige tijd ook weer studenten blijvend geïnspireerd raken door hun docenten.
Toen en nu wordt er in landelijke vergaderingen gepraat over ledenaantallen en financiën en vraagt men zich af hoe aan te sluiten bij maatschappelijke problemen, wetenschappelijke ontwikkelingen en mensbeelden.

Van collega predikant-dichter Allard Pierson is de uitspraak over De Génestet dat hij de wijsheid zocht met een lach. Ik denk dat daarin de erfenis van De Génestet ligt. Geef elkaar vrijheid in wat nog onzeker is. Zoek waarheid, zoek wijsheid, maar geef ruimte zodat elkaars wijsheden en waarheden naast elkaar kunnen bestaan.

De mildheid in het denken van De Génestet, zijn acceptatie van zijn medemens, zijn heldere kijk op de theologische richtingenstrijd aan de ene kant, onze kennis van de remonstrantse geschiedenis aan de andere kant, kunnen ons helpen onze huidige positie te relativeren. Wat we van toen kunnen leren is dat we als remonstranten blijvend op zoek zijn naar vrijheid, eenheid en een toekomstbestendige theologie waarin we God, de Broederschap, het individu en de samenleving kunnen dienen.

11.

NAWOORD

Het allereerste vak dat ik volgde op het Seminarium was Remonstrantica, een vak dat de student leidt door de geschiedenis van de remonstranten. Ik weet nog dat ik na afloop van een van de colleges in de lift stond en tegen Peter Nissen, die dit vak doceerde, zei: 'Ik denk dat ik mijn scriptieonderwerp gevonden heb.' In het college was de 19e eeuw aan de orde gekomen, met onder andere het predikantschap van De Génestet. Het feit dat er talloze zelden tot nooit geraadpleegde handschriften van hem waren, fascineerde me. De jaren daarna kwam De Génestet niet echt aan de orde, totdat de fase van het schrijven van de scriptie aanbrak en De Génestet me nog steeds bleek te boeien. Er volgde een fase van verzamelen en lezen van naslagwerken, biografieën, literaire kritieken, geschiedenisboeken, en uiteraard de brieven, gedichtenbundels en preken van De Génestet zelf. Een mooi moment was het bezoek aan het stadsarchief te Delft waar archiefdozen vol met preken, preeklijsten, brieven en ander materiaal me werden aangeboden. Zijn preken zijn stuk voor stuk van kantlijn tot kantlijn volgeschreven en samengebracht in kleine boekjes. Zijn taalgebruik is bloemrijk en retorisch, zijn handschrift zwierig en voor lezers uit de 21e eeuw lastig te lezen. De handgeschreven boekjes maken dat deze bijzondere dominee-dichter dichtbij je komt en tot leven komt. Het lezen van verslagen van zijn tijdgenoten, zijn eigen brieven, gedichten en preken, hebben bij mij grote sympathie opgeroepen voor deze vriendelijke en beminnelijke man.

Overigens was het lezen van zijn preken geen sinecure. Zoals gezegd, oude handschriften lezen is niet eenvoudig. Het lezen en overschrijven van zijn preken had ik nooit kunnen realiseren zonder de hulp van Berend Visser, gepensioneerd docent klassieke talen. Vele uurtjes hebben we tegenover elkaar gezeten, terwijl hij las en ik typte, waarbij we ons regelmatig bogen over een lastige passage, of glimlachten om de zachtheid of juist de felheid van De Génestets woorden, zijn invoelend vermogen, retoriek of verrassende vondsten. Dank voor je interesse, je hulp, me op de juiste momenten bevragen en de prachtig opnieuw ingebonden gedichtenbundels.

Mijn dank gaat ook uit naar Peter Nissen die als geen ander beeldend kan praten over…… na ja eigenlijk over alles. Dank je dat je me op het idee hebt gebracht voor dit onderwerp en dat je mijn tweede lezer wilde zijn. Toen ik je vroeg om tweede lezer te zijn, kreeg ik gelijk al een lijst titels geadviseerd, soms zelfs verwijzend naar de betreffende pagina's.

Veel dank aan Christa Anbeek, niet alleen mijn eerste lezer, maar vooral een zeer gewaardeerde hoogleraar met grote kennis, maar ook met oog voor het kleine en het individu en van wie ik steun heb ervaren binnen en buiten de muren van het Seminarium. Ik hoop op een blijvende samenwerking, in wat voor vorm dan ook.

Met deze scriptie rond ik mijn studie aan het Seminarium af, een plek waar ik me van begin af aan welkom en als gelijke behandeld weet. Ik zie ernaar uit samen met mijn medestudenten de nieuwe generatie predikanten te vormen.

Susanne van der Sluijs

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: GERAADPLEEGDE BRONNEN

H. 1: INLEIDING

Busken Huet, C. *Op den sterfdag*. Rede uitgesproken bij de onthulling van het grafmonument een jaar na het overlijden van De Génestet, 1862:
https://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/huet/genestet.html

Tiele, C.P. *De dichtwerken van P.A. de Génestet, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, Deel II.* Amsterdam: Gebroeders Kraay, 1869

Verkroost, C.M. *Nagelaten brieven van P.A. de Génestet.* Delft: Elmar B.V., 1976

H. 2: LEVENSSCHETS VAN PETER DE GÉNESTET

Mathijsen, Marit, Eijssens, Henk. *Peter de Génestet, Levenslust en stervensmoed. Dichter, predikant, voorlezer, brievenschrijver*. Velp: Jansen & De Feijter, 2011

Tiele, C.P. *De dichtwerken van P.A. de Génestet, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, Deel I, II*. Amsterdam: Gebroeders Kraay, 1869

Verkroost, C.M. *Nagelaten brieven van P.A. de Génestet.* Delft: Elmar B.V. 1976

Het korte leven van een predikant-dichter. (z.d.). Geraadpleegd op 20 september 2020
https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/pa-de-genestet-1829-1861/het-korte-leven-van-een-predikant-dichter

Kalf, G. (1921) *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde, deel 7*. Geraadpleegd op 25 augustus 2020
https://www.dbnl.org/tekst/kalf003gesc07_01/kalf003gesc07_01_0034.php

H. 3. ROMANTIEK, RÉVEIL, MODERNISME IN DE THEOLOGIE

Gaarlandt, J.G., *Tussen Reveil en Modernisme, aantekeningen bij leven en dichten van P.A. de Genestet, uit: In het koor van Arminius*, Henff-Nieuwkoop, 1975

Hoenderdaal, G.J., Luca, P.M., *Staat in de vrijheid, de geschiedenis van de remonstranten,* Zutphen: De Walburg Pers, 1982

Holtzapffel, K, Van Leeuwen, M. (red.), *De Remonstrantie 400 jaar, Ontstaan, historie, actualiteit*. Zoetermeer: Meinema, 2010

Tiele, C.P., *De dichtwerken van P.A. de Genestet, Deel 1, Leekedichtjes*, Amsterdam: Gebroeders Kraay, 1869

Het Réveil, Internationale christelijke opwekkingsbeweging (1815-1865) (2019) . Geraadpleegd op 29 augustus 2020 https://historiek.net/het-reveil-betekenis-opwekkingsbeweging/82754/

Het Réveil (z.d.) Geraadpleegd op 29 augustus 2020 http://www.reveilarchief.nl/het-reveil/de-reveilbeweging.html

Kluit, E. (2019) *Het protestants Reveil in Nederland en daarbuiten 1815- 1865* Geraadpleegd op 25 augustus 2020 http://www.theologienet.nl/documenten/Reveil.%20Dr.%20E.%20Kluit.%20Beschrijving%20van%20het%20Reveil%201834-1864.pdf

Literatuurgeschiedenis, Conrad Busken Huet, zure criticus van De Gids (z.d.) Geraadpleegd op 1 september 2020 https://www.literatuurgeschiedenis.nl/19de/auteurs/lg19026.html

Modernisme (2019). Geraadpleegd op 30 augustus 2020 https://www.christipedia.nl/wiki/Modernisme

Pierson, A.(1922, 3e druk) Oudere tijdgenoten. Geraadpleegd op 05 november 2020 https://www.dbnl.org/tekst/pier003oude03_01/colofon.php

Reformatisch dagblad (1978) *Modernen.* Geraadpleegd op 30 augustus 2020 https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/offset/9/zoekwoord/De+genestet/id/c47dd69e3408b1a827a68a8fbddeec52

Wijdeven, van de, I. (2009) *Het Réveil in Nederland, historisch handwerken en bidden voor de goede zaak.* Geraadpleegd op 1 september 2020 https://www.historischnieuwsblad.nl/het-reveil-in-nederland-1817-1854/

Wortels en essentie van de liberale theologie (2015). Geraadpleegd op 30 augustus 2020 https://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/149190-wortels-en-essentie-van-de-liberale-theologie.html

H. 4. THEOLOGISCHE VORMING

Busken Huet, Conrad, *Brieven over den Bijbel*, Haarlem: A.C. Kruseman, 1863

Cossee, E.H., *Abraham des Amorie van der Hoeven, 1798- 1855, Een Remonstrants theoloog in de Biedermeiertijd*, Kampen: J.H. Kok, 1988

Verkroost, C.M., Poestkoke- Gross, S., *P.A. de Génestet en zijn geestelijke milieu, (Aanvulling op de brieven van 1976-1988-1989)*, Onderwijs Media Instituut (z.d.)

Athenaeum Illustre (Amsterdam) (z.d.) Geraadpleegd op 20 november 2020 https://nl.wikipedia.org/wiki/Athenaeum_Illustre_%28Amsterdam%29

Busken Huet, C. *Op den sterfdag*. Rede uitgesproken bij de onthulling van het grafmonument een jaar na het overlijden van De Génestet, 1862
https://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/huet/genestet.html

Strikkers, H., *Uva-geheimen, wie was Allard Pierson?* (2020). Geraadpleegd op 05 november 2020
https://www.folia.nl/actueel/140032/uva-geheimen-wie-was-allard-pierson

H. 5. LEEKEDICHTJES

Gaarlandt, J.G., *Tussen Reveil en Modernisme, aantekeningen bij leven en dichten van P.A. de Genestet, uit: In het koor van Arminius*, Henff-Nieuwkoop, 1975

Leeuwen, Marius; Holtzapffel, Coen: *De Remonstrantie 400 jaar, Ontstaan, historie, actualiteit*. Zoetermeer: Meinema, 2010

Mathijsen, Marit; Eijssens, Henk: *Peter de Génestet, Levenslust en stervensmoed. Dichter, predikant, voorlezer, brievenschrijver*, Velp: Jansen & De Feijter, 2011

Tiele, C.P.; *De dichtwerken van P.A. de Génestet, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, Deel II*. Amsterdam: Gebroeders Kraay, 1869

Literatuurgeschiedenis. Leekedichtjes, P.A. de Génestet (1829-1861) 1860. (z.d.) Geraadpleegd op 25 augustus 2020
https://www.literatuurgeschiedenis.nl/19de/tekst/lg19043.html

Literatuurgeschiedenis. Godsdienst uit de literatuur. (z.d.) Geraadpleegd op 25 augustus 2020 https://www.literatuurgeschiedenis.nl/19de/literatuurgeschiedenis/lg19011.html

Literatuurgeschiedenis. P.A. de Génestet, de tragische dominee-dichter. (z.d.) Geraadpleegd op 25 augustus 2020 https://www.literatuurgeschiedenis.nl/19de/auteurs/lg19025.html

H. 6. DE BRIEVEN VAN PETER DE GÉNESTET

Mathijsen, Marit; Eijssens, Henk; *Peter de Génestet, Levenslust en stervensmoed. Dichter, predikant, voorlezer, brievenschrijver*, Velp: Jansen & De Feijter, 2011

Tiele, C.P.; *De dichtwerken van P.A. de Génestet, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, Deel I, II*. Amsterdam: Gebroeders Kraay, 1869

Verkroost, C.M., *Nagelaten brieven van P.A. de Génestet*, Delft: Elmar B.V., 1976

H. 7 PREKEN

Hubert-Bienfait, G.J. *Lijst met preken 14 t/m 129.* Delft: Stadsarchief, archiefnr. 455/ 332
Zie voor transcriptie en digitalisering van de originelen, bijlage 4.

De Génestet, P.A. Preken. Nrs. 16, 51, 105, 110, 119, 1852- 1860, archiefnr. 455/ 333-334. Delft: Stadsarchief. Genummerd volgens inv.no. 332, 6 omslagen
Zie voor transcriptie digitalisering van de originelen, bijlage 3.

Bienfait, C.J., *Lijst der godsdienstige Toespraken van wijlen mijnen aanstaanden echtgenoot P.A. de Genestet,* Lijst van preken opgesteld door C. (Jeanne) Bienfait (z.d.) Delft: Stadsarchief, archiefnr. 455/ 335
Zie voor transcriptie en digitalisering van de originelen, bijlage 4.

H. 8. GEDICHTEN IN DE BUNDEL GODSDIENSTIGE LIEDEREN

Böhringer, J.A. e.a, *Godsdienstige liederen*, *uitgegeven door en voor rekening van den Nederlandschen Protestantenbond*, De Evangelische Gezangen-Compagnie. Haarlem: Enschedé en Zn, 1882

Le Coq, A. *Wat vlied' of bezwijk, Het vrijzinnig kerklied in Nederland, 1870- 1973.* Kampen: Kok, 2005

Tiele, C.P.; *De dichtwerken van P.A. de Génestet, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, Deel I, II*. Amsterdam: Gebroeders Kraay, 1869

Leeuwen, van, M., *Wat zongen de Remonstranten* (2003) Geraadpleegd op 19 september 2020.
http://noemewv.nl/Hymnologie/NederlandseHymnodie/remonstrantsehymnodie.htm
Oorspronkelijk uitgegeven in ADREM van december 2003, blz. 3

BEZOCHTE INSTELLING

Stadsarchief Delft: Archief Remonstrants-Gereformeerde gemeente, Collectie De Génestet
Archiefnummer 455:
332 Lijst van preken, opgesteld door C.J. (Jeanne) Hubrecht-Bienfait z.d. 1 stuks
333-334 Preken van ds. P.A. De Génestet, 185201860, Handschrift: genummerd volgens inv.no. 332, 6 omslagen
335 Preken van De Génestet, 1842, 1844, 1 omslag
336: Leerrede over de berusting in de wil van God z.d. 1 katern

BIJLAGE 2 TIJDSLIJN[109]

1829 Petrus Augustus de Génestet geboren te Amsterdam (21 november)
1833 Scheiding van ouders Maria Jans de Vries en Frederik de Génestet
Vader overlijdt (19 september)
1836 Moeder overlijdt aan tuberculose
1843 Volgt Latijnse school
Opgenomen in huis van oom, schilder J.A. Kruseman te Amsterdam
1846 Eerste publicatie: het gedicht 'Het penningske der weduwe' in de Nederlandsche muzen-almanak
1847 Rondt Latijnse school af
Volgt studie godgeleerdheid aan het Seminarium van de Remonstrantse Broederschap te Amsterdam
1848 Publicatie van gedicht 'De weduwe van Orleans' (in De gids)
1851 Publiceert debuutbundel (Eerste gedichten)
Reis naar Parijs: ontmoeting met Victor Hugo en Alfred de Musset
1852 Voltooit studie
Benoemd tot predikant te Moordrecht (maart)
Huwelijk met Henriëtte Bienfait (Bloemendaal, 9 september 1824)
Aanvaardt ambt van dominee te Delft (december)
Verhuizing naar Hof van Delft aan de Spoorsingel (Delft)
1853 Geboorte dochter Maria Louise Henriëtte (23 juni)
1854 Geboorte dochter Johanna Catharina (16 november)
1856 Het gezin verhuist naar het Noordeinde in Delft
1857 Geboorte dochter Dina Cornelia (7 oktober)
1858 De Génestets voordracht 'Over kinderpoëzy' verschijnt in het tijdschrift Nederland
1859 Geboorte zoon Peter Adrianus (19 mei)
Echtgenote sterft aan tuberculose (20 november)
Neemt ontslag als predikant
Houdt zijn laatste preek 'Bedroefd maar nochtans blijde' in Delft
Verhuizing naar Bloemendaal en Amsterdam
1860 Zoon overlijdt (10 januari)
Publiceert Leekedichtjes
1861 Publiceert Laatste der eerste
Lijdt aan een keelziekte
Verblijf te Rozendaal, Gelderland
Sterft (2 juli)

[109] https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/pa-de-genestet-1829-1861/pa-de-genestet-biografie

BIJLAGE 3: UITGEWERKTE EN BESPROKEN PREKEN

(no. 16, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait)
Psalm CXVI. 10 Ik heb geloofd en daarom sprak ik

II Korinthe I-IV

PS 146: 1,6
LB G: 25:1,4
LB G: 36: 4

Een diepe overtuiging spreekt zich uit in dit woord, eenvoudig en oprecht. De gewijde dichter aan het einde ener zware beproeving verkondigt met deze belijdenis beide zijn krachtig vertrouwen en zijn warme dankbaarheid jegens God die hem niet beschaamde. Ook ontleende in later eeuw de grote apostel deze bondige geloofstaal aan de zanger van Israël en schrijvende aan de Korintische gemeente spreekt hij daarin uit de geest, de kracht, de overtuiging die ook hem bezielde te midden van alle strijd en gevaar en zijn gewisse verwachting van de zegepraal des evangelie 'Ik heb geloofd en daarom sprak ik. Zoals de Godsman van het oude gelijk geschreven heeft: wij geloven daarom spreken wij. Zo ook de doorluchtige strijder van het nieuwe verbond. Dat woord was de leuze en de banier waaronder profeten en apostelen streden en stonden, machtig en groot. Eerbiedwekkend. Ook waarlijk, en beginnen wij dit op te merken reeds in het algemeen met welke overwegende macht. Met welke een geestelijke heerlijkheid is hij bekleed; de man die daar kan zeggen tot zijn tijdgenoten 'Ik geloof en daarom sprak ik'. Welke roeping hij vervulle, welke overtuiging hij verbreidde, welke gedachtes hij uitspreke, hij is in zijn recht. Hij vervuld zijn plicht. Hij heeft met dat ene voldoende rekenschap gegeven van zijn woorden die daden zijn. Gij hebt niets meer van hem te eisen. Hij staat waar hij staan moet, voor God en voor de mensen. Hij heeft geen recht op uw toestemming altijd, maar hij heeft recht op uw eerbied. En hij is verheven boven uw blaam. Want hij kan zichzelven bedriegen misschien, maar hij wil niemand misleiden. Integendeel zo hij dwaalt, het is ter goeder trouw. Hij is eerlijk, hij is overtuigd, hij kan niet anders. Wat wilt gij meer. Hij, mede op zijn wijze, bevalt het verheven woord van God, gesproken tot de vaders der gelovigen. Wandel voor mijn aangezicht en weerspreek maar bovendien ook, al weigert uwe schare van tegenstanders aan zulken man hare hulde, hare arbeid. Al bedreigt ze hem, al vervolgt ze hem, al overlaat ze hem met laster en hoon, al wil ze geen ogen hebben voor zijn rechtschapenen. Hij zal niet deinzen, hij zal staan. Een diepe overtuiging is bestand tegen veel en tegen velen. Ja, ook tegenover hetgeen men pleegt te noemen, de algemene denkwijs, de publieke opinie, de nukkige koninginne des verstands die zo veel slaven aan haar voeten ziet, daar geluk verwekkend spreeksel voor allen die geen eigen overtuiging hebben, die niet vragen het eerst wat zegt God, maar wat zeggen de mensen. En zo zijn de meesten. Ik heb geloofd, daarom spreek ik. Voorwaar hij die deze taal kan voeren en die zich des wege ook zedelijk gedrongen en gedwongen voelt om te getuigen, te strijden voor hetgeen hem heilige waarheid is. Hij zal niet lichtelijk zwijgen, hij zal niet roekeloos handelen, hij zal zich beraden, hij zal zijne keuze doen, en desnoods zijn geluk ten offer brengen. Maar hij zal spreken, hij moet spreken. Grote haat, schande, gevaar, tirannie. Wat zou hij vrezen. Een goede consciëntie vreest niet. Hij moet spreken de verwarde en gemengde kreten der menigte die daar voor hem riepen hier: 'hij is goed', en ginds: 'hij verleidt de schare'. Moge zijn stemme overstemmen, zij

zullen hem niet beletten. Zijn tijdgenoten misschien zullen hem niet verstaan. Niet begrijpen, hem miskennen, hem veroordelen, hem schelden een dwaas, een dweper of een verleider te zijn. Nochtans hij zal spreken, hij zal volharden. En overwinnen temeer op het einde. Want die heden ongelijk heeft, die heeft dikwijls morgen gelijk, hier op aarde. En zo het waar is, dat daar meestal hier beneden op het 'hosanna' een 'kruist hem' volgt, het is niet minder waar dat daar op menig kruis hem ook uiteindelijk een hosanna volgt. Hij moet spreken en al ware het dan ook dat zijne stemme wegstierf zonder gehoord te zijn, als de stem des roepende in de woestijne. Want hij heeft zijn plicht, zijn roeping vervuld en boven is de rechtvaardige rechter, en ons leven is toch dit leven niet. Nochtans gelukkig voor onze wereld, gemeente, nochtans de meeste die in hun woord hun leven mochten zegelen met de belijdenis 'ik heb geloofd en daarom sprak ik', zij hebben niet vergeefs gesproken, hunne stem is gehoord geworden vroeger of later. De bezielde en bezielende toon der oprechten des waarheid en der overtuiging is menigwerf onweerstaanbaar gebleken, ja – of waarin anders om nu allen dit ene bekende te noemen, toen enige Gallilese mannen, hun Heer en meester weggegaan zijnde, achtergebleven waren op deze wereld, om het christendom te stichten, om te verkondigen ene leer indruisend tegen alle verwachting der Joden, alle wijsheid der Grieken – waarin anders was voornamelijk gelegen de macht en de kracht hunner prediking dan juist in den oprechten ten overtuigende toon der getrouwen getuigen, dan juist hierin dat zij van Jeruzalem tot Rome het evangelie des gekruisten verkonden als met die keuze op het voorhoofd wij geloven, daarom spreken wij. Is het niet, doch wellicht ziet gij in dit ener voorbeeld minder de kracht der oprechtheid der overtuiging dan wel meer bijzonder de wondere uitwerkingen van de Heilige Geest die deze mannen vervulde en gewis deze leraars der mensheid. Ze zouden niet zo grote dingen hebben verricht indien ze alleen waren geweest oprechte mannen en geen uitnemende dienaren Gods. Doch deze opmerking doet niets af tot ons beweren dat de moedige taal oprechtheid der overtuiging menigwerf machtig heeft weerklonken overwinnend, onwedersproke alle tegenstand: zij bewijst alleen dat de Heilige Geest deze tale spreekt en door haar woord vaak werkt met kracht. Immers ook het voorbeeld dat wij noemden staat niet zo geheel op zichzelf. En hebt gij u niet alrede herinnerd hoe het gisteren juist 340 jaren was geleden dat een man ook onaanzienlijk naar de wereld, en van wien wij niet lezen dat op enige buitengewone wijze de Heilige Geest over hem was uitgestort. Maar desniettemin, de geweldige wind die ruiste door Jeruzalems tempelzale had ook gewaaid door zijn hart. Dat een ronde en nederige monnik tevoorschijn trad uit zijne celle en aan de kerk van een kleine stad in Duitsland enige stellingen aansloeg die hij openlijk tegenover een ieder wilde verdedigen. En weet ge wat hij deed toen hij die gedachten openbaar maakte? Hij deed de wereld der geesten schudden. Hij begon het werk der hervorming. Hij stichtte anderen aan tot één apostolische kerk. En weet ge hoe hij dat werk tot stand bracht? Hij ook, door voortgaande van kracht tot kracht, van overtuiging tot overtuiging, van waarheid tot waarheid pal te staan voor koningen en kerkvorsten, voor priesterschaar en volkeren. De hand op het evangelie, de leuze in het hart: 'wij geloven, daarom spreken wij….'

Wij hebben gemeend, gemeente een protestant, een christelijk werk te doen. Deel in den aanvang, onder rede, op deze gedenkdag, den dag waarop alle heiligen worden aangeroepen, een zijdelingse hulde der herinnering te vragen, aan zovelen die in de naam Gods hebben gestreden voor de eeuwige rechten der waarheid en des gewetens. Die hebben gesproken omdat zij geloofden. En onder die allen een openlijke hulde voor de man wien de kerk der hervorming niet als een heilige vereert, maar als den verkoren deugdkracht

des Heren, wien wij door Gods genade danken de herstelling van het waarachtige christendom, bijkans ondergegaan in de middeleeuwse nacht. En de verkondiging der grote beginselen van het leven des Geestes en de rechten en voorrechten die wij als evangelische christenen genieten, waarderen en gereed zijn te verdedigen tegenover elke miskenning: vrijheid van onderzoek, vrijheid van geloof, vrijheid van godsdienst. Ik, broeders, want immers toch als de genezende dr. Maarten met het woord op de lippen, ik geloof – daarom spreek ik- God helpe mij, ik kan niet anders, opstond tegenover een machtige heerszuchtige verbasterde kerke wier oversten ook leerden en beweerden: wij geloven – wij geloven voor u, wij beslissen voor u….. En gij lieden moet aannemen, moet geloven zonder onderzoek, blindelings wat wij u gebieden, wij spreken en gij moet gehoorzamen.' Een kerke die haar geloof verborgen en begraven had onder stof en magisterstoel. De goddelijke oorkonde van de waarheid die in Christus is, waaruit geen andere stemmen klinken dan die de rede van de zondige mens verlichte en aanspreke. Het geweten van de zondige mens wakker schudde en hem dringe tot zichzelf in te keren, na te denken met eigen hart en oog de waarheid te erkennen en neder te zinken aan de voet van de enige meester en Heiland. Wat deed hij anders, de man van Wittenberg, de nederige en uitnemende dienstknecht van Jezus van Nazareth, wat deed hij anders in den grond dan uitspreken, dan in het licht stellen het recht. En ik zou er willen bij voegen de plicht van ieder redelijk mens en christen: geroepen tot nadenken, vrijheid, zelfstandigheid om te onderzoeken, om te weten wat hij gelooft om oprecht en waarheidlievend te overleggen, te schiften, te oordelen, om een overtuiging te hebben in een woord, om te mogen staan voor God en mensen met die belijdenis: 'Ik geloof daarom sprak ik.' Maar goed, maar goed, denken misschien sommigen in deze vergadering bij zichzelve – behalve dan toch dat de onderzoekende rede en het waarheidlievend geweten zich onvoorwaardelijk zullen moeten buigen voor het gezag en de uitspraken van Gods mond. Ook waar zij anderszins gevoelden dat zij zullen moeten aannemen zoals het er geschreven staat wat de heilige mannen Gods, de ware profeten, evangelisten en apostelen leren en verkonden. Zonder plooien of afdingen.

Mannenbroeders, ik geloof daarom sprak ik. En dus ga ik u openhartig ook antwoorden op deze overlegging uwes harten. Gij erkent allen de vrijheid van onderzoek als een heilig recht van protestanten, van christenen, van mensen, niet waar? Gij stemt toe dat een ieglijk niet slechts vrij , maar geroepen is de Heilige Schrift te lezen, te leren verstaan om de godsdienstige waarheden daarin vervat te beproeven, te overwegen, te bestuderen. Zo helder mogelijk in te zien, zelfstandig te ervaren, net als redelijk, en geen gedwongen geen blind geloof. Doch in enen adem voegt gij erbij: Maar de gansche Bijbel is Gods woord en gij moet alles aannemen, zoals het daar geschreven staat en uw rede en uw geweten ook waar gij anderszins gevoeld, moeten zich onderwerpen aan de letter der Schriften en zo gij dit niet doet, zo gij onderzoekende niet komt tot hetzelfde geloof en dezelfde overtuiging als wij, dan mistrouwen wij u, dan hebt gij de waarheid niet. Dan hoort gij niet thuis in onze kerk. Geen nood, broeders, zoo we nog maar thuis komen in de kerk der Hervorming, de kerk van de Verlosser waar ieder een kind van den mensenvader zich mag weten zonder een letterknecht te zijn. Doch laat ons in vrede samenspreken.
Zoo er hier zijn van deze geest, denk eens na! Hoedanig een redenering is toch de uwe. Weet gij wat gij doet? Met uwen hand geeft gij, wat gij neemt met de ander. Gij erkende vrijheid van onderzoek als een christenrecht, maar onder voorwaarden dat men niets anders vinde of bevinde dan wat gij meent gevonden te hebben, tenzij dat gij het naspreekt. Ach, al deze kleine pausen nog steeds in de protestantse kerk. Ach al deze knechten en onwetenden

die de letter van dit enig en goddelijk boek dat allen vromen harte dierbaar is ver boven alle boeken der wereld gaan, dat alle zoekende geesten toespreekt ontroert, bedaart, bezielt, verlicht, vertroost met onuitputtelijke bronnen, verkwikt met woorden des eeuwigen levens reinigt, vrijmaakt, verheft maar nimmermeer kluistert. Wat al onwetende zeg ik, die de letter van dit enig boek vergoden en verheffen, zoals de Paus om te heersen over de consciënciën! Voorwaar zij die van deze geest zijn, zij deden beter niet mede te spreken van die grote beginselen van het evangelie, van vrijheid van onderzoek, vrijheid van geloof. Zo iemand, zij hore niet thuis in die kerke der Hervorming gegrond op het enig evangelie, toegankelijk voor allen dat wij horen en zoeken en geloven en leven. Ze komen er niet thuis. Ze huldigen immers veeleer nog het tegenovergestelde beginsel waarmee de kerk van Rome staat of valt. En inderdaad daar is in het Protestantisme nog zoveel van die Roomse zuurdesem dat men in plaats van op deze gedenkdag te juichen en te danken voor uitnemende heerlijke voorrechten, het voor sommigen gepaster zou spreken het woord van de Heere Jezus: Wat wilt gij dan fluisteren. Doch wederom, wat ons samenspreken in Vrede, in 's Heeren naam, o gij die mij vrijheid van onderzoek gunt, doch tegelijk mij de uitkomst van dat onderzoek voorschrijft, mij opdringt en gebiedt hoe ik geloven moet, hoe ik den Bijbel moet beschouwen en verklaren enz. Onvoorwaardelijk mijn verstand en geweten onderwerpende aan de heilige letter, ik bid u waarom eist gij dat? Omdat de Bijbel is Gods woord. En hoe weet gij dat? Omdat ik het geloof. En waarom gelooft gij dat? Omdat, omdat ja omdat gij dit alzo waarneemt met uw verstand, uw geweten, niet waar? Goed, wij moeten dan toch altijd bij deze dingen het licht gebruiken dat God zelf in ons ontstoken heeft. Maar indien nu mijn rede en mijn geweten na biddend onderzoek kome tot een andere opvatting der zaken dan gij: indien ik uit dezelfde evangelie bewijzen put voor mijn mening, krachtiger dan de uwe, indien ik tegenover u bewere de ganse Bijbel is het woord Gods, een op grond van de uitspraken des Bijbels zelve, oordelen moet. Neen, maar het Woord Gods is in den Bijbel, de goddelijke waarheid openbaart zich hier in menselijke vorm aan het vroom gemoed. Indien ik dus het gevoele deelde van Luther - wat ik hier doe. Maar ik stel een voorbeeld van den grote geloofsheld wiens arbeid en liefde voor dit boek gij niet in twijfel zult trekken, van Luther die als gij weet de Openbaring van Johannes en de Brief van Jacobus niet wilde rekenen voor echte Bijbelschriften, omdat ze dus oordeelde zijn religieus gevoel Christus niet dienen. In één woord broeders, wanneer ik met de hand op dit evangelie en het woord in de ziel 'ik geloof daarom sprak ik' – gansch andere opvatting verkondigde dan die gij zijt toegedaan- zoudt gij dan mijn rechter durven zijn, kunnen zijn. Mijn rechter nooit, mijn gids misschien, wanneer gij mij als Luther sprak op bewijzen aan rede of Schrift ontleend, kon overtuigen dat ik dwaalde. Maar overigens met al uw bevoordeelden oordeelt gij niemand dan uzelve, uw eigen rede en uw eigen licht uitnemender achtende dan die des anderen. En over mijn geweten en mijn overtuiging kan niemand [...], niemand gebieden, niemand richten. Paulus niet en Johannes niet, Luther niet en 'Haterius'[110] niet. Wie mij oordeelt is de Heer. Zo zegt de Protestantse, de evangelische christen. Geroepen tot vrijheid van onderzoek, vrijheid van geweten, zelfstandig geloven! Maar slaan wij een blik terug op een weg die wij aflegden, en om te komen tot een toepasselijk besluit, vatten wij het gesprokene kortelijk saam. Ik begon met u te wijzen op het goed recht en de waarde en de kracht uwer innige overtuiging zoals die zich uitspreekt in ons dagen. Straks, overeenkomstig de ervaringen van deze dag richten wij uw blik op de man in wien deze kracht naar de raad Gods, zoo heerlijk en zoo gezegend uitblonk. Die het middel was om de christenheid te

[110] senator en beroemd retoricus in de tijd van Augustus en Tiberius

verlossen van een geestdodende en zielverdervende heerschappij. Wiens woord en persoonlijkheid wij de verkondiging danken die grote beginselen van het Evangelische Protestantisme die de ziel zijn van geestelijk leven en christelijke ontwikkelingen. Ik stelde daarna met samenspraak en voorbeeld de betekenis en den eisch dezer beginselen voor u, in het volle licht, openstaande ….daar zijn is de kerke der Hervorming zelve die ze dikwijls niet kennen, gelijk er ook zijn die ze misbruiken. Thans, na de overleggingen en gezindheden die ik bij u trachtte op te wekken. Hoe zou ik anders kunnen eindigen dan u toeroepende vooreerst: christenen erkent naar uw roeping, erkent met liefde en bescheidenheid het goede recht van elke oprechte christelijke overtuiging. Christelijke voeg ik erbij teneinde onze overdenking enige mate te begrenzen, doch ik herinnerde zo nodig dat de evangelische christen ook tegenover die van een eerlijk ongeloof ene milde, ene biddende verdraagzaamheid voegt! Bestrijdt wat gij voor dwaling houdt, doch de waarheid betrachtende in liefde. Veroordeelt, veracht en verkettert niemand die daar staande aan de zijde van Christus, al is het niet neven u, maar achter u of voor u, een oprechtheid in zijn leven openbaren zal en zeggen kan: ik geloof daarom spreek ik. – al wilde gij ook dat hij anders sprak! Het wachtwoord ter vereniging dat de Heer en Meester zijn discipelen ter vereniging achter liet, is dit: Wie niet tegen ons is, is voor ons! En een ieglijk wachte zich te zeggen, wie niet met mij is, die tegen Christus! Ach wie zijt gij , die het geweten, het gemoed, de overtuiging van uw naasten zoudt oordelen als waart gij God. Verschil moet er wezen hier beneden opdat bij de [...] een vruchtbare strijd, de waarheid te schoon aan het licht komt. Ook de apostelen verschilden in hunnen opvatting van het Christendom. En Johannes, Paulus, Petrus geven ons zelf een ieder zijn eigenaardige beschouwing van de persoon des Heeren. Niemand dan roeme op mensen, ook niemand verkettere mensen. Want alles is het uwe. Het zij Paulus, hetzij Cephas enz. Alles is het uwe, alles moet u dienen. Indien gij maar christelijk!

En dit uw roeping van christen te zijn. Zie daar, mijn korte en laatste woord. Dit is uw roeping Hem toe te behoren, Hem te aanschouwen, den heilige en liefderijke. Zoals hij zich daar vertoont voor de blik uwer geesten in dezer zijner omwandeling op aarde. Hem zelven te horen u zijn woord voor te leggen in uw hart. Hem te kennen als uw Verlosser, uw Heiland, uw Vriend. Te leven in gemeenschap met Hem. Dit is uw roeping, ook zeker een eigen overtuiging te hebben gegrond op onderzoek evangeliekennis, innerlijke levenservaring waardeert de uitnemende voorrechten op geestelijk gebied die gij geniet boven anderen, denkt, overdenkt, leeft, onderzoekt de Schriften met geest en verstand en zo gij zeggen moet: hoe zou ik kunnen indien mij niet iemand onderricht. Welnu laat u leven, laat u leiden. Al is het uw bestemming de waarheid der goddelijke dingen zelve in te zien en erkennen met uw rede en uw geweten en niet maar het een en ander aan te nemen, alleen op gezag van anderen: dit neemt niet weg dat de voorbeelding dergenen wien gij uw vertrouwen schenkt u op moet leiden mede tot het ware inzicht! De kerk der Hervorming weet van geen priesterlijk gezag dat gebieden kan te geloven alzo of alzo. Maar zij erkent die heerschappij van het vertrouwen die Paulus voortreffelijk schildert in zijn woord, wij willen niet zijn [….] voor uw geloof, maar medewerkers [….] blijdschap! Broeders, staat in den Heer, streeft er naar dat gij ook kunt zeggen, ik geloof, daarover spreek ik. En dan laat horen in het leven, gij christenleken, maar die in uwen mate tot priester zijt geworden, niet meer of niet minder dan wij en wier stem vaak krachtiger en overtuigender kan zijn dan onze. Laat horen in leven, in de wereld de gezonde tale uwer christelijke overtuiging. Ik bedoel niet die vrome volzinnen welke eenmaal door een […]. met de naam tale Kanaäns wordt bestempeld – maar

de schone welluidende eenvoudige hartelijke bezielde taal van een verlicht, een onbevooroordeeld geloof, een blijmoedig vertrouwen, een milde liefde, een vriendelijke ootmoed. Ik bedoel de […] over het christelijke leven .
Amen.

(no. 51, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait)
Johannes XX 11-18 De Verrezene en Maria Magdalena

Mattheus XXXIII
1 Corinthe XV [onleesbaar]
Openbaringen I 1-18

LB G. 79. 1
83. 1.2
112
32. 3

Broeders, ze wil in waarheid een feest worden genoemd deze aandoenlijkste der paaschgeschiedenissen: deze lieflijkste bladzijde van het evangelie der eeuwigen levens waarop ons een tafereel wordt afgemaald dat ons bijna te hemels en te heerlijk, te zalig en te zaligend schijnt te zijn, om op aarde geschied te wezen. Ja bijna - ook dit verhaal behoorde tot het evangelie van de gekruisigde, wiens goddelijk leven op aarde niet besloten kon zijn met de stervenssnik onder de martelingen van Golgotha. Ja bijna – maar de Heilige Geest der waarheid ademt ons tegen, uit dit stille verhevene. Wie dat niet beseft, wien de onnavolgbare eenvoudigheid en de ware verhevenheid van dit verhaal des gebeurden in der hof der Verrijzenis niet treft en viert, die moet dunkt ons wel zeer dat zesde zintuig missen waarmee wij het heilige voelen en het waarachtige tasten ervaren. Is zij uit den hemel? Der volmaakte schoonheid, de troost van stervelingen, ergens op aarde gevallen deze evangeliebladzijde als niet serafijne-veder geschreven? Denk maar niet alzoo – maar toch, de discipel dien Jezus liefhad alleen vermocht dit hemelsch tooneel op aarde ons allen weder te geven in zijn [..] eenvoud.
Laat ons in deze feestelijke morgenure met aandacht en met liefde ons naar den geest verplaatsen bij het ledige graf in den schonen lentegaarde, daar het paradijs onzer hope werd gesticht: waar Christus de overwinnaar des doods in de bedroefde en straks gezaligde Maria geheel zijn verloste menselijkheid heeft toegesproken met ongewone woorden van troost en van liefde. Stelt uwer harten open. De heer opene uwer harten voor gezegende herinneringen en heilige indrukken . Ja Gij verrezenen verhoogde Heiland. Wees zelf in ons midden terwijl wij van u spreken en hooren. Herhaal voor alle bedroefden door uwen geest de grote Paasvraag: wat weent gij? Dat allen Uwer troostende stem in hunnen ziele vernemen moge. Trekt onze harten omhoog tot uwer God en tot onzer God. En geef dat uw dienaar te dezer uren met een woord hartelijk en gelovig: geef dat wij allen in ons leven, met woord en werk iets mogen vervullen van uw heiligen bevel. Zeg mijnen broederen dat ik ben opgestaan. Amen.
Reeds vroeg in den morgen van die eerste dag der weke dien den christenen vierden elke weke, als de dag der opwekking ten eeuwigen leven dien wij zullen feestelijk gedenken. Zeer

vroeg als het nog duister was – gij herinnert u – hadden Maria Magdalena en Maria de moeder van Jacobus met Salomé en enige en andere discipellinnen, zich uit Jeruzalem opgemaakt naar Josefs hof om het dierbaar van haren meester te gaan balsemen. Wie zal die zware steen ons wentelen van het graf zo vraagden ze elkanderen onderweegs. Dit eenvoudig en vragend woord der bekommerden. Wat wordt in het verband van dit evangelie dit niet grootsch en betekenisvol uitgesproken in de eenzame stilte van de voorbijgaande nacht! Terwijl aan de Hemel de paaschzonne reeds gerezen staat zien we de weerklank van alle zielzuchten der menschheid in der heimwee naar de geurige openbaring der onsterfelijkheid, der opstandig uit de dooden, des eeuwigen levens door Jezus Christus verklaard, in het licht gesteld .
Wie zal deze steen ons wentelen van het graf? Terwijl de vriendinnen dus voortwandelen tezamen in peinzende weemoed, is de rusteloze gejaagde Maria een eind weegs vooruit gesneld. En het graf naderende ziet zij, reeds op enige afstand – want de nacht vlood, de eerste stralen der lentezonne gingen op over den grafspelonk waaruit de Opgestane des levens was verrezen, maar voor het evangelie der natuur had Maria geen blik. – den zwaren steen van den ingang gewenteld. Ze slaat verbijsterd en schrikt terug en concludeert in verwarde gedachten dat het lijk is geroofd. Dat de verbitterde vijanden misschien ook die laatste rustplaats, dat zijn bij de rijken in den dood, aan den heer die zij kruisigden hebben misgund. En met een kreet van ontzetting: verraad ook aan zijn graf , aan zijn lijk, ijlt ze alleen herwaarts, zonder verder onderzoek naar Jeruzalem terug en wendt zich in diepe verslagenheid voor hulp en raad tot Petrus en Johannes. Dienaar Petrus zo diep is gevallen in de lijdensnacht maar ook zo bitterlijk weende. Ook ziet, hoe eigenaardig is het, hoe geheel in het karakter van Maria Magdalena dat zij in deze nood hares harten zich het eerst getrokken voelt tot Petrus den boetvaardige die ook veel liefhad. Den vurigen maar van kort en kloek van besluit. Met hem dan en met Johannes keert zij terug naar Josefs hof. En deze twee, zo vermeldt ons de evangelist in het begin van ons gelezen hoofddeel, liepen tegelijk.
De discipelen gingen daarna wederom naar huis. De een van een aanvankelijk geloof, van een grote verwachting vervuld. De ander in dien toestand van grote verwondering waarin de gedachten zich verdringen zonder zich te bepalen. Doch Maria bleef in den hof. De wonderlijke orde in den grafspelonk heeft niet de minste rust in hare ziele wedergebracht. Zij kan niet denken gelijk de anderen. Zij is de meest bedroefde. Zij heeft maar een gedachte: mijnen heer hebben ze weggenomen en ik weet niet waar zij hem gelegd hebben. Zo staat ze buiten, bij het graf, wenende. De schoone gaerde bloeit : De morgenzonne straalt. Krachtige balsemgeuren vervullen de lucht. Onder den blauwen oosterschen hemel zingen de vogelen een ochtendlied. Den schepper des levens ter eer. Maar te midden van al de weelde der ontwakende natuur, Maria Magdalena staat daar- wenende- geslingerd, verward. Beeld der sterfelijkheid. Zonder levenden Heiland.
En nog eenmaal buigt ze zich neder. Zoekende, vragende naar de plaats waar Jezus gelegen heeft. De vriendelijke stemmen ruischen haar tegen: Vrouwe wat weent gij? Maar zij verschrikt niet op die vreemde stemmen, klinkende uit een grafspelonk. Nu nog onderscheidt zij niet die tot haar spreken mogen. Zij verbaast zich niet. Zij treedt niet terug, zij antwoordt -maar bijna zonder te zien of te horen- : ‘omdat zij mijn Heer hebben weggenomen’. Hoe is te midden van het wonderlijke hier nochtans alles natuur, geliefden. In een stemming als waarin Maria verkeerde verwondert men zich over niets. Ener slaapwandelende is ze gelijk. Onverschillig , ongevoelig voor alles -denkt zij- herhaalt zij steeds hetzelfde. Dat zij haren heer hebben weggenomen.

Nog zien we somtijds in het leven bij grote menselijke droefheid dat de verslagene gansch onverschillig wordt omtrent alles. Geheel weggezonken in een vaste gedachte. Dat het treffende verrassende hem niet meer roert: dat ook de stemmen die anders, opwekkend, bezielend, zaligend hem zouden hebben toegeklonken, nu zonder klank of kracht haar invloed derven op het dof gemoed. Nog menig maal werkt de smart bij de bedroefden ener stemming waarin ook geen troost van menselijke liefde wordt aangeroerd. Of aandachtige ontvankelijkheid waarin de stem de geest van den verrezen Christus alleen vrede aanbrengen kan. Indien er tenminste een hart is voor hem. Want het zijn niet altijd Maria's die wenen op deze wijze. Maar ja voor de bitterlijk bedroefde tedere zielen heeft Christus alleen de ware vertroosting.
En ach, de enige de beste trooste die mensen haar brengen kunnen is in de hartelijke vervulling van het apostolische. Ween met de wenende. Maar helaas de vertroosters begrijpen dat niet altijd en zo komen ze wel eens aan met troostgewaden die de ziele minder stille, dan koud maken. De rechte trooste komt van God. Zij wordt niet uiterlijk, niet van buiten aangebracht, maar innerlijk, in het gemoed zelf ontspringe hare bronnen. Zij wordt geboren en opgewekt door den Hemelse Trooster, den Heilgen Geest. Geliefden onder ons die bedroefd zijt geweest of bedroefd zijt; verstaat gij deze dingen? Kent gij ze, die innerlijke vertroosting?
Als Maria dan, nog niet helder zich bewust tot wie zij sprak, de engelen geantwoord had, keerde zij zich achterwaarts en zag Jezus staan. En wist niet dat het Jezus was. Door de sluier harer tranen, door de wolke hare droefheid steeds verloren in haar enen gedachten, zag zij niet toeziende iemand, een vreemdeling, een onbekende. Zij meende dat het de hovenier was. Magdalena; maar de hemelse door wiens verschijning, door wiens zorg en zegen en trouw, al de bloemen der hopen, der liefde, der vroomheid die smachten verdorden stierven in de boezem der mensheid, nieuw heerlijk onverderfelijk bloeien gaan. De open kelken naar de hemel gericht. Het is ook de hovenier, Magdalena, maar de hemelse. Die een paradijs gaat scheppen op den dorren akker uwes harten. En Jezus zeide tot haar: 'Vrouwe wat weent gij?' Het eerste woord door den heer die is opgestaan, gesproken tot een mensch en in die ene tot velen. Tot allen wier Heiland Hij werd, is dat gesprokene aandoenlijk.
'Wat weent gij? Onuitputtelijk rijk paaschfeest vol troost en heerlijkheid voor alle geslachten. Ieder paasfeest weder treffend en nieuw. Omdat ieder paasfeest ook weder over nieuwe stervenden licht wien dat woord toespreken en treffen mag. Gelijk het hun nimmer tevoren getroffen heeft. 'Wat weent gij?' Hopeloos, troosteloos vraagde hij Maria, Hij die haar diepe rouw veranderen kon, veranderen zou, in de zaligste vreugde. 'Wat weent gij?' vraagt de verheerlijkte Christus op deze paaschmorgen door zijnen geest alle treurenden die ook wellicht niet anders weten te doen dan gedurig te herhalen, hij of zij is weggenomen en ik weet niet waar. 'Wat weent gij'? Troosteloos, hopeloos ? Maar velen blijven wenen even bitterlijk. En anderen starende op de graven waarin hun leven onomkeerbaar veranderden hebben hun tranen in hun boezem laten bevriezen of verdrogen. Zichzelve troostende met te zeggen: er is toch geene troost, geene wisse hope, geen zekerheid, geen licht. En zij horen niet. Want al viert ook de christelijke wereld het feest der opstanding en al rijst uit heiligdom aan heiligdom de verheffende paasjubel Christus is verrezen.
Voor het beneveld oog des geestes van niet weinigen in die wereld staat de Christus ook nog gelijk nog eenmaal voor het oog van Maria in Josefs hof- als een half bekende, een onbekende, een vreemde, een zeker man, ja die goed en gekozen woorden, heeft gesproken op de aarde. Maar de verrezen Zoon van God willen zij niet zien, kunnen zij niet zien. Omdat zij ook geen ogen hebben voor de goddelijke heerlijkheid des Gekruiste.

Edoch, vragen wij hoe zou deze zijn opgestaan? Ik zeg niet uit zijn graf, ten derde dagen- maar uit de smaadheid des kruizes. Ten vijftigste dage opgestaan in die kerken van apostelen en martelaars en vele wijzen, edele uitnemende- die ook zijn lichaam is- tenzij hij dan de Zone Gods ware. Maar die alzo met blindheid zijn geslagen, verwachten wij niet onder deze christenschare en wetende dat zij niets zal vinden in hun gemoed, herhalen wij voor allen die bedroefd zijn in naam des Verrezene aan dezen morgen zijn heilig paaswoord vol hoop en heerlijkheid. 'Wat weent gij?' Mijne medechristenen die vraag beduidt ons niet dat wij hen die wij liefhadden op aarde niet […] wel ware, warme tranen van menselijke droefheid. Dat zij verre. Dat leert het evangelie gelukkiglijk niet van den goddelijke mensenzoon. Maar die vraag zegt dit dat wij, die geloven in deze zoon Gods wiens woorden en beloften van eeuwig leven verzegeld zijn door zijn opstanding uit de doden, niet schreien mogen als die geen hope hebben. Als ware dood, dood. Het laatste noodlottige woord van het menselijke leven en van goddelijke liefde. Maar zachter moeten de tranen der treurenden vloeien. En rustiger de harten kloppen en weer getroost de gebogen hoofden zich opbeuren en stiller de smachtende zielen verlangen onder de zonne des heils van den Paasmorgen op aarde, bij het goddelijk troostwoord van de levensvorst die wel met zijne openbaring in woord en daad, de hope sluimerend in ieder mensenhart. Ook in het hart van de woeste barbaar wiens taal niet rijk genoeg is om het woord onsterfelijkheid uit te drukken. – heeft opgewekt, bekrachtigd, gewis gemaakt. De zalige hope die u naroept, o onze doden, levende in de Heere. Wij zullen elkander weder zien. Die hope der mensheid staafde Jezus Christus door zijn opstanding uit de doden en zijn verschijning aan zijn discipelen. Naar zijnen belofte is de Paastaal: ik zal u wederzien. Maar Maria Magdalena dacht niet aan zijne profetie, dacht niet aan de mogelijkheid van de levende Heer weder te zien. – toen hij haar vraagde: 'wat weent gij?''
Heer, zo gij hem weggenomen hebt, zeg mij dan waar gij hem gelegd hebt en ik zal hem wegnemen': antwoordt zij. De vraag van de gewaanden hovenier treft haar oren. Maar raakt haar harte niet. Noch opent haar ogen. Zij is te vol van de gekruiste ten dode, om iets te vermoeden van de levende Jezus. Haar antwoord is aandoenlijke wartaal der bedroefden liefde. Heer- zegt ze- op den eerbiedigen smekende toon van een die iets in eigen belang heeft te vragen. 'Heer, zo gij hem hebt weggenomen, zegt het mij.' Of ze dien vreemde ook onwaardig verdenkt, of hij weet wien zij bedoelt, of hij haar vergunnen zal die roof te plegen, daar denkt zij niet aan. Haar smart is zo groot dat zij meent: een iegelijk moet ervan weten. Bedroefden willen dat een iegelijk evenzeer van hunnen bedroefdheid vervuld zij. En Jezus is haar zo dierbaar dat zij meent: niemand kan haar het recht betwisten zijn lijk weg te nemen. Met welk een liefde moet het oog van de Verrezene op die troosteloze gericht hebben. Die zonder het te weten zo aandoenlijk verkonde hoe lief zij hem had. En wie zal het indenken. Wat goddelijke tedere toon. Daar was in de klank zijner stemme als hij, daar zij zich weder wilde omkeren om ergens in het heelal zijn lijk te gaan zoeken, haar toeriep: Maria. Met dat horen van haar naam stortte hij geheel zijn evangelie van vrede, vreugde, eeuwig leven in de ziele. Ook wie zal het verstaan wat daar omging in het hart van die vrouw. Als zij op het horen van die klank wakker geworden gelijk de slaapwandelaar die ook ontwaakt bij het geluid zijner naam, aan de knieën van de levende Heiland neder valt met dat antwoord: 'Rabboenie, lieve Meester'.
Wij achten alle welsprekendheid, alle kunst schier machteloos, ja schier heiligschennis, die een poging zou wagen om dit hemels toneel der liefde af te beelden, voor te stellen wat met gloeiende kleuren van gevoelde verbeelding. Johannes heeft het beschreven gelijk het alleen te beschrijven was. In dat eenvoudige en verhevene: 'Jezus zeide tot haar: Maria. Zij zich

omkerende zeide tot hem: Rabboeni.' Wat zaligheid uit dat Maria haar tegenstroomde. Wat zaligheid in dat lieve meester, zich uitsprak. O wilt gij het weten, christenzielen. Geloof dan eerst en heb lief als Magdalena. Misschien zult gij er later iets van verstaan als gij den Christus moogt aanschouwen in heerlijkheid. Maar indien wij ons dan niet vermeten zullen ook dingen meer bij het korte bericht des apostels te voegen. Nochtans het toneel dat ons voorbij ging wekt een gedachte in ons, een vergelijking die u wellicht stof tot nadenken geven kan. De stem van de Verrezene deed Maria als ontwaken uit de toestand van droefheid die haar geest benevelde. Gelijk als de slaapwandelaar zeide ik die ontwaakt bij het horen van zijn naam. Al is het niet immer een grote droefheid die ons overstelpt, toch zolang wij mensen de stem van de levende Heiland gehoord hebben in ons gemoed, zolang hij het ook onzes geestes niet heeft ontspleten voor een nieuw leven, voor het leven, voor zijnen aanschouwing, zolang dwalen wij ook daarheen als wandelaars in den slaap. Die schijn voor wezen houden. Iets zoekende dat wij nergens vinden kunnen buiten Hem. Den vrede, niet wetende wat wij doen, wat eigenlijk het leven betekent. Niet wetende wie we zijn, van waar wij komen, waar wij henen gaan de levenden zoekende bij de doden. En ach, ook het leven, een schijnleven zoekende in den dood. In de lust, de vriendelijkheid, de zelfzucht. Verstaat gij dat? Ook sommigen houden de verschijning van de Christus voor niets meer dan als voor de schoonsten droom der mensheid. Die dromen zeker nog en zijn niet wakker. Want immers het is juist Christus die gekruiste en verrezene die de mensheid heeft wakker geschud uit den diepen slaap. De toestand van vervreemding en bedwelming. Waarin niet de droefheid maar de zonde haar gedompeld had.
Ja hij heeft haar wakker geschud. Ook haar noemende bij haar naam. En roepende en indien velen duizenden die stemme niet hebben gehoord, of niet hebben erkend als de stemme Gods, en zijn blijven dolen op des afgronds rand, zoekende wat ze toch niet vinden konden – vele duizenden ook hebben gehoord en ontwaakten bij hun naam en zonken neer als Maria aan zijn voeten. Riepen uit: Heiland, redder, vorst des levens. Want hun ogen gingen open voor het leven en hij stortte hun een evangelie van genade, vrede, hope in de borst. Feestgenoten op de zaligen Paasmorgen? Behoort gij tot die levenden? O ontwaakt gij die slaapt en staat op uit den dode. Christus wil over je lichten. Maria Magdalena, met haar 'lieve meester' in het hart was in sprakeloze vreugde neergezonken aan de voeten van haar goddelijke vriend. Zij is ontwaakt- uit haar diepe droefheid maar gelijk de droefheid straks, zo overweldigt nu de vreugde, dat rijk gemoed. In deze ogenblik weet zij niet meer dat zij nog op aarde is. Voor haar lijken tijd en plaats verzwonden. Als een verheerlijkte voelde zij zich in het vrije oneindige rijk des geestes. Zij verliest zich in de zaligheid der aanschouwing van de Verrezene. Zij waant zich voor altijd herenigd met den redder harer ziel. Maar die waan mag niet duren, maar zo haar ten ene grote liefde enen ogenblik van hemels vreugde werd geschonken, die vreugde moet weer plaats maken voor en vervangen worden door de schone taak des geloofs. Zo is nog immer de wet in het christelijke leven. De ogenblikken van zielverheffing waarin het geloof als aanschouwen wordt , waarin het harte vol is van vrede zijn altijd maar ogenblikken. Voor werken en strijden is onze roeping hier beneden. Werken en strijden daarbuiten in het leven en daar binnen niet minder.
'Raak mij niet aan'. spreekt de Heer, na een korte poos Maria toe op ernstige, vriendelijke toon. Niet op deze wijze kunt gij u zo nauw aan mij vastklemmen. Niet het verkeer van vroeger tijd is nu weder begonnen, maar een hoger gemeenschap gaat voor eeuwig beginnen. Raak mij niet aan. Want ik ben nog niet opgevaren tot mijnen Vader. Er is nog een scheiding aanstaande die alleen den weg tot de ware en blijvende hereniging in den geest zal banen. Want ik heb nog een werk te vervullen op aarde. En gij ook moet nog uwen

roeping voldragen. En wel aanstonds. Ga heen- met dit woord stuurde de Heiland haar weder, in het werkdagige leven. Ga heen en zeg mijner broederen: 'Ik vaar op tot mijnen Vader enz.'
Zo wij in onzen tijd ontroerende paaswoorden vernamen, deze laatsten zijn wel de meest verkorende en verheffende voor het christelijke hart. Voor het eerst wordt hier de lieflijke broedernaam door den Heer aan zijn discipelen geschonken en niet alleen aan hen, maar aan allen die door het Woord des Heeren geloven zouden . Vrienden had hij ze genoemd. Kinderkens in den nacht waarin hij verraden werd. Nu noemt hij hen broeders en laat hun verkondigen dat in zijn gemeenschap het hoogste voorrecht, de heerlijkste bestemming hun wacht. Zijn God, dien hij alleen kende dien hij openbaarde is de ene God. Zijn Vader dien hij zo noemde in gansch enigen zin, tot wien hij in gansch enige betrekking stond, is nu hun vader. Alle zijn geroepen tot kinderen Gods in hem den zoon. Ja, allen ook zij die zeer verre stonden. Ook zij die verre waren heen gedoold in het vreemde land. En nederzaten bij de zwijnentrog. En zekerlijk niet zouden zijn opgestaan, indien de heilige goddelijke broeder hun de gelijkenis van de verloren zoon niet aan zijn kruis hadde geopenbaard. Ja allen, want van nu aan staat voor alle boetvaardigen de toegang open tot Hem, die was in Christus, de wereld met zich verzoenende. Die zich openbaarde als de God en Vader aller genade in den Zoon gestorven voor onze schuld. Opgewekt tot onze rechtvaardiging.
Zij het eerst – ja doch ook gij- broeders en zusters, en dit is ons laatste woord o draag het mede, zijt geroepen in uwe mate met dezelfden roeping. Het is goed- zo gij hier vrede vond bij de verkondiging des evangelies, maar de Heer wijst u terug tot uwen levensstrijd en uwen levensplaats. En daar wij scheiden volgt dat woord ons na en wordt dat bevel ons […] gegeven: Gaat heen in christelijke wandel- predik in de wereld het evangelie der genade en des levens. Men zie het u aan vanwaar gij kome. Bij het kruis waaraan de Christus stierf, hebt gij in den geest gestaan en gebeden en avondmaal gevierd. In den hof der verrijzenis bij het ledige graf hebt gij gedankt en gepeinsd. Gaat heen en wijst hoe gij met Christus der zonden zijn gestorven en opgestaan ten leven. Bij het kruis hebt ge gebeden, bij het ledige graf hebt ge gedankt. O gaat heen en leert uw kruis als een christen den Heiland na te dragen. Zegt hoe een christen kan schreien en nochtans getroost kan zijn.
Avondmaalsvrede beroerde u. Opstandingsvreugde verkwikte u. Gaat heen en sticht vrede en vreugde- christelijke vreugde – om u in het rond, waar gij komt. Waar gij moogt. Opdat gij discipelen moogt zijn van deze grootste vrede- en vreugdestichter. Ja maar, zie het uwen wandel aan vanwaar gij komt, en wat er geschied is aan uwe discipelen zielen. Gelijk als de discipel Maria tegemoet komende op den weg, het haar aan konden zien wat er geschied was, nog eer zij hun toeriep: De Heer is opgestaan.
Amen.

(no. 104, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait)
Overdenking op Hemelvaartsdag 1859

Markus XVI: 19
Ps 73: 13
LBG: 29: 1.5, 89: 4

Wat is de hemel? Waar is de hemel? Zie daar een eigenaardige vraag voor ons hart en ons verstand op deze morgen des feestes. Ons verkondigt dat onze Heer leeft, verhoogd bij den Vader en dat wij hem moeten navolgen op aarde om eenmaal te komen waar hij is. Intussen tot ik een woord tot u verder spreek, begin ik met u zo nodig te herinneren dat ik helaas van de hemel of hetgeen men daaronder gewoonlijk verstaat van het land van het leven aan gene zijde des grafs, van de dingen der toekomst juist evenzoveel weet als gij. En gij wederom ook de beste en meest verlichte onder u , gij weet er niet meer van zeker dan weleer Johannes, Petrus, Paulus en deze laatsten- ziet al waren ook hunne uitzichten in de toekomst blijder hunner verwachtingen geuriger en zaliger dan waarschijnlijk die van de meesten onzer. Al hebben zij door hunne prediking van de door lijden verheerlijkten Heer, hun eigen woord en voorbeeld een heilige hope des levensopgewekt in den boezem der menschheid. Toch zij wisten van de toekomende staat in den grond ook weinig of niets. Ja zij hebben geleden en gestreden met een onwankelbaar geloof des betere levens in het hart met een hemel in het oog: zij verwachten wel zeer veel maar zij wisten weinig of niets. Ach toch ook indien zij van het toekomende leven iets geweten hadden met zekerheid indien het evangelie van Christus daaromtrent iets had geopenbaard anders dan in lieflijke zinrijke doch zeer onbestemde beeldspraak. O met welk een gretigheid met welk een dankbaarheid zouden wij die openbaring hebben ontfangen, wij vreemdelingen op aarde maar die teveel nog vreemder zijn dan het onbekende hemelsche vaderland. Wij arme stervelingen die hetgeen wij kennen onder hemel op aarde, onze vreugde, onze liefde niet zelden zien wegzinken. Tusschen vier planken in den schoot des stofs! Edoch, het is niet geopenbaard wat wij zijn zullen, schreef ook de seraffijnen broer van de apostel der liefde. Als wij aangaande de toekomende dingen zeggen, wij kennen ten dele, dan zeggen wij nog zeker te veel. Want het evangelie der onsterfelijkheid, het evangelie van het vaderhuis der vele woningen geeft ons daaromtrent niet de *minste* bepaalde wetenschap niet het *minste* antwoord op de vraag: Hoe zal dat zijn? Hoe het zal het daar zijn? Ook de hemelvaart van Christus houden wij of liever[…..] gij wat aan de letter van Lucas bericht en neme aan dat deze werkelijk [….] heeft plaatsgehad. Bent u niets nader van de grote verborgenheid. Veeleer, zo gij nadenkt blijft gij verlegen stille staan voor de wolke die naar dat verhaal den meester wegnam voor zijne discipelen ogen. Zo gij nadenkt bij deze geschiedenis kunt gij u steeds meer verdiepen misschien verwarren in de vraag wat is de hemel. Waar is de hemel? Maar nu wilt gij ofschoon wij dan op deze voorgrond stelle dat onze begrippen en voorstellingen hier noodzakelijk onbestemd moeten blijven. Na toch achtte ik het niet onvruchtbaar met u in deze ure na te denken over die vraag. Wat denkt zich de christen bij dat woord? De hemel? Welke gedachte daaromtrent wekt het evangelie, wekt de geest van Christus op in ons hart? En het nut dezer overdenking kan vooreerst al aanstonds hierin gelegen zijn dat zij ons leert met welke onwaardige voorstellingen van de hemel de christen geen vrede hebben kan. Voorts als wij het oog onzer ziele peinzend verheffen naar dien hemel waar Christus is voorgegaan, maar wij hem volgen moeten, zullen er heerlijke en heiligende gedachten neder dalen in ons gemoed. Ook zo wij ronduit hebben te bekennen

dat wij niets weten, weten zeg ik van een volgend leven, daar volgt direct uit dat wij er ook niet over denken, niet van profeteren mogen, wanneer deze overdenking integendeel , vruchtbaarheid kan zijn voor ons leven op aarde. Zo ziet dan de velden der bespiegelingen! Ik meen, daar geuren bloemen die onze zielen verkwikken, daar sluimeren vergezichten die onze harten moge verheffen op deze morgen, en die aan den hemel profeteert!
Wat is de hemel voor de Christen? Waar is de hemel? Gemeente, zoo de mensch, zoo zijn God, zegt men terecht. Naar mate de mens hoger staat en godsvrucht is ontwikkeling, vat hij beter het weten Gods. Daarom ook, in een psalm van Asaf wordt zo treffend Jehova ingevoerd sprekende tot den ijdele zondaars: 'gij lieden meent dat ik ten enenmale' enz. Daarom ook sprak Jezus: zalig zijn de reinen van harten, enz. Even waarachtig nu is dit: zo de mensch, zij zijn hemel. De oude Germanen ruw en krijgshaftig stelden zich den hemel voor als een oord Walhalla waar ze met de onsterfelijke helden hunner volks, hun geliefden oorden drank zouden drinken uit den holle bekkenelen hunner verslagene vijanden. Wij zouden ons in zulk een hemel zeker niet bijzonder zalig kunnen gevoelen. De vleselijke Joden in Jezus' tijd stelden zich de toekomende gelukzaligheid voor als een maaltijd waaraan zij zouden aanzitten met Abraham Izaäk en Jacob. Edoch, de Sadduceeën, de vrijzinnigen in Israël spotten met die voorstelling. Hadden wij toen geleefd, zouden misschien ook wel Sadduceeën geweest zijn op dit punt! De zinnelijke Mohammed beloofde aan zijner volgelingen , aan de weelderige Arabieren een paradijs vol zinnelijke genietingen. Ach daar zijn onder de christenen wien zulk een hemel misschien wel aan zou staan en wier leven daartoe een voorbereiding schijnt. Maar helaas! Zo kan het wel wezen dat die hemel waar Christus is een helle wordt voor Hem. Maar wat dan, wat is de hemel voor den geestelijke christen die geleerd heeft den enige waarachtige den God en Vader van onze Heer te aanbidden in geest en in waarheid. Ik zeg voor de geestelijke christen want waarlijk niet allen zijn geestelijk en ook hier geldt het weder: Zo de christen, zo zijn hemel. Doch wij zoeken den hemel van Christus. Ziet immers daar zijn onder den christenen die zich den hemel gaarne voorstellen geleid door enige uitspraak of beeldspraak der Schrift als een oord van rust na de strijd en de moeite des levens voor de kinderen Gods . En daar ligt gelijk wij straks zullen zien ene schone gedachte in die voorstelling zo ze maar recht wordt begrepen. Doch wanneer de mensen wanen dat zij in den hemel van den God die altijd werkt gelijk ook zijn Zoon, zullen rusten in den zin van niets doen in alles vanzelve ontslagen, zonder arbeid, zonder inspanning niets doen als psalmen zingen dan is men ook weer genegen somstijds tenminste uit te roepen: Zo mens, zo zijn hemel. IN deze voorstelling toch kunnen alleen de tragen en oppervlakkigen zich vinden. De mensen die niet gaarne denken. Die niet vatten welke zaligheid daar gelegen is in de ontwikkeling onzer krachten, die gaarne zijn in het zoeken en jagen naar de schatten des Geestes in het koninkrijk Gods. Doch, zo waarlijk in alle eeuwigheid niets doen, niet strijden en streven en toch zalig zijn: rijme dat wie kan. Maar zulk een hemel schijnt wel een helle van verveling voor den denkenden geest. Zou dan ook wanneer misschien den hemel waar men zich inspant en ontwikkelt en beter werkt dan hier tot ere Gods. Die over weinig is getrouw geweest, zal ingaan in de vreugde des Heeren en over veel gezet worden, leerde Christus in zijn profetische en diepzinnige gelijkenis. Zou dan ook zulk een hemel van werkzaamheid een helle kunnen zijn voor de luiaard, voor die gaarne de tijd vertreuzelen, voor die jagen naar de zaligheid van het nietsdoen een oord waar zij zich niet op hun plaats gevoelen? Of waar zij met vele tranen zullen bewenen, hunner achterlijkheid en de eeuwige schade van een ongebruikt leven. Weer anderen zijn er die zich den hemel denken in de eerste plaats als een oord waar zij hopen weer te vinden hunner vrienden en betrekkingen en dat wel op vrij zinnelijke wijze. Meer overeenkomstig

met hunner eigen aardse gezindheid en zelfzucht. Meer zinnelijk dan geestelijk. En overeenkomstig deugend van hem die gezegd heeft: 'In de opstanding' enz. Ook hier weer geldt het: zo de mens, zo zijn hemel. Voor Paulus was de toekomst met Christus te zijn, voor anderen , voor iemand onzer misschien, bestaat de hemel in het weder vinden van een persoon die zij liever hebben dan Christus. Dan God: doch wij betwijfelen of hun liefde dan wel de rechte eeuwige gedachte zij! Nog zijn er die u verkondigen dat gij niet in de hemel kome kunt, dan onder voorwaarden dat gij een zeker geloofsstelsel, enige punten althans aanneemt en onderschrijft. Alweer zo de mens, zo zijn hemel. Want in hun bekrompen en dikwerf hoogmoedige geest maken ze voor u van den hemel een uitsluitend kerkgenootschap, een vergaderplaats van triomferende godsgeleerden die zich er eeuwig in verblijden mogen dat hunne verziekende waarheid de juiste zij geweest. Zij het ook een weinig ter schade van anderen. Alsof Jezus ons geleerd had dat de hemelse Rechter ons eenmaal vragende 'wat hebt gij voor waar gehouden en wat verworpen. Van welke kleur zijt gij geweest?' In plaats van: wat hebt gij gedaan en in welke geest, met welke beginselen. Alsof daar eeuwige zaligheid verbonden wezen kon. Niet aan een God gewijd geloofsleven, of een edele vrome strijd, of het doen van Christus' woord, maar aan het voor waar houden van enige zaken die reden noch geweten ons gebieden te geloven. Aan het drijven soms van enige godgeleerde haarkloverijen waarover de zaligen wel eens zullen glimlachen. En zij dan dat ze er over schreien kunnen. Omdat er de satan in zich verheugt. Ach toch ook indien het waar kon zijn dat de enige poort des betere leven zich opende alleen voor sjibbolet van enige bepaalde geloofsleer voor enige rechtszinnige toverspreuken, dan gemeente, dan zouden wij ook moeten geloven dat er velen zijn verloren gegaan van de lieflijkste en besten die wij gekend hebben op aarde die zich nooit veel hebben bekommerd over de leer der Drie-eenheid of de tweenaturenleer van Christus. Die alleen maar hebben liefgehad en gestreden en zijn teruggegaan in het geloof aan de oneindige goedertierenheid van God in Christus. En indien men ons zulk een geloof wilden opdringen dan zouden wij genegen zijn hetzelfde te verklaren als die koning vanouds die bij zijn overgang tot het christendom met den voet in de doopvont vraagde maar mijn vaderen die het evangelie niet gekend hebben, hoe ging het hen. En als hij ten antwoord ontving die zijn verdoemd, aanstonds zijn voet terugtrok en uitriep: welaan zo wil ik het niet beter hebben dan zij. Doch al genoeg van deze onwaardige en bekrompene voorstellingen. Wij menen dat wij hoge en heilige dingen hebben te profeteren aangaande dat huis der vele woningen. Waar zo wij hopen plaats is voor velen en verscheidenen en waar de godgeleerdheid der aarde, bidden wij, zal worden vervangen door reine kennis van den God der liefde. En dus: vragen wij andermaal wat is dan de hemel. Waar is de hemel voor den christen? En nu komen wij met een opmerking die aanstonds ene grote verandering brengen kan in onze beslommeringen. Zij is deze: dat men niet weldoet bij het woord hemel eerst en alleenlijk te denken aan een zeker bepaald oord in het heelal waaraan niet slechts bij uitnemendheid, maar bij uitsluiting de gelukzaligheid verbonden zou wezen. Neen gemeente, want voor den christen is de hemel niet allereerst een begrensde plaats, maar een toestand. Niet een zichtbare paradijs, maar een onzichtbare tempel, een geestelijke sfeer waarin men looft en leeft de liefde. En daarom op de vraag, waar is de hemel, geeft hij ten antwoord, de hemel is overal- kan overal zijn. De aarde is wel de hemel niet, maar de hemel, de hoge zalige hemel, kan toch reeds hier op aarde zijn. Ja want God heeft ons ook in den hemel gezet in Christus Jezus.
En onze wandel is in den hemelen! De christen, ja ook te midden van deze strijd hier op aarde wandelt in een hogere geestelijken sfeer van vrede en geluk, van gevoelens, gezindheden, gedachten die niet zijn uit de aarde, aards, maar uit de hemels. Gelijk als

Christus hem is voorgegaan. Christus, de grote hemelburger hier beneden, die ook gezegd heeft, niemand vaart op naar de hemel, dan die uit den hemel is nedergedaald. Namelijk de zoon des mensen welke in den hemel is.
En wat betekent dat? De Zoon des mensen is, welke in den hemel is, was toch op aarde te Jeruzalem in gesprek met Nicodemus en niet in hetgeen gij den hemel pleegt te noemen. Toen hij die verhevene woorden sprak, hoe kon hij dan toch in den hemel zijn tegelijk? Omdat- o mocht gij allen den zin leren verstaan dezer machtige beeldspraak omdat de hemel was in zijn rein en goddelijk hart. Het 'zijn in den hemel', dat betekent hier het leven in God, de Zoon des mensen die uit den hemel is neergedaald, dat is hij die zich bewust van zijn goddelijke afkomst gezonden en gekomen ook om ons te herinneren hoe we zijn van Gods gedachten. De Zoon des mensen die is opgevaren in den hemel, dat is hij die krachtens dit bewustzijn de waarachtige godsdienst vanuit de hemel bracht en ons verkondigde de dingen die hij bij den vader had gezien en gehoord. De dingen die hij gehoord had niet van andere wijzen of Schriftgeleerden, maar van God zelf, in zijn hart. De Zoon des mensen die in de hemel is, dat is hij die ook gedurende zijn verblijf op aarde liefde in de innigste en onafgebroken gemeenschap met God. Verstaat gij dit, gemeente? Zo neen, dan verstaat gij nog weinig van de gedachten van Jezus. Dan zijt ge nog verre van den hemel uwer Heeren. Want hetgeen waarachtig was in hem dat moet ook waarachtig worden in ons leven en werken met God zijnen vader, een vrede en vreugde in zijn onsterfelijke mensenborst die de wereld niet kende, dat was voor den Christus op aarde alreeds te zijn in den hemel. Levende met God. Wiens wille hij altijd deed. Zijn liefde verkondend, zegen verspreidend gevoelde hij de heilige, zich alreeds zalig in dit leven, zalig in het diepst van zijn gemoed. Nu aan deze zaligheid mag en kan ook het hart van den Christus niet vreemd zijn: en hij mede moet hebben ondervonden deze strijd dezes levens en de Zoon des mensen die leefde in de innigste betrekking tot God, steeds zich bewust van des Vaders liefde en nabijheid. Mocht daarom ook wel getuigen dat hij reeds hier was in den hemel. Maar ook al droeg hij den hemel in de ziele, hij gevoelde zich toch hier niet zo gelukkig of hij versmachtte wel naar de volmaakte Staat. En al was het zijn hemelsvreugde des vaders wil te doen op aarde, hij sprak toch ook in de rede des afscheids tot zijn bedroefde discipelen: indien ge mij liefhad zoudt gij u verblijden omdat ik u gezegd heb, ik ga heen tot den Vader. En te midden van de hardheid en de bekrompenheid der zondaars barstte ook eenmaal de klacht uit, zijn hart begerig naar heiliger verkeer dan van de kinderen der aarde die hem niet begrepen. O ongelovig geslacht, enz. En de aarde was voor hem toch wel waarachtig niet de hemel toen de vriend hem verraadde en Getsemané zijn bloedzweet dronk. Toen hij klaagde aan zijn kruis, mijn God, mijn God hoe hebt Gij mij verlaten. Ja gemeente, die zelfde die ons geleerd heeft dat en hoe de hemel moet komen in de mens. Dat de mens moet zijn in de hemel. Ook reeds hier in de strijd dezer wereld. Hij heeft ons ook met zijn woord, zijn exempel, zijn leven en lijden geprofeteerd van den hemel die beter is en schoner en heerlijker dan het best geluk dat op deze vergankelijke aarde de vader in zijner gemeenschap somstijds zijn kinderen te smaken geeft. En deze dag herinnert het ons door lijden tot heerlijkheid roept den gewijden morgen de stemme des geestes ons tegen. De stem van de gekruisten en verhoogden Christus die in de hemel wat op aarde, ja maar die ook van zijn kruis is opgevaren naar den hemel. Door lijden tot heerlijkheid? Hoedanige heerlijkheid? Weet gij het? Ik weet het niet! Een ding wete ik, gemeente, dat voor de christen het beginsel der zaligheid op aarde. Dat ook is de voorwaarde van de zaligheid in het betere leven, namelijk het geestelijke leven met God. En leven met God dat is wassen in kennis, in deugd, in heiligmaking, Hem tot ere. Dat is Hem zoeken, Hem aanbidden in de werke zijner majesteit, in de wonderen zijner schepping, in de

gedachten zijner liefde. En wie voor deze zaligheid geen zin heeft, wie zijn hemel nog vindt in geld dat hij opstapelt, in wie hij zij, een kunstenaar of een dagloner. Welke werkkring hem werd aangewezen in deze woning ven het grote huis. Dat het te zijn in den hemel geen te stoute beeldspraak is voor een leven en strijden en werken, in gemeenschap met de Vader die kracht en vrede geeft en die een hemelse zaligheid voor de ziele verbonden heeft, aan het doen van zijn wil. Aan het vervullen van ieders plicht. Aan ieder werk dat geschiedt Hem tot ere. Aan elke schrede die gezet wordt op den weg der heiligmaking, aan elke overwinning op den boze, aan ieder offer Hem gebracht, met kinderzin en dank, aan iedere gedachte van liefde. Die in hemelse zaligheid verbonden heeft, ja ook aan het lijden dat gedragen wordt met stille gehoorzaamheid in […] de wereld van zijn heilige […]. Of vond ge nooit den hemel, iets van den hemel in het klaaghuis? Aan al wat is leven met hem, uit hem, tot hem, door Christus die den hemel, de het leven Gods gebracht heeft op aarde. Alzo dan op de vraag wat is de hemel, waar is de hemel, geeft de christen ten antwoord de hemel is leven met God, de hemel is in het hart, waar de God der liefde woont en werkt. Intussen gemeente is nog niet alles gezegd, is nog maar de grondgedachte verklaard die voor de christen ligt opgesloten in dat rijke en voorzienige woord; de hemel. Immers toch al denkt hij niet alleen daarbij aan uitsluitende plaats in de hemel, maar de zaligheid als het ware van buiten aan de onsterfelijke wordt toegebracht. Al kan voor hem de hemel nederdalen alom, al is voor den vrome de hemel in beginsel en bij tijden ook reeds op deze aarde, waar God zijn liefde en zijn heerlijkheid openbaren wil. Nochtans, daarom is deze aarde voor hem de hemel niet. En hij zou wel de ongelukkigste aller schepselen zijn indien hij niet wist van een andere hemel dan een hemel op aarde. Die aarde welke doornen en distelen voortbrengt. Die aarde vol leed en tranen, van wrede taferelen en geheimzinnige smarten. Die aarde vol scheiding en rouw, die aarde waar zij ook anderen haten, elkanders bloed vergieten als wilde dieren, waar zonde heerst , krankten en dood. Die aarde waarop de mens van Gods gedachten machteloos volkomen vervullingen zoekt voor de diepste en hoogste versmachtingen zijner harten. De aarde welke voor haren Goddelijke bewoner het kruis heeft geplant. Nee, nee, leven met God is wel alreeds zaligheid, een heimelijk leven in kleingeestige ijdelheden die zijn armzaligen hoogmoed strelen in laagheid dat hem niet verzadigt. Wie nimmer heeft versmacht naar een hemel van heiligheid en kennis en licht en liefde, die kan ook de stem niet horen van Hem.
Amen.

(no.110, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait)
Avondmaalsviering 1856
Johannes VI: 68

LB 56: 1.2, 35: 1.4, 60, 51: 1.6.7

Gemeente, dit kort, maar veel betekend woord is de vurige en hartelijke geloofsbelijdenis van een arme naar den geest van een ziele, hongerend en dorstend naar gerechtigheid van een discipel vol liefde die met een blik des geloofs in Jezus van Nazareth den Christus had erkend, den enige en onmisbare heiland gevonden. Ik wenste wel van God dat wij allen met deze geloofsbelijdenis van Simon Petrus in het desgelijks gestemde en gevoelende hart mochten naderen tot den dis onzes Heeren, die dis waar wij het heil dat hij ons bracht

herdenken, verkondigen en ons zelven toe-eigenen. Waar wij met de daad voor God en mensen belijden dat we niet anders begeren te zijn dan begenadigde zondaars in Christus. Verlosten van dien Heiland, discipelen van dien Meester. Kinderen Gods in de gemeenschap des Zoons. Ik wenste wel, zeide ik, dat wij allen alzoo mochten naderen uit heilige vreze voor enige ziele, voege ik er nog dringende bij. Ik wenste wel dat niemand onzer zich neder zette aan het avondmaal den vrienden dis van de enige heilige liefderijke, zonder eniger mate die gevoelens en gezindheden in het gansch oprechte hart te kweken welke de belijdenis des apostels bezielden: Heere tot wien dan tot U. Daarom dan ook eer wij broeders en zusters in den Heer, ons verenigen rondom den dis, waarheen zich ook een oordeel kan eten en drinken. Verenigen wij ons nog eenmaal in stille beproeving van ons hart. Ons geweten, ons geloof. De vraag is toch niet of wij de belijden van de apostel onder welke als het ware wij u ten avondmaal leiden willen, kunnen nazeggen. Maar of ze diep en recht weerklinken in uw gemoed of we daar menen zoals hij het meende. Ja dat is de vraag. Niet van mij, maar van de Heer die ons kent spreken wij samen als in zijn. tegenwoordigheid.

1. Tot wien zouden wij heengaan? Tot wien, dan tot U. Ja dat woord tot Jezus is wel de belijdenis van een arme, bedelaar naar den geest. Niet de mens die boven alle dingen begeert aardse schatten, aanzien, ere, niet hij die van de wereld vervullingen voor zijn hart verwacht, niet ook de korzelige en eigengerechtige die in zichzelven meent te vinden genoegzame deugd, steun, kennis, zal of kan aan dezes leraars voeten zinken. Met de belijdenis tot wie dan tot U….. . Want voor de zodanigen heeft hij niets te geven, niets te zeggen- tenzij dan woorden die ze niet horen willen. En aan zijn dis zouden zij vreemde gasten zijn. Maar zo wie daar bedelt, de uitdrukking is zojuist zo schoon omdat zij een diepe behoefte schildert- zo wie daar bedelt om geestelijk heil, om een penning voor zijne ziele, welken de gansche wereld niet geven kan, zo wie daar versmacht naar wat hogers en beters dan hij op aarde vindt zo wie daar binnen te midden van de vreugde of te midden van de droefheid een schrikkelijk ledig heeft ontdekt, dat vervulling eist, zo wie daar in den nood de onrust, de vreze, de kwelling van zijn zondig hart behoefte heeft leren gevoelen aan den eeuwige vrede der ziele met haar God. Aan rust voor zijn geweten, aan zekerheid omtrent zijn eeuwig lot. Zo wie daar niet te oppervlakkig is, te lichtzinnig of te hoogmoedig om deze zijner armoe, zijne ellende te willen ontdekken, erkennen, belijden en de hand uit te steken als een bedelaar, met een diepe klacht om ontferming. Ja die heeft een hart om met de visscher van Kapernaum te kunnen zeggen, tot den Heere Jezus van Nazareth: ‘Tot wien dan, tot U.’ Ach nu, welk een hart vol kwellende onrust en diepe behoeftes klopt min of meer schier in iedere mensenboezem. Want het hart des mensen is geschapen tot God. Het vindt geen rust tot het ruste vindt in Hem. Men kan ook getuigen, het hart des mensen is geschapen tot Christus. De grote vredebrenger. Maar zeer velen willen het niet weten. Ze blijven hun leven lang vreemdelingen tegenover zichzelven. Ze zeggen wij zijn rijk en verrijkt geworden en hebben geen dings gebrek. En ze weten niet dat ze zijn ellendig. En jammerlijk en blind en naakt en arm. Arm, wilt gij arm zijn gemeente? Weet gij dat gij zijt arm buiten Christus. Is het diep gevoel van behoefte, is het een waarachtige en smartelijke zielennood, die ook u dringt te zeggen, Heere tot wien dan tot U. Zalig zijn de armen van geest, want derzulken is het koninkrijk Gods. En hunner plaatse is bereid aan den feestdis waar de armen zich rijk mogen weten in het bewust zijn van de liefde Gods en den vrede hunnes Heeren.

2. De uitroep van den armen van geest is tevens de geloofsbelijdenis ener ziele hongerend en dorstend naar gerechtigheid. Dat spreekt ook wel vanzelf. Armoede en honger zijn verwante begrippen. Geestelijke armoe is behoefte aan levensbrood dat de ziele voedt, vervult, versterkt. `geen ware armoe zonder die honger naar gerechtigheid. Wat zou gezegge

van de arme die u een penninkse zoekt in zijn ellende en gij gaaft het hem, maar zaagt hem straks uwe gave bestede om zich tegoed te doen aan den gifdrank van ons volk. Gij zoudt oordelen dit is de ware armoe niet. Zo is het ook de ware armoe niet die tot Christus komt om een weinig vrede voor zijne ziele. Maar het woord der genade dat hij hoort en ontvangt, straks weder misbruikt en verspeelt in de dienst der zonde. Gelijk de kinderen der wereld die ook avondmaal vieren, plegen te doen. Is het niet waar? Ja de lichtzinnige zegt ook wel tot de man van genade, tot wie dan tot U, maar hij voegt erbij in zijn harte, niet: want gij hebt de woorden des eeuwigen levens, maar op uw genade kan men weer een wijle rustig voortleven. Het arglistige hart heeft oerdomme en gedrochtelijke redeneringen en als wij bedenken wat daar al van het christendom wordt gemaakt in den wereld, kan het ons bange worden. Het oprechte en heilbegerige het zijne ellende bewuste hart, zegt tot Jezus: Heere tot wien dan tot U. Gij hebt woorden des levens. Dat is, woorden van ware vrede voor het gemoed. Woorden die vervullen, woorden die een nieuw, beter, reiner, zaliger leven wekken en werken in het hart. Woorden waaruit licht, kracht, troost vloeit voor onze ziele. Woorden die ons goed doen, die ons heiligen, versterken, bezielen. Woorden die God tot ons, die ons tot God brengen. Gij hebt ze, gij alleen. Daarom komen wij tot U. Blijven wij bij U, tot wien zouden we heengaan, op deze wereld, waar alles voorbij gaat, waar niets ons bevredigen kan dan tot U alleen. Die woorden hebt van eeuwig leven. Is dat de overlegging ook uwer ziele gemeente? Zijt gij herwaarts gekomen om uzelve biddend en dankend te versterken in de gemeenschap met hem die zondaren begenadigd, vrede geeft, verheft, heiligt, vormt tot kinderen Gods. Zijt gij herwaarts gekomen omdat gij wenende in uzelve vanwege de blijvende zonde en zwakheid uwes harten, nochtans geen vurige begeerte hebt dan te wassen in dat ware christelijke leven, waarvan hij die de woorden des levens heeft, de bronne is en de kracht. Zalig zijn de armen, zalig zijn die hongeren naar de gerechtigheid, want zij zullen begenadigd worden. Verzadigd aan die feestdis waarbij het brood dat wij breken, de wijn die wij plengen de Hemelse gastheer, de geest des levens, der heiligmaking voor de zijnen wil uitstorten.

3. We merkten op , eindelijk nog, meer in het algemeen het woord van Simon Petrus tot den meester is de geloofsbelijdenis van een discipel vol liefde die met den blik des geloofs in Jezus van Nazareth den Christus had aanschouwt, de enige onmisbare heiland gevonden. Indien gij mijne gemeenteleden, tot den Heer des evangelie zijt gekomen, evenals hij, arm van geest, hongerend en dorstend naar gerechtigheid, dan zal ook ditzelfde geloof des harten in u wonen. Diezelfde overtuiging in u leven en niet sterven kunnen. Hoe ook bestreden temet door wat gij ziet en hoort, het geloof dat eenmaal op innerlijke ervaring is gegrond, wordt wel geslingerd somstijds, maar niet zo licht omver geworpen door de stormen des tijds of des levens. Het is een plant die diepe wortelen heeft en op dit geloof komt het aan. Dat is het wat de mens innerlijk verlicht, bewaart en reinigt. Band der gemeenschap tussen hen de Zone Gods. Zo gij daarvan niets weet of bezit, dan is uw gemeenschap met Christus, ook geen wezenlijkheid, dan zijn gij ook geen arme, geen hongerende en dorstende, dan zult gij ook niet veel liefhebben. Dan weet ik ook niet of gij aan deze dis veel zegen vinden zult. Maar indien daar iets in u is van die hartelijke overtuiging die Petrus bezielde toen hij uitriep ‘Heer tot wien dan tot U’, dan zult gij ook hem hartelijk liefhebben, de Heere uwer sterkte. Dan verlangt uwe ziele bij beker en brood, Hem te roemen als uw heiland en verlosser. Dan zult gij aan zijn avondmaalsdis met stille, diepe dank u ook verblijden in uwe gemeenschap met hem. Dan zal hij zich daar over tegenwoordigen en openbaren aan u. Als de gedrevene, de waarachtige, wiens woord niet

liegt: ‘die in mij gelooft, heeft het eeuwige leven’. En gij zult van hier gaan in de vernieuwde vrede, de vernieuwde kracht uwer Heren, zo zij het Heer. Zo doe ons Heer.
Amen.

[Avondmaalsviering]

I. ‘Heere tot wien zouden wij heengaan, gij hebt de woorden des eeuwigen levens….’ Met die ootmoedige oprechte geloofsbelijdenis in het hart broeders stelden wij ons aan dit heilig gedachtenismaal. Op die belijdenis mochten wij ons toe-eigenen de tekenen onzer gemeenschap met Christus, de panden der genade Gods en van ons eeuwige leven. Nachtmaalsvrede komt over ons, daalt in onze zielen, zo ergens aan den dis des Heeren met zijn herinneringen en beloftes, voelt zich de gelovige dichtbij God, dichtbij Christus. Vurig verzekerd, bewaard, gerust zalig. Ja Heere, tot wien zouden we gaan dan tot U. Blijft bij mij. Blijft in mij. Klinke de stemme des geestes ons tegen. O neemt haar ter harte. Neemt u voor getrouw te zijn, te blijven bij hem in wiens gemeenschap alleen vrede is, leven en heil. Wiens discipel gij u andermaal beleden hebt. In de wereld op onze paden zeggen we niet immer, Heer tot wien, integendeel, we gaan wat dikwijls kan van de zijde des meesters, des ootmoedige heilige liefderijke en willen de ernstige woorden des levens niet horen. Maar luisteren naar de stemme der zonde, des twijfels, des hoogmoeds. Broeders waakt als gij weggaat van hier, gaat niet weg van Christus. De Heer wilt met u gaan. Gij hebt gezegd dat hij woorden van levens heeft. Bewaart ze, overlegt ze, bekracht ze, laat onze wandel mogen tonen dat wij avondmaal gevierd hebben met hem die sprak: zalig zijn de hongerenden, want zij zullen verzadigd worden, versterkt worden. En van de dis der genade treden wij voort. Langs de weg der heiligmaking des gebeds, enz.

II. Tenzij dat gij het vlees des Zoons des mensen eet, en zijn bloed drinkt, zo hebt gij geen leven in uzelven. Maar die mijn vlees eet en mijn bloed drinkt, die heeft het eeuwige leven. Heeft ze u nimmer getroffen in het evangelie? Deze vreemde heilige beeldspraak. Zo leert haar verstaan aan de avondmaalsdis. De Heer bedoelde er dit mee. Om waarachtig leven te hebben in uzelve, moet gij mijne verschijning in het vlees ten nutte maken. Mijn persoon, mijn leven, mijn woord, wandelvoorbeeld, als het ware in u opnemen. U daarvan doordringen. Ik moet in u leven. Dus het baat ons niet als wij in plechtige stemming al eten van het brood en drinken van de wijn, indien we niet onder het genot der heilige tekenen ons voeden met de gedachtenis zijner liefde, die het kruis voor ons gedragen heeft. Die heilig en volmaakt ons zondaren voorging in de goede strijd. Indien we ons niet leerden met hem verbinden door het geloof, indien wij ons gemoed niet openstelen voor hem, indien wij hemzelve niet opneme en meedragen in ons hart, dan eerst hebben wij een beginsel van het ware eeuwige leven wanneer iets van Christus in ons leeft. Hoe zou Christus in ons beginnen te leven? Niet gemeente wanneer wij alleen van tijd tot tijd avondmaal vieren tot zijn gedachtenis, maar dan wanneer wij van dag tot dag met hem verkeren in de geest. Wanneer ons oog op hem gericht is, wanneer wij er naar streven van verre in onze mate hem te volgen. Wanneer wij ons doordringen van zijn geest, wanneer wij in onze wandel en handel ons gedurig en toch vaak zijn goddelijk beeld en woord van zijn heilige lippen herinneren. Wanneer zijn evangelie geworden is als ons dagelijks brood niet slechts omdat wij er dagelijks in leven, maar omdat wij er van leven, er in leven. Omdat het in ons hoofd en hart is geprent. Eindelijk en in een woord, wanneer geheel ons leven een gedurige herinnering wordt aan hem die ons heeft liefgehad. Die ons gekocht heeft met zijn bloed. Die ons is

voorgegaan, die ons heiligen wil tot kinderen Gods, die ons plaatse bereid in zijne hemel. O gij die herwaarts zijt gekomen onder de goede belijdenis, gij hebt woorden des eeuwigen levens. Jaag dan ook dit leven na, en zijne genade die u versterkte en heiligde, kome vrijelijk in u.

III. Heere, tot wien … en wij hebben geloofd en erkend dat Gij zijt de Christus, de zoon des levenden Gods. Op deze ootmoedige geloofsbelijdenis uwer ziele, antwoord dan den avondmaalsdis, de verhoogde Heiland, dit brood, deze beker, dat is zijn antwoord. Dit is mijn lichaam voor u gebroken, dot is mijn bloed voor u vergoten. Dat is zijn antwoord: Ik neem u aan. Gij hebt deel aan mij. Vreest niet in mijne gemeenschap. Door het geloof geheiligd zijt gij kinderen Gods geroepen tot een eeuwig leven. Dat is zijn antwoord. O neem gij het aan. Het moge u versterken in geloof, in vertrouwen, in den vrede uwes harten. Het moge u kracht geven tot den goede strijds uwes levens. Ja zo moet het zijn, want uit de vaste geloofsverzekering God heeft mij lief, God heeft mij vergeven, God heeft mij aangenomen tot zijn kind en alle dingen dienen mij ten goede. God schonk mij zijn heilige Zoon tot helper, steun en troost. Uit deze vaste geloofsverzekering zeg ik bezit het kalm vertrouwen de stille gehoorzaamheid, het ware werkzame, blijmoedige, christelijke leven, onbezorgde overgave in de wil van de Vader die in de hemelen is. De gewisheid: God heeft mij lief, God is mij genadig, is het beginsel van alle vrede, licht, moed, kracht. Geloof dan nu, geloof en twijfel niet in uw harte aan hetgeen hij dien gij beleden hebt de Christus te zijn, u verkondigd aan zijn nachtmaaltijd. Rijst op in hem, gerust in hem, gesterkt.
Amen.

(no 119, catalogus G.J. Hubrechts-Bienfait)
Oudejaarsavond 1856

Lukas X: 41, 42
En Jezus, antwoordende, zeide tot haar: Martha, Martha, gij bekommert en ontrust u over vele dingen; Maar een ding is nodig; doch Maria heeft het goede deel uitgekozen, hetwelk van haar niet zal weggenomen worden.

Johannes XIV
Jesaja XI

Martha, Martha! Indien wij te dezer aandoenlijke ure, gemeente, eningszins ,maar vermogen te gissen wat daar omgaat in veler gemoed, dan geloven wij dat die oude bekende, vriendelijk vermanende evangeliestem nu wel tederder en treffender dan ooit weerklinkt in menig hart, nietwaar? Het is of voor onze ziele of onder den indruk van dien laatsten avond des jaars wanneer de gedachte en overleggingen binnenin ons zich plegen te vermenigvuldigen, wanneer de mens zijner zorgen weegt en een blik slaat in verleden en toekomst en dieper gevoeld wat hem ontzonken is, of wat hem ontzinken kan en waaraan hij hecht. Het is of voor onze ziele dat duizendwerf gehoorde ‘Gij bekommert en ontrust u over vele dingen’ , thans in nieuwe wijder eigenaardige zin verkrijgt, en ik verbeelde mij dat bij dit Martha, Martha ook wel meer dan een reeds in het verborgen opzag naar omhoog en het hart voelde kloppen als werd zij of ja ook hij geroepen bij den naam. Martha, Martha.

Want immers, voor wie evangelietale verstaat, heeft dit herhaalde Martha een zin voor de ziele des mans. Als ook voor de ziele der vrouw. Want het is, spreekt vermanend tot het onrustige, bekommerde, bezorgde mensenhart in het algemeen. En voorwaar een onrustig geslingerd hart, niet weinigen dragen het mee in hun boezem. Naar 't huis des Heeren op den plechtige ure dezen avond der gedachtenissen als zij afscheid nemen van een wegstervend jaar. Niet weinige en verschillende zo gezegenden als bedroefden bezorgde rijken en armen, bezorgde jongeren en ouden die vragend in de toekomst staren en die schrijnend in het verleden terugzien; die hopen op een blijde tijding en die een hiopsbode vrezen, al nu op weg en zeer nabij het uit verre land, het verre land dat in dit uur wellicht voor velen ogen zweeft, helder of schemerend. Maar een hunner dierbare rust, waar hun gedachten en gebeden zijn heen gericht. Ja, voorwaar een onrustig hart, vol overleggingen wel menigeen bracht het ook herwaarts mee te dezer laatste ure, en ach geen wonder, want er zijn vele dingen hier beneden die den kommer en den onrust moeten wekken van de kinderen der mensen. En daar is onder de schijn van geluk veel verborgen verdriet en daar is onder de kalmte des gelaats velerlei zielskwelling en vreze en de oude wijze van Israël wist het wel en sprak het uit naar waarheid, een ieglijk harte heeft zijn eigen stille droefheid. En die van dit alles niets verstaan, wier gemoed niet wordt gewogen door de stemme en indrukken van dit uur, dat zijn uitzonderingen dat zijn de zodanigen die niet inkeren tot zich zelve, die niet veel liefhebben, die niet willen nadenken. Maar deze heb ik hier niet te zoeken. Want die aan deze avond zich vereenden in het huis des gebeds, rondom het eeuwige woord der vertroosting en des levens, zij kwamen om den dank en den kommer hunner ziele uit te storten voor de troon van hun schepper, God hun vader, die trouwe houdt in eeuwigheid. Zij kwamen om te midden van de onrust en zorgen van bekommeringen des levens, gedachten des vredes te vinden en hogere overleggingen te kweken. Zij kwamen, de kinderen des tijds? Nee, de kinderen van Gods geslachten. Om zich te vergewissen aangaande hunne zaligste hope om zich te bereiden, ja dit bovenal voor dien dag waarvan deze ure in den tijd profetie is en zinnebeeld, de jongste dag, waarop geen nieuwe jaarkring, maar een nieuw leven volgt. Daar een ieglijk zal maaien wat hij gezaaid heeft. En ontvangen naar dat hij gedaan heeft. Hetzij dan goed, het zij dan kwaad. Broeders en zusters, het is goed dat wij hier zijn, want de tijd vliet heen, het leven wijkt, de Heere komt. In de klokke der aarde, de klokke der middennacht, heeft ook hare betekenis en hare stem in het grote geestesrijk. Al weerklinken soms in der mensenkringen alleen de bekers der weelde bij haar somberen toon en verkondigt oordeel en roept tot waakzaamheid. Ja, de Heere komt vroeg of laat, haastlijk voor een ieglijk onzer in de ure dat wij het niet menen. Onverwacht als een dief in de nacht. Maar eerst nog voor een wijler korter of langer komt hij tot ons den geest, op den levensweg in den binnenkamer, in het huis des gebeds, in de vreugde, in de droefheid, ter eenzame, ter onverwachte, ter plechtige ure komt hij die is heengegaan en toch gebleven. Tot ons, om ons te bereiden voor zijn komste, om ons te zeggen wat tot onze vrede dient. Alzo nu aan den gewijde avond, waarop ook de kinderen dezer wereld vaak hun ondanks, zich moeten bewust worden van hun betrekking tot een hogere wereld, een ander leven, tot God en het eeuwige: ene betrekking die de christenen altijd beseffen en bedenken. Die de zin en de ziel en de zaligheid is van geheel hun bestaan op aarde. Alzo nu ook kinderen van den dag, medereizigers naar den nadere eindpaal. Medemensen, medezondaars, medegeroepenen in Christus Jezus tot een heilige en heerlijke bestemming. Maar die het nog niet gegrepen hebt o buigt uw hoofden, opent uwen harten en uw consciënties, want onze Heiland is hier, is in ons midden, naar den Geest. Onzichtbaar doch waarachtig, met zijn verzoening, met zijn vertroosting, met zijn ontdekkend evangelie,

met zijn genade die wil roepen en behouden, ook nog en niet het minst ter elfde ure, ter laatste ure, te midden van de stemme des weemoeds, der vergankelijkheid, die om ons en in ons worden gehoord aan het einde van een stervend jaar, klinkt ook de stemme van uw Heiland u tegen. Hetzij op vriendelijke wijze, hetzij op dreigende toon. Want alle die onrust of kommer in het harte voeden, zijn in deze hunne onrust niet gelijk aan de lieflijke discipellinnen van Bethanië, in wie de goddelijke vriende aanleiding nemende uit haar drukke, huiselijke bedrijvigheid, om een woord van geest en diepte voor alle eeuwen te spreken. In die wie De Heer, zeg ik, niet een overmaat van aards gezindheid berispt, doch wie hij veeleer vriendelijk wijst op die hogere zielevrede die de krone is des geloofs, die haar ontbrak. En op die hemels gezindheid, stille en vertrouwend, die uitblonk in de edele, kalme Maria. Die ook wel op haar tijd de dingen en zorgen des levens bedenkt en behartigt, ja bij uitnemendheid, want vroomheid die arbeid en plicht en zorg gering acht en geen zegen spreidt voor de haren, is de ware niet. Edoch, daarin niet opgaat, niet ondergaat, gelijk zovelen helaas. En die geen bezorgdheid, geen […] onrust, geen twijfelzuchtige bekommering voedt, en die haar diepe vrede niet verliest ook al wordt de strijd haar soms bange. Ook al stroomt het biddend oog van tranen, omdat zij heeft dat ene dat nodig is en daarmee alles. Omdat zij in volle veilige overgave een kind is van God, omdat zij het gehoord heeft niet van verre, niet als zo een troostgrond in het algemeen, maar gehoord als van haares Heeres lippen. Maar ervare in hart haar lot, haar kruis. Uw vader weet wat gij van node hebt. Ik meende dan, gemeente, eenvoudiglijk maar de lange uitweiding was toch niet zonder doel. Ik meende dan dat wij de stemme, de geest des evangelie die ons toeklinkt in dit uur, het woord van de eeuwige vredebrenger, ook voor ons gesproken, voor ons [..] herhaalt, wel mochten opvatten in wat ruimer en moesten verstaan, misschien ook, in wat strenger zin dan die het oorspronkelijk had voor de vriendinnen van Christus. Een ieglijk denke na voor zichzelve en die oren heeft om te horen, die hore. En die het aangaat, neme het ter harte. Wij in den naan onzes Heeren, roepen u op, wekkende of waarschuwende toe, ‘Martha, Martha’, mensenhart, gij bekommert en ontrust u over vele dingen. Vele dingen welke dingen? Wat onrust, wat bekommert, wat drukt u neder, wat slingert uw hart, welke overleggingen bewegen u, in deze ure vol weemoed en gedachten. Dat is hem alleen bekend die alle dingen weet, die uwe klachten verstaat, nog eer u ze uwer boezem ontsnapt en verneemt de verborgene verzuchting uwer ziele die ons allen proeft en doorgrondt. Toch al kunnen wij niet lezen in de harten. Al vermogen wij de sluier uwer stille zorgen niet op te heffen, noch te gissen hoeveel geheime droefheid en droeve geheime daar al verborgen mogen zijn in den boezem dezer christelijke vergadering, onder de uiterlijke schijn van vrede en kalmte. Toch wij weten wel enige van de dingen die sommigen onzer mogen verontrusten en bekommeren op deze aandoenlijke avond. Die herinneringen opwekt en meer dan een doet staren op ledige plaatsen en terugzien en vooruit jagen en vreze en vragen. Waar zijn zijn? Martha, Martha, o hoort en herinnert u die stemme. Nu of straks, wanneer u het hart onrustiger klopt. En het u zwaar valt te berusten in den weg die uw God u geleid heeft als de kalmte des geloofs u ontzinken mocht, en gij waarom vraagt aan uzelve kwelt met donkere beelden. Martha, Martha, herinner u die stemme en breng den Heere het welbehaaglijk offer ener stille ziele opdat deze plechtige avond u heilige en u nader brenge tot hem die ook wel weet wat u ontbreekt die al uw noden kent, die kinderlijke overgave vraagt en die zijn vrede geeft, allen die hem verwachten. Voorwaar het zou mij verwonderen indien gij een christinne zijt zo daar onder die herinnering aan dat antwoord, zoo beschamend en zo vriendelijk tevens, in uw hart, in uw huis niet een weinig nederdaalde van die hemelse zegen, die de woning der Bethanische Maria vervulde. Doch niet alle dingen

die het mensenhart bekommeren en vervullen op deze avond, zijn van zo levende aard als die ik even aanroerde en het gij ontrukt u voor vele dingen moet andere tegenklinken op meer bestraffende toon. Ziet toch ja ieder onzer, ook de beste, de meest gelovige, vertrouwende, die het in het in oprechtheid zijner heiland heeft leren nabidden; Onze vader, uw wil geschiede. Want de meeste die met deze gebeden tot God spreken, bedoelen gewoonlijk mijn wil geschiede. Ziet toch ja ieder onzer gaat deze ure naar den tempel op, met dankbare, dat hoop ik, toch ook met biddende overleggingen en stille wensen voor zijn leven en zijn geluk, zijn huis, de zijne, zijn arbeid, zichzelve. Dat is natuurlijk, dat is niet onchristelijk ook. Maar nu zijn er toch niet ook in ons midden die zich aan dezes gedachtenisavond predikende hoe alles voorbij gaat en alles verandert, wel misschien wat al te veel en uitsluitende. Het zij dan vrezend of hopende bekommere om hun aards bestaan, hun aardse huis, hun wereldse belangen, de welvaart van hun zinnelijke ik. Om wat morgen stof en asche wezen kan. Ach broeders, de biddende handen strekke zich zo dikwerf uit alleen om wat te hebben en te houden, en maar niet om de wille Gods te mogen doen. En gij, ontrust en bekommert u over vele dingen die niet betamen. Roept de Heer u ontdekkende toe, vriend die herwaarts kwaamt, bij u zelven de rekening opmakende. Ach niet uwer zonde, maar uwer winste en bedenkende dat gij genoeg had, maar niet genoeg want de hebzucht is ontevreden en kan niet bidden; geef ons heden nog te danken voor het genoeg. En gij ontrust u over vele dingen, zegt de Heer, vermanende tot u die terug moogt zien, nee moest zien, op een jaar aan dagen rijk vol van de leidingen uwes God. Maar nu, gedrukt door kleine bezwaren en beproevingen die gij als een christen moet dragen, slechts bekommerd vooruit ziet en bezorgd zijt voor de dag van morgen. Achter u de leerschool van een jaar vol van de zorgen des vaders. O wantrouwens mensenhart, o Martha, Martha. En gij ook bekommert u zelve over vele dingen en kwelt uw ziele, o dienaar der wereld, met uw hart vol lichtzinnigheid, vol aardse overleggingen. Al dreef u dit uur met de menigte naar het huis des gebeds, immers deze avond gaat ieder ter kerke, maar het geldt dus niet minder. Vele zijn geroepen…..

Vol berekeningen van eerzucht en hoogmoed, slapende in den roes der zinnelijkheid, alzo misschien dat zelfs de stemme van die wondere prediker, oudejaarsavond niet wakker kan roepen met zijn dringend, waakt nog ook de stemme van den behoeder u ten leven wekt en gij ook. Overlegt vele dingen in uwe twijfelende ziele, zegt de Heer die u zoekt, tot u o jongeman, wien onder den indruk deze ure de weemoed van het verzinkende leven ontroert en een gedachte van sterven benauwt. En die nog vraagt wat is het leven, wat is zijn doel, wie zijn wij? Waar gaan wij heen? Speelt het lot met ons? Waar zal ik zijn een volgend jaar? Die nog geen licht, geen stem, geen zekerheid, geen geloof, geen god, geen heiland hebt. Voor uw arm geslingerd hart, en gij ook oude van jaren, die wel uw dagen tellen mocht. Gij ook ontrust u nog over vele dingen en zoekt vele beslommeringen om ene bittere bekommering te ontvlieden en kwelt u met vele zorgen om een gedachte te verzetten. Ach! Eindelijk gij ook, en gij ook. Doch reeds langer genoeg is de brede lijst der genen wier boezem, de kenner der harten, vervuld vindt van dingen en gedachten die voor andere zorgen moesten wijken in dit uur. Die wijken zouden indien niet het aardse, maar het hemelse, niet het tijdelijke, maar het eeuwige ietwat meer hun ontruste en vertrooste. Tegelijk reeds lang genoeg is de brede lijst wie zijn naam hoorde noemen, die verberge dat zichzelve niet en wie niet hoorde spreken van de dingen die zijn zondig en onrustig gemoed bewege, thans en slingere, hij bedenke dat zo wij niet mogen tasten in aller harten, en ander in ons midden is. Wiens dienaar wij zijn. Die aan zijn geweten meer te zeggen heeft dan wij. Maar toch gemeente, hoeveel voor ons verborgen zij, en blijve, van hetgeen daar omgaat in

de verschillende harten, wij geloven, wij weten dat er nog een in ons midden is van God gezien, van Christus gekend. Wien in deze grote lere dat woord van Jezus tot Martha, de borst beweegt, ontroert, al meer en meer en tegenklinkt in zeer bijzondere zin. Op zo treffende toon, verwijtend en toch genadig. Oordelend en toch onfermend, grievend en toch niet verstotend, beschuldigend en toch niet veroordelend, bestraffend en toch bemoedigend. Wie is die ene, gemeente zou het er maar een zijn? Het is iemand die in dit wegvliedend jaar, gelijk de meesten onzer zijn deel heeft gehad van zorg en kruis, van lief en leed, van vreugde en strijd. Wien het niet ontbroken heeft aan hulpe noch troost. Die ootmoedig beseft wat God aan hem gedaan heeft, maar die allermeest in deze plechtige avondstond, daar dit jaar zich losmaakt van zijn leven om voor hem te getuigen voor de troon des eeuwigen, zich neder buigt in de geest. Als zag hij die getuige van zoveel ongeloof en ontrouw en zonde en schulde des harten. Somber en beschuldigend verwijzen tegen hem, zich neder buigt vol zelfverwijt en smart, met den tollenaarsbede, God wees mij zondaar genadig. Hem nu in deze droefheid zijner ziele klinkt die stem tegemoet. Gij ontrust u over vele dingen en hij denkt en hij zegt bij zichzelve; ja over vele dingen die ik mij nu schaam. Vele dingen die ik gedaan heb tegen God en mijn geweten. Vele dingen die ik wenste ongedaan te kunnen maken, maar wie wischte het verleden uit. Vele dingen die oorzaken zijn dat ik geen rust, geen licht, geen vertrouwen heb. Dat ik niet kan denken zonder vreze aan […]
En zachter en meewaardiger als van een die helpen en hopen wil, komt wederom die stemme tot zijn hart, Gij verontrust en bekommert u over vele dingen. Een ding is nodig, en de bedroefde ziet op. Wie spreekt alzo, wie zegt dat. Broeders dat zegt de Heer en Heiland der boetvaardigen tot allen die in dit uur des oordeels en der voorbereiding ten eeuwige leven, de waarachtige bekommering voele in hun ziel, waaruit rust en heil kan worden geboren. Tot allen die in plaats van vele aardse zorgen en overlegging of boven alle bekommeringen der liefde de diepe, de vurige, de rusteloze behoefte in hun boezem voelen aan vrede met God. Aan de verzekering der liefde des vaders in Jezus Christus onze Heer, want dit is het ene nodige, het ene onmisbare, genoeg o gelovigen tot uw troost, uw steun, tot opbeuring van uw moed, uw hope, in den strijd uwes levens, in deze laatste ure. Nu dan, helaas niet alle, niet vele, slechts weinigen horen en verstaan die stemme van de heiland der boetvaardigen, die het ene nodige te geven heeft voor allen, opdat zij vrede hebben ten oudejaarsavond. Nochtans in deze ure zij klinkt zo aandoenlijk, zo aangrijpend, zo dringende. Bedenk het wel, och gij, wier harte nog alleen bekommert is om een aardsen schat. Die hecht aan al wat vergaat of het alles ware. Die nog niet anders weet te vragen dan hoe zullen wij ons kleden, hoe zullen wij ons voeden, die leeft niet voor hem die u schiep en tot wien uw geest straks wederkeert om te worden geoordeeld, maar voor de ijdelheid, de lust, de zonde. ….Die vergadert allen wat vergaat. O hoor toch met wat bittere en sombere spot, ook nog een geheel andere dan de enige behouder dat woord u toeroept, gij ontrust en bekommert u over vele dingen. Wie? De vernietiger van uw geluk en uw leven, o sterveling. De oude tijd, die alles weg doet zinken, mensen wijken na luttel eeuwen, misschien geluk in een ogenblik. Het is wel de moeite waard dat al waarvoor gij leeft roept hij u tartende toe, op de puinen van een levensjaar. Morgen breng ik ook u naar uwer plaatse en hetgeen gij vergaderd hebt, wiens zal het zijn. Hoor gij die oren hebt om te horen. En verschrikt door de waarachtige profetie, laat u dringen aan de voeten van hem die met zijn' gij verontrust u' op de lippen, wat beters heeft te verkondigen aan zondaars harten die u verzoent met uw God, die uw gedachten zal verrichten naar omhoog , die uw leven zal heiligen, die ons het eeuwig leven openbaart. Die het ene nodige heeft dat gelukkig, rustig, zalig maakt. Ook onder strijd

en kruis. Blijft bij hem, versterkt u in hem. Overlegt in uwe ziele zo zijn woord, zo rijk en vertroostend, in dit uur. Gij allen wien de tijd en het leven reeds veel heeft ontroofd, die uw strijd hebt op aarde, en vele zorgen en vele vragen in de ziele. Aan wier geluk veel ontbreekt. Maar die bij aanvang toch iets bezit van dat ene dat nodig is. Het geestelijk, het ware leven, door het geloof in Jezus Christus. Overlegt het in uwe ziele, dat oude, doch nieuwe, dat eeuwige woord des levens. Waar er vele dingen zijn die op deze avond hier beneden onrust en kommer wekken, in het hart van de kinderen der mensen. Gij kinderen Gods die een jaar hebt gestreden om zijn kracht, streeft naar dien hogere vrede die de krone is van het ootmoedig geloof. Weest stille, weest blijde, weest dankbaar. Zijt niet bezorgd tegen den dag van morgen. Viert de plechtige avond in gemeenschap met uw Heer. O in wiens huis, in wiens hart zal het Bethanië zijn. Daar hij wil woning maken. De heilige Heer. Het zij dan om er te herhalen, Martha, of om te getuigen; Gij hebt het goede deel gekozen. Eindelijk gemeente, een ding is mogelijk. Gaat met dat woord naar huis en bewaart gij allen, gij bovenal gezegende en gelukkige, die het ras mocht vergeten, omdat, ach omdat sommige mensen in den voorspoed wel eens leven kunnen buiten God. O niemand onzer alzo. Heiligt uw geluk den Heere met oprechte dankbaarheid. Laat de zegen u nader voeren tot uw God, opdat waar gij overvloed hebt van dankenstof, het ene nodige u niet ontbreke. Bovenal ziet ook niet angstig en vrezend vooruit. Ziet in het verleden en dankt de Vader met geheel uwe ziele. Dat de gedachte : het geluk vergaat, u niet kwelle, maar heilige. De wereld gaat voorbij. Lief en leed, zorg en zegen, wisselen zich af hier beneden. Dat moeten wij weten. Of wij behouden zullen hebben dat is de vraag niet.
Amen.

BIJLAGE 4: LIJST MET PREKEN

- *Lijst met preken 1t/m 7 samengesteld door C.J. (Jeanne) Bienfait*
- *Lijst met preken 14 t/m 129 samengesteld door G.J. Hubrecht BIenfait*
- *Behandelde preken*

Lijst opgesteld door C.J. (Jeanne) Bienfait, schoonzus van De Génestet, die hij na het overlijden van Henriette zou huwen.

Lijst der godsdienstige Toespraken
Van wijlen mijnen aanstaanden echtgenoot P.A. de Genestet

Volgnr.	Aanwijzingen van de tekst	Inhoud van de tekst	Aantekeningen
1	Efezen III 14, 21	Om dezen reden zo buig ik mijn knieën tot den Vader van onzen Heer Jezus Christus . Dat Hij u geve, enz.	Delft, 5 december 1852
2	Mattheüs V 13a	Gij zijt het zout der aarde	4 december 1851
3	Mattheüs V 29, 30	Indien dan uw rechteroog u ergert, trekt het uit, en werpt het van u: want het is u nut dat en uwer lieder verga, enz.	Delft, 22 december 1953
4	Mattheüs X 33	Maar zo wie Mij verloochend zal hebben voor de mensen, dien zal ik ook verloochenen voor mijn Vader Die in de hemelen is.	8 februari 1851
5	Marcus IX 19b	O ongelovig geslacht, hoe lang zal ik nog bij ulieden zijn.	Delft, 6 februari 1852
6	Lucas VII 12, 13	En als hij de poort der stad genaakt, zie daar, een dode werd uitgedragen, een eniggeboren zoon zijner moeder, enz. enz. tot aan de woorden ‘Ween niet’	16 januari 1852
7	Johannes II, 1,2	En op den derden dag was er een bruiloft te Kana in Galilea en de moeder van Jezus was aldaar	Augustus 1852, met latere gedeeltelijke overdenking

Lijst met preken P.A. De Genestet 1842 1844 Samengesteld door G.J. Hubrecht Bienfait

Deze lijst vormt een aanvulling op de lijst hierboven. De nummering, aangebracht door G.J. Hubrecht Bienfait begint bij nr. 14. Waarschijnlijk is pagina 1 verloren gegaan.

(De vetgedrukte nummers zijn in deze scriptie behandeld)

14	Psalm 50 21b	Gij meent, dat Ik te enenmale ben, gelijk gij.	
15	Psalm 71 vs 17	O God Gij hebt mij geleerd van mijn jeugd aan.	
15a	Psalm 103 vs 1-5	Looft den Heer mijn ziel en alles wat binnen in mij is Zijn heiligen naam.	
16	**Psalm 116 vs 10**	**Ik heb geloofd, daarom sprak ik.**	
17	Spreuken XV 32	Die zijn driften bedwingt is grooter dan een held, die heerscht met zijn geest die een stad inneemt.	
18	Prediker VII 1b	Beter is de dag des doods, dan de dag dat iemand geboren wordt.	
19	Jesaja 38 en II Timotheüs IV 6-8	Hiskia's krankheid. Want ik word nu tot een drankoffer geofferd, en de tijd mijner ontbinding is aanstaande.	
20	Jesaja XV 28-31	Jeugdigen kunnen moede en mat worden en de jongelingen zullen gewisselijk vallen. Maar die den Heere verwachten, zullen de kracht vernieuwen en stijgen op met vleugelen gelijk de arenden. Zij zullen lopen en niet moede worden. Zij zullen wandelen en worden niet mat.	
21	Jeremia X 23	Ik weet, o Heere! dat bij den mens zijn weg niet is; het is niet bij een man, die wandelt, dat hij zijn gang richte.	
22	Mattheüs II 11	En in het huis gekomen zijnde, vonden zij het Kindeken met Maria, Zijn moeder, en nedervallende hebben zij Hetzelve aangebeden; en hun schatten opengedaan hebbende, brachten zij Hem geschenken: goud en wierook, en mirre.	Latere toevoeging: kerstpreek
23	Mattheüs V 1,2	En Jezus, de schare ziende, is geklommen op een berg, en als Hij nedergezeten was, kwamen Zijn discipelen tot Hem. En Zijn mond geopend hebbende, leerde Hij hen, zeggende…	

24	Mattheüs VII 12	Alle dingen dan, die gij wilt, dat u de mensen zouden doen, doet gij hun ook alzo; want dat is de wet en de profeten.	
25	Mattheüs XI 2-11	En Johannes, in de gevangenis gehoord hebbende de werken van Christus, zond twee van zijn discipelen.	
25a	Johannes XI 5	Jezus nu had Martha, en haar zuster, en Lazarus lief.	Vervolgpreek op het voorgaande
26	Mattheüs XII 38-42, Lucas XI 29-32	Een teken van Jezus.	
27	Mattheüs XIX 27-30	Toen antwoordde Petrus, en zeide tot Hem: Zie, wij hebben alles verlaten, en zijn U gevolgd, wat zal ons dan geworden? En Jezus zeide tot hen: Voorwaar, Ik zeg u, enz.	
28	Markus XVI 3-9	En als Hij te Bethanië was, in het huis van Simon, den melaatse, daar Hij aan tafel zat, kwam een vrouw, hebbende een albasten fles met zalf van onvervalsten nardus, van groten prijs; en de albasten fles gebroken hebbende, goot die op Zijn hoofd.	
29	Mattheus 27 45,46	Mijn God! Mijn God! Waarom hebt Gij Mij verlaten!	
30	Lukas II 41-52	Jezus op twaalfjarige leeftijd in de tempel.	
31	Lukas 11 1-13	De verzoeking in de woestijn.	
32	Lukas VI 6-11, Markus III 1-6	De genezing op den Sabbath.	
33	Lukas X 31	En hem ziende ging hij tegenover hem voorbij.	
34	Lukas XIII 23	En daar zeide een tot Hem: Heere, zijn er ook weinigen, die zalig worden? En Hij zeide tot hen: Strijdt om in te gaan door de enge poort.	
35	Lukas 18 9-14	De phariseer en de Tollenaar.	
36	Lukas 23 vs 6-9	En hij vraagde Hem met vele woorden; doch Hij antwoordde hem niets.	
37	Lukas 23 vs 39-43	En Jezus zeide tot hem: Voorwaar, zeg Ik u: Heden zult gij met Mij in het Paradijs zijn.	

38	Johannes I 12	Zovelen Hem aangenomen hebben, dien heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te worden, namelijk die in Zijn Naam geloven.	
39	Johannes II 13-22	En het pascha der Joden was nabij, en Jezus ging op naar Jeruzalem. En Hij vond in den tempel, die ossen, en schapen, en duiven verkochten, en de wisselaars daar zittende.	
40	Johannes IV 21	Jezus zeide tot haar: Vrouw, geloof Mij, de ure komt, wanneer gijlieden, noch op dezen berg, noch te Jeruzalem, den Vader zult aanbidden.	
41	Johannes IV 29	Komt, ziet een Mens, Die mij gezegd heeft alles, wat ik gedaan heb; is Deze niet de Christus?	
42	Johannes V 44	Hoe kunt gij geloven, gij, die eer van elkander neemt, en de eer, die van God alleen is, niet zoekt?	
43	Johannes VI 28 29	Zij zeiden dan tot Hem: Wat zullen wij doen, opdat wij de werken Gods mogen werken? Jezus antwoordde en zeide tot hen: Dit is het werk Gods, dat gij gelooft in Hem, Dien Hij gezonden heeft.	
44	Johannes VII 14	Doch als het nu in het midden van het feest was, zo ging Jezus op in den tempel, en leerde.	
45	Johannes IX 1-3	En voorbijgaande, zag Hij een mens, blind van de geboorte af enz.	
46	Johannes XIII 15	Ik heb u een exempel gelaten.	
47	Johannes XVI	Nog vele dingen heb Ik u te zeggen, doch gij kunt die nu niet dragen. Maar wanneer Die zal gekomen zijn, namelijk de Geest der waarheid, Hij zal u in al de waarheid leiden; want Hij zal van Zichzelven niet spreken, maar zo wat Hij zal gehoord hebben, zal Hij spreken, en de toekomende dingen zal Hij u verkondigen.	
48	Johannes XVI 7	Doch Ik zeg u de waarheid: Het is u nut, dat Ik wegga; want indien Ik niet wegga, zo zal de Trooster tot u niet komen.	

49	Johannes 18 vs 37 38	Pilatus dan zeide tot Hem: Zijt Gij dan een Koning? Jezus antwoordde: Gij zegt, dat Ik een Koning ben. Hiertoe ben Ik geboren en hiertoe ben Ik in de wereld gekomen, opdat Ik der waarheid getuigenis geven zou. Een iegelijk, die uit de waarheid is, hoort Mijn stem. Pilatus zeide tot Hem: Wat is waarheid?	
50	Johannes 19 vs 8-9	Toen Pilatus dan dit woord hoorde, werd hij meer bevreesd; En ging wederom in het rechthuis, en zeide tot Jezus: Van waar zijt Gij? Maar Jezus gaf hem geen antwoord.	
51	**Johannes XX 11-18**	**De Verrezene en Maria Magdalena.**	
52	Johannes XX 19	Jezus stond in het midden van hen en zei; Vrede zij u lieden.	
53	Johannes XXI 20-23	Dit woord ging uit onder de discipelen dat deze discipel niet zou sterven.	
54	Handelingen XXIV 16	Het christelijke leven en geestens leven	
55	Romeinen V 1	Wij dan, gerechtvaardigd zijnde uit het geloof, hebben vrede bij God, door onzen Heere Jezus Christus.	
56	Romeinen VII 24 25	Ik ellendig mens, wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods? Ik dank God, door Jezus Christus, onzen Heere. (7:26) Zo dan, ik zelf dien wel met het gemoed de wet Gods, maar met het vlees de wet der zonde.	
57	Romeinen VIII 9	Zoo iemand de geest van Christus niet heeft, die komt hem niet toe	
58	Romeinen VIII 28	En wij weten, dat dengenen, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede,	
59	1 Corinthe X 13b	En God is getrouw, die niet zal toelaten dat gij boven hetgeen gij vermagt, in verzoeking geraakt (Kruis en kracht)	
60	1 Corinthe XII 22	Ja veeleer, de leden, die ons dunken de zwakste des lichaams te zijn, die zijn nodig.	
61	1 Corinthe XIII 6	Zij verblijdt zich niet in de ongerechtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid;	

62	Colossenzen III 2	Bedenk de dingen die boven zijn, niet die op de aarde zijn.	
63	1 Timotheüs I 15	Van welke ik de voornaamste ben.	
64	1 Timotheüs VI 6	Doch de godzaligheid is een groot gewin met vergenoeging.	
65	Hebreën II 10	Want het betaamde Hem, om Welken alle dingen zijn, en door Welken alle dingen zijn, dat Hij, vele kinderen tot de heerlijkheid leidende, den oversten Leidsman hunner zaligheid door lijden zou heiligen.	
66	1 Petrus II 12	Bewaar uwen wandel deugdelijk onder de heidenen; opdat in hetgeen zij kwalijk van u spreken, als van kwaaddoeners, zij uit de goede werken, die zij in u zien, God verheerlijken mogen in den dag der bezoeking.	
67	1 Johannes III 6	Een iegelijk, die in Hem blijft, die zondigt niet; een iegelijk, die zondigt, die heeft Hem niet gezien, en heeft Hem niet gekend.	
68	1 Johannes IV 9	Hierin is de liefde Gods jegens ons geopenbaard, dat God Zijn eniggeboren Zoon gezonden heeft in de wereld, opdat wij zouden leven door Hem.	
69	1 Johannes IV 19	Wij hebben Hem lief, omdat Hij ons eerst liefgehad heeft.	
70	Openbaringen III, 20	Zie, Ik sta aan de deur, en Ik klop; indien iemand Mijn stem zal horen, en de deur opendoen, Ik zal tot hem inkomen, en Ik zal met hem avondmaal houden, en hij met Mij.	
71	Mattheüs XVI 6	Ziet toe, en wacht u van den zuurdesem der Phariseeën en Sadduceeën.	
72	Lukas XI 1-13	Ziet onze Vader.	
72a	Johannes III 1-10	Bezoek van Nicodemus.	
73	Lukas VII 36-50	Zalving der voeten door de zondares aan den Phariseën maaltijd.	
74	Johannes XXI 18	Voorwaar, voorwaar, zeg Ik u: Toen gij jonger waart, gorddet gij uzelven, en wandeldet, alwaar gij wildet; maar wanneer gij zult oud geworden zijn, zo zult gij uw handen uitstrekken, en een ander zal u gorden, en brengen, waar gij niet wilt.	

75	Johannes IX 4	Ik moet werken de werken Desgenen, Die Mij gezonden heeft, zolang het dag is; de nacht komt, wanneer niemand werken kan.	
76	Hebreën XII 11	En alle kastijding als die tegenwoordig is, schijnt geen zaak van vreugde, maar van droefheid te zijn; doch daarna geeft zij van zich een vreedzame vrucht der gerechtigheid dengenen, die door dezelve geoefend zijn.	
77	Hebreën XII 1 2	Laat ons dan met volharding loopen de loopbaan die ons voorgehouden is, ziende op de overste Leidsman en Voleinder des geloofs Jezus	
78	Jacobus V 12	Doch voor alle dingen, mijn broeders, zweert niet, noch bij den hemel, noch bij de aarde, noch enigen anderen eed; maar uw ja, zij ja, en het neen, neen; opdat gij in geen oordeel valt.	
79	Jacobus V 19 20	Broeders, indien iemand onder u van de waarheid is afgedwaald, en hem iemand bekeert, Die wete, dat degene, die een zondaar van de dwaling zijns wegs bekeert, een ziel van den dood zal behouden, en menigte der zonden zal bedekken.	
80	Genesis III 8-15	Schuldgevoel in het Paradijs	
81	Job XIV 1, Psalm VII 6b	De mens, van een vrouw geboren, is kort van dagen, en zat van onrust. En hebt hem een weinig minder gemaakt dan de engelen, en hebt hem met eer en heerlijkheid gekroond?	
82	Psalm 51 13b	Neem uw zaligen geest niet weg van mij	
83	Mattheüs V 48	Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk uw Vader, Die in de hemelen is, volmaakt is.	
84	Mattheüs IX 6	De zoon des menschen	
85	Mattheüs XXVI 15	En zij hebben hem toegelegd dertig zilveren penningen.	
86	Mattheüs XXVIII 20	En ziet, Ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld.	
87	Lukas II 7	En zij baarde haar eerstgeboren Zoon, en wond Hem in doeken, en leide Hem neder in de kribbe, omdat voor henlieden geen plaats was in de herberg.	
88	Lukas X 27	Als u zelven	

89	Johannes I 29	Zie het Lam Gods, Dat de zonde der wereld wegneemt!	
90	Johannes II 11	Dit beginsel der tekenen heeft Jezus gedaan te Kana in Galilea, en heeft Zijn heerlijkheid geopenbaard; en Zijn discipelen geloofden in Hem.	
91	Johannes XIX 19	Ik leef en gij zult leven	
92	Romeinen XII 15	Verblijdt u met de blijden en treurt met de treurenden.	
93	Romeinen XIV 14-23	En al wat uit het geloof niet is, dat is zonde	
94	1 Corinthe III 18	Niemand bedriege zichzelven. Zo iemand onder u dunkt, dat hij wijs is in deze wereld, die worde dwaas, opdat hij wijs moge worden.	
95	1 Corinthe XIV 20	Zijt kinderen in de boosheid en wordt mannen in het verstand	Oudejaarsavond
96	Philippensen I 19-26	Het sterven is mij gewin	
97	Philippensen IV 8	Voorts, broeders, al wat waarachtig is, al wat eerlijk is, al wat rechtvaardig is, al wat rein is, al wat liefelijk is, al wat wel luidt, zo er enige deugd is, en zo er enige lof is, bedenkt datzelve;	
98	Hebreën IX 8	hij is uitgegaan, niet wetende, waar hij komen zou.	
99	1 Petrus II 21	Want hiertoe zijt gij geroepen, dewijl ook Christus voor ons geleden heeft, ons een voorbeeld nalatende, opdat gij Zijn voetstappen zoudt navolgen;	
100	2 Corinthe VI 10	Als droevig zijnde, als nochtans blijde	Delft, 18 december 1859
101	Johannes XVI 32	En nochtans ben ik niet alleen, maar de Vader is met mij	Delft, 19 februari 1860, Leyden 4 maart 1860
	Enige toespraken en gebeden bijzondere gelegenheden		
102	..	Een toespraak over de wet der volmaking	
103	Johannes XVII 24	Hemelvaartsdag 1858	
104	**Markus XVI 19**	**Hemelvaartsdag 1859**	

105	Mattheus XIII 49 ?	Belijdenispredikatie	
106	Hebreeën XII 1 2	Belijdenispreek 27 april 1859 (van Fanny Bienfait)	
107	Johannes XIII 15	Bevestigingsrede	Latere toevoeging: van P.E.H. Bodel Bienfait?
108	2 Corinthe XIII 5	Voorbereiding	
109	2 Corinthe XII 9	Avondmaalsviering	
110	**Johannes VI 68**	**Avondmaalsviering**	
111	Johannes X 14b	Avondmaalsviering	
112	Johannes XV 14	Avondmaalsviering	
113	Psalm 43 vs 5	Avondmaalsviering op Goeden Vrijdag	
114	Johannes XIV 29	Avondmaalsviering op Goeden Vrijdag	
115	2 Corinthe XI 26	Avondmaalsviering op Goeden Vrijdag	
116	..	Avondmaalsviering op Goeden Vrijdag	
117	..	Avondmaalsviering op Goeden Vrijdag	
118	Handelingen XVI 29c ?	Oudejaarsavond	
119	**Lukas X 41 42**	**Oudejaarsavond Martha en Maria**	**1856**
120	Mattheus VI 9-13, Lukas IX 1-15	Oudejaarsavond	
121	..	Begin van een nieuwjaarspreek	
122	..	Drie huwelijksinzegeningen	
123	..	Een gebed na de huwelijksinzegening	
124	..	Zes toespraken of gebeden bij doopbediening	
125	..	Twee gebeden op Goede Vrijdag	
126	..	Twee nagebeden	
127	..	Twee gebeden bij belijdenispredikatie	
128	..	Een gebed bij de introductie van het nieuwe jaar	
129	..	Vijf gebeden	

BIJLAGE 5: LIJST VAN ILLUSTRATIES

Voorpagina: Portret van P.A. de Génestet, gravure door B. Taurel naar A.J. Ehnle. Bron: www.kb.nl

01. Fotograaf: onbekend. Bron: https://literatuurmuseum.nl

02 Rozendaal, Sterfkamer van De Génestet. 1861/ 1979, door Alexander Ver Huell. Bron: https://www.geldersarchief.nl

03. Plaatsbewijs voor de intrededienst van P.A. de Génestet te Delft, 05 december 1852. Bron: Stadsarchief Delft

04. Uitnodiging kanselrede PDG te Amsterdam (1852). Bron: Stadsarchief Delft.

05. Pagina uit *Leekedichtjes.* Bron: https://www.literatuurmuseum.nl

06. Facsimile van een brief aan C.P. Tiele. Deel van brief nummer 164 (*Nagelaten brieven*) 29 april 1859. Het betreft een reactie op het boek van Busken Huet, *Brieven over den Bijbel.* Bron: https://www.dbnl.org

07. Eerste preek van P.A. de Génestet, 1852. Bron: Stadsarchief Delft (Archief 455, inv.nr 333.1)

08. Deel van preek nr. 51 gehouden op 1e Paasdag. Eigen scan. Bron: Stadsarchief Delft

09. Oude Delft 102-104 - boven de poort van/naar de Genestetkerk - "PA de Genestet 1829-1861" . Bron: https://www.pinterest.com

10. Een kruis met rozen, lied 99, componist: Jac. N.D. Hoogslag. Bron: https://www.fryskmuzykargyf.nl/een-kruis-met-rozen-voor-zangstem-en-piano-/-jac-nd-hoogslag-tekst-de-genestet.ashx

11. Portret van Petrus Augustus de Génestet, zittend met een boek op schoot, Antonie Johannes Groeneveldt, 1853.
Bron: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-T-1945-15

12. Handtekening P.A. de Génestet. Bron: https://www.kb.nl